

ERDÉLYI MÚZEUM

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KÖZLÖNYE

XLV. kötet.

1940. 4. füzet.

SZERKESZTI:

GYÖRGY LAJOS

Új folyam XI.

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület.

KOLOZSVÁR

Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt.

1940.

ERDÉLYI MÚZEUM EGYESÜLET. 1940. 4. FÜZET.

TARTALOM

<i>Keőpeczi Sebestyén József</i> : A Cenk-hegyi Brasovia-vár temploma	— 269
<i>Vita Zsigmond</i> : A „Kolozsvári Nevelői Kör“ története	— — — — 285
<i>Dr. Kovács István</i> : Az ógörög, barbarus és római köztársasági ezüst- érmeken látható utólagos bevágásokról	— — — — — 300

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Herepei János</i> : Nagyari Benedek	— — — — — 316
<i>Dr. Debreczy Sándor</i> : Apaffi Anna orvosságos könyve	— — — — 322

BIBLIOGRÁFIA

<i>Valentiny Antal</i> : Románia magyar irodalmának bibliográfiája, 1939. év	325
--	-----

AZ
ERDÉLYI MÚZEUM

az Erdélyi Múzeum-egyesület kiadásában jelenik meg évenként 4 füzetben, negyedévenként átlag 6 ív terjedelemben. A folyóirat az E. M. E. Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi, Természettudományi, Jog- és Társadalomtudományi Szakosztályának hivatalos közlönye.

AZ
ERDÉLYI MÚZEUM

az Egyesület alapító, igazgatósági és rendes tagjainak évi 10 Pengős kedvezményes áron jár. Előfizetési ára nem tagoknak és könyvkereskedőknek 12 Pengő. Előfizetések és a lap szétküldésére vonatkozó kívánságok címe:

ERDÉLYI MÚZEUM
kiadóhivatala

Kolozsvár, Brassai-utca 5.

Budapesti főbizományos:

STUDIUM R.-T.

Budapest, IV. Kecskeméti-utca 8.

Előfizetési ára 12 P.

Kéziratok, ismertetésre szánt könyvek és a folyóirat szellemi részét illető tudakozódások a szerkesztőt illetik:

DR. GYÖRGY LAJOS

Kolozsvár, Egyetem-utca 10.

A szerkesztőség közli az igen t. munkatársakkal: 1. Géppel írott kéziratokat kér. 2. A közlésre szánt dolgozatok átlagos terjedelme 1 ív. 3. Minden munkatárs a folyóiratnak egyszersmind előfizetője is. A tiszteltéjűt 10 P., illetőleg 12 Pengőig a kiadóhivatal az előfizetés javára írja. 4. Különlönyomat a szerző kívánságára és költségére készül. 5. A kéziratokat a szerkesztőség csak a szerző külön kifejezett óhajára küldi vissza.

ERDÉLYI MÚZEUM

(MUSÉE DE TRANSYLVANIE)

Tome XLV.

1940. Fascicule IV.

Nouvelle série XI.

Rédacteur: **LOUIS GYÖRGY**. Éditeur: Société du Musée de Transylvanie.

Rédaction: **Kolozsvár, Egyetem-uca 10. Hongrie.**

Joseph Keöpeczi Sebestyén: L'église du château fort Brasovia sur le Cenk.

Sigismund Vita: L'histoire du „Kolozsvári Nevelői Kör“.

Étienne Kovács: Les incisions ultérieures visibles sur les monnaies blanches de l'ancienne Grèce, de la Barbarie et de la République Romaine.

PETITES COMMUNICATIONS. *Jean Herepei*: Nagyari Benedek. *Alexandre Debreczy*: Le code pharmaceutique d' Anne Apafi.

BIBLIOGRAPHIE. *Antoine Valentiny*: Bibliographie de la littérature hongroise en Roumanie. Année 1939.

ERDÉLYI MÚZEUM

(TRANSILVANISCHES MUSEUM)

XLV. Band.

1940. IV. Heft.

Neue Folge XI.

Redigiert von **LUDWIG GYÖRGY**. Herausgegeben vom Transilvanischen Museum-Verein.

Redaktion: **Kolozsvár, Egyetem-uca 10. Ungarn.**

Joseph Keöpeczi Sebestyén: Die Kirche der Brasovia-Burg auf der Zinne.

Sigismund Vita: Geschichte des „Kolozsvári Nevelői Kör“.

Stephan Kovács: Von den an den altgriechischen, barbaren und römischen republikanischen Silbermünzen sichtbaren nachträglichen Einschnitten.

KLEINERE MITTEILUNGEN. *Johann Herepei*: Nagyari Benedek. *Alexander Debreczy*: Das Arzneibuch der Anna Apafi.

BIBLIOGRAPHIE. *Anton Valentiny*: Bibliographie der ungarischen Literatur in Rumänien. Jahr 1939.

A szerkesztésért és a kiadásért felelős: *Dr. György Lajos*.

Nyomtatta a Minerva Nyomdai Műintézet R.-T. — Felelős vezető *Lengyel Albert*.

A Cenk-hegyi Brasovia-vár temploma.

A keresztény művészet határtalan, mint maga a keresztény eszményiség.

Bár a kereszténység lényegében csupán a vallási térre látszik szorítani, mégis gondviselészerűen vonatkozik az emberi élet minden körülményére, minden mozzanatára. Az embert minden életmegnyilvánulásában vezeti, kötelességeit megszabja, a keresztény etika örök — lényegében változatlan, de az élet körülményeihez alkalmazkodó — törvénye szerint.

Ez az eszményiség a művésznak nem állít más korlátot, mint a keresztény etika örök törvényeit. A keresztény műnek célja a tanítás, emlékeztetés és az abból folyó lelki épülés és a vigasztalódás, tehát az ember szellemét és kedélyét, egész lelkiségét igénybe veszi és foglalkoztatja. Nem az abszolút uralom ridegsége, hanem a szeretet melege, a büntudat és a beismerést követő megbocsátás a lényege. Ebből folyólag hitetlen művész keresztény művet nem alkothat, mert műve csupán külsőségeiben volna keresztény, szellemi tartalma merőben idegen és hamis lenne.

Nyugat dogmája is, bár lényegében változatlan és örök, alkalmazkodik az életnek, s így történelmi fejlődésnek nyomán halad. Vele karöltve állandó fejlődésnek van alávetve Nyugat egyházművészete is, a keresztény erubérség fejlődő értelmét, szellemvilágát nemcsak követve, hanem vezetve. A Nyugat szellemvilágát fejlődésében lépésről-lépésre követő — bár örök-lényegű — dogmával szemben a Kelet örökre megszabott konzervativizmusú dogmája teljesen lezárt és megmerevedett. Vele együtt természetesen egyházművészetének fejlődése, továbbképzése is mindörökre megmerevült. A művészet kézművességgé hanyatlott.

A középkorban két kultúrközpont versengett egymással a lelkek feletti hatalomért, mely egyuttal a politikai hatalmat is jelentette: Róma és Bizánc.

Egy kivételesen bölcs elme, kit a Mindenható egyúttal a legfőbb világi hatalommal is felruházott, Szent István király, a szegények és szolgák korábban titkolt, sőt üldözött hitét államvallássá nyilvánítván, nemzetünket örök időkre Nyugat kultúrájához csatolta. Róma hitből és szeretetből fejlődött, műveltségének éltető kisugárzása áldásosan és soha el nem múlóan megtermékenyítette eleink lelkét.

Az a műveltség, mely a nyugati nagy kultúrközpontból, Rómából, sugárzott széjjel, itt a Kárpátok hatalmas vonulatáig terjedt. Mi, székelyek vagyunk az a nemzet, mely a legtávolabbi Keleten — Bizánc más világnézetén alapuló műveltsége határán, szívvel-lélekkel Nyugat eszme köréhez, szellemvilágához, műveltségéhez csatlakozott.

A bizánci kultúrának egyetlen középkori emléke sem fedezhető fel Erdélyben, mert minden ősi keresztény emlékünknél a Nyugat világnézetéhez való teljes és őszinte kapcsolódásunkról tanuskodik.

A keresztény eszményiség és érület terjesztésének leghatalmasabb eszköze a templom.

A keresztény templomépítő művészet nemzetünk megkeresztelkedésével, a XI. századdal kezdődik.¹

Első templomaink kicsinyek, egyszerűek voltak; e templomaink mégis kiválóan értékesek, mert Nyugat világnézetének, keresztényi érületének, hitének legkeletibb határvonái: ugyanannak a nyugati szellemvilágnak szülöttei, mely ott a nagy alkotások genezise volt.

Ilyen kis templom volt az, melynek alapjait dr. Antoni Erhárd, a brassai Barcasági Szász Múzeum volt asszisztense, 1934 nyarán a brassói Cenkhegy magaslatán, a csúctól délre, a középkorban lebontott Brasovia-vár délnyugati szögében felfedezett. E hajdani templom volt azon első keresztényiségünkori, Nyugat műveltségét átöröklő templomsor legdélibb tagja, melynél e sor nyugatra fordul.²

Dr. Antoni gondos és szakszerűen vezetett munkája eredményeként egy kisebb, románkori csarnoktemplom alapjai bontakoztak napvilágra a gyepel bevont humuszréteg alól. A templomtól északra több épületmaradványt rejteget a föld, köztük egy hat kamrából álló sort, valószínűleg kolostorcellákat. Ez a kamrasor a vele derékszöget alkotó templommal, másoldalon a várfallal egy udvart zár körül, melyhez a Ragadóvölgyből egy ma is meglevő út vezet. Az egész — magaslati helyzetéből következően — egy szerény benedekrendi kolostor lehetett.

A templomalapot Treiber Gusztáv városi főmérnök mérte föl.³ Méretei szerint az egész templomalap 24.91 m hosszú s 10.45 m széles. A templom egy hosszú, négyszögű, nyugat felől folyósóval határolt hajóból s egy félkörös záródású szentélyből állott. A templomhajó északi falához négy keskeny, különböző hosszúságú kamra sorakozott. Ezekből legkeletibb a sekrestye volt. A másodiknak kívülről volt a lejárata, — nagyon lekoptatott homokkő küszöbje ma is megvan, innen lehetett feljárata a szószéknek, s ebből nyílt ajtaja a harmadik kamrának; ennek padlata téglanagyságú, 7 cm vastag, faragott darázsökökkel van burkolva. Ezután következett a negyedik, hosszabb kamra, a hajó nyugati, bezáró faláig, mely oratórium lehetett. Az egészet nyugaton egy két méter széles, már említett előcsarnok, paradizum zárta be.⁴

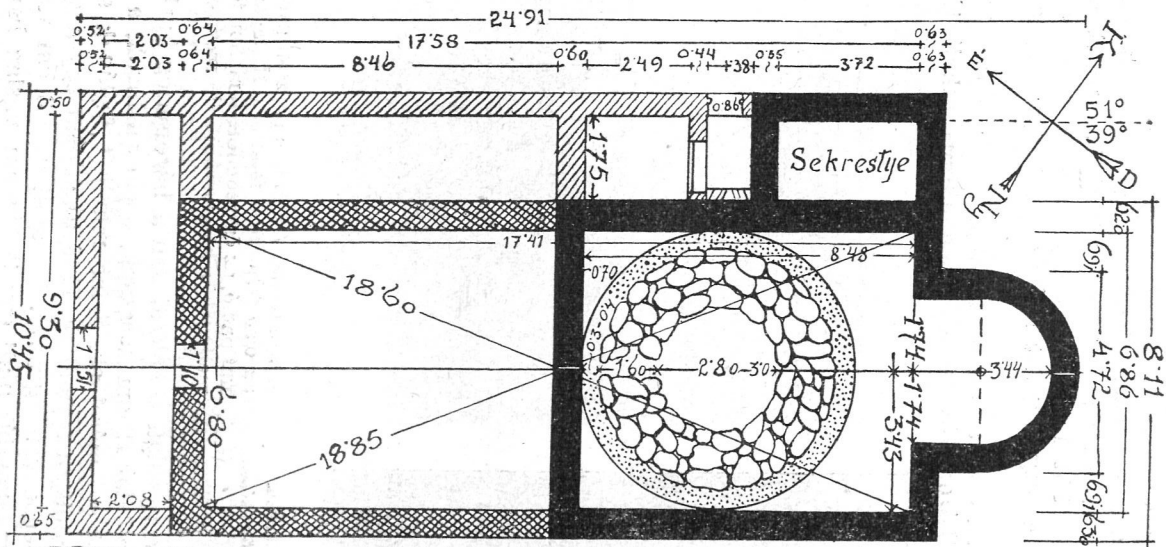
A templomhajó közepén egy fal maradványai láthatók, az első templom

¹ A XI. században mindenütt rendkívül erős templomépítkezés folyt, mely a Karoling korszaktól a XI. századon át valóságos szenvedélyé fejlődött. Régebbi, sokszor nem is egészen befejezett templomokat is lebontottak, hogy helyükbe újat építhessenek annyira, hogy csaknem az összes német románkori építészeti emlékek a XI. századból datálódnak. D. Heinrich Otte: *Handbuch der Kirchlichen Kunst-Archäologie des deutschen Mittelalters*. II. Bd. S. 27.

² L. e sorok írójának *A nyugati műveltség legkeletibb határai c.* értekezését (Erdélyi Tudományos Füzetek 19. sz.)

³ *Ausgrabungen der Burgkirche der Brasovia-Burg auf der Zinne, bei Kronstadt v. Gustav Treiber, Kronstadt. Korrespondenzblatt für Siebenbürgische Landeskunde, 1934. Heft 1. S. 38—42.*

⁴ L. az alaprajzot és a hosszmetszetet. Előbbi Treiber, a kútra nézve pedig Alfred Prox nyomán.

Freiber G. és Prox A. nyomán - Siaságyag
 Kőpecz, 1940. sept. 24. - Bbestyén János

A vártemplom alaprajza és metszete.

nyugati falának alapjai. Az alapfalak 60—70 cm vastagok s meszes vakolattal ragasztott, alakítatlan mészkőből épültek, melyek a Cenkhegy anyagából törettek s belül vakolva vannak. A mészkőfal építése magas technikai tudást árul el, s arra való törekedést, hogy a vízszintes hézagok meglehetősen párhuzamosan fussanak a falakon át.

A humuszréteggel 50—100 cm-re fedett alapfalak kívül és belül 60—70 cm szélességben s 140 cm mélységben a faltalpakig körülásattak. A belső ásatással, a fal felszínétől számított 140 cm mélységben, napvilágra került az első templomföldje, mely a leegyengetett sziklás alaptalajon tapasztott volt.⁵

A hajó nyugati részében az első, tapasztott templomföldje felett 140 cm magasan egy egyenlőoldalú háromszög téglákból gondosan rakott téglapadozat látható;

A vártemplom alapjainak feltárása.
László Géza fényképe.

A sziklatalaj feletti I. tapasztott padló, az első feltérés, s felette a II. tapasztott padló, az összeomlott templom törmeléke és a háromszögpadló metszete.

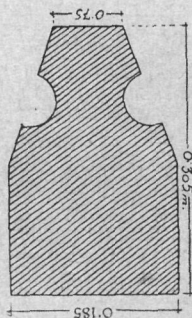
padozat látható; helyenként négyszögű téglákkal van a háromszög burkolat pótolva. A háromszögtéglák oldalai 19 cm hosszúiak, 3 cm vastagok, a rendes téglák pedig $24 \times 12 \times 4$ cm méretűek. Színe mindkét fajtának sötétvörös, tehát jól égetettek s gondosan formáltak. E téglapadozat egy nagyjából 1 cm vastag vakolatrétegbe van ágyazva. Ez alatt egy 3 cm vastag, fekete agyagtapasztás van. E tapasztás alatt egy 9—10 cm vastag barnásvörös épületszövet-faltörmelék került elő, mely sok fedél- és kupáscserép

⁵ L. az első tapasztott padló, s a felette levő rétegek metszetrajzát, valamint a fényképét.

darabot, köveket, téglákat, kovácszögeket s al secco technikájú festett felületű vakolatdarabokat tartalmaz. E réteg alatt egy 30—35 cm vastag pataki homokrég van elterítve, mely előbb vakolatnak volt felhasználva, tehát mésszel kevert. E rétegben ugyanazon tárgyak találhatók, mint az előbbiben. Innen nemcsak al secco technikájú festett malterdarabok kerültek felszínre, hanem freskós vakolatdarabok is. A homokrég alatt az első, tapasztott templomföldön egy 90—95 cm vastag földtöltés van; ebben kövek, tégladarabok, szuvat, kovácszegek, állati csontok — mint ételmaradékok — fordultak elő.

Az 1. tapasztott padló feletti rétegek
I. Glatzl fényképe.

Kő boltívborða metszet, a harmadik
építkezési korszakból

Az ásatás tehát három egymásfeletti templompadlót hozott napvilágra: 1. a sziklatalajon az első tapasztottat; 2. a 90 cm magas földtöltésen a második tapasztottat; 3. az előbbi felett 50 cm magasan a háromszögtéglával burkoltat.

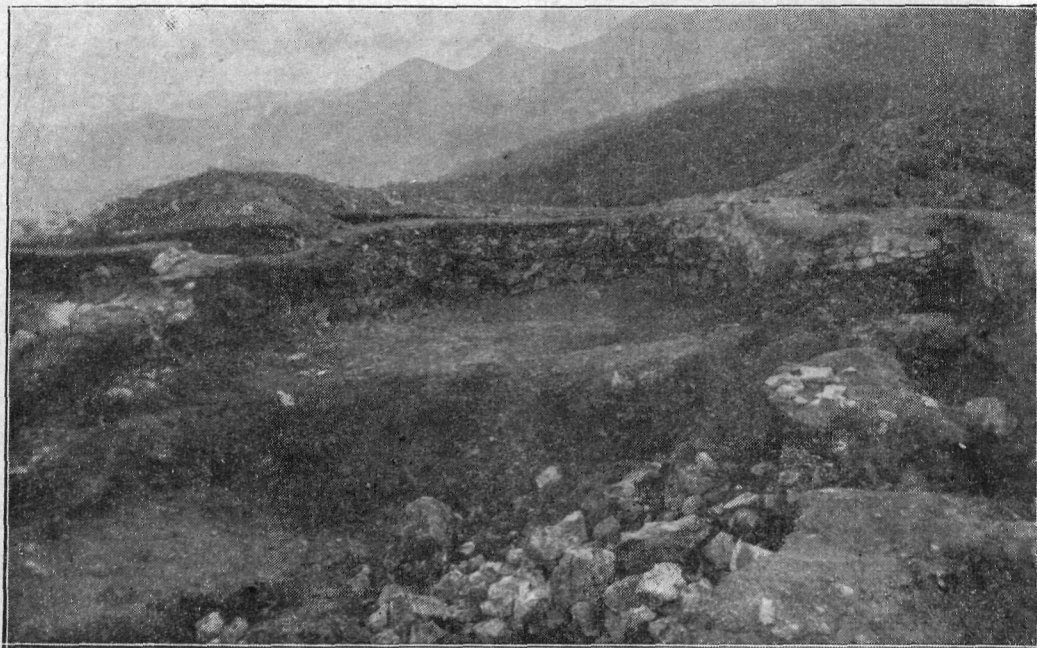
A harmadik téglaburkolatú padlót fedő 50—100 cm vastag humuszburkolatú szuvat téglá és cserépdarabokat, köveket, továbbá nem festett, hanem többszörösen meszelt vakolatdarabokat tartalmazott.

A leletek, melyek az eddigi ásatásból napfényre kerültek, a Barcsági Szász Múzeumban, Brassóban vannak elhelyezve. Ezek a következők: freskódarabok a szentélyben és az első hajóban levő törmelékekből; seccódarabok a második hajóban levő törmelékekből, a háromszögtéglá padló alól; néhány ezüst pénzdarab Hunyadi János kormányzósága ide-

jéből; kovácsszegek a hajdani zsindelyfedélből; egy jó állapotú laposvéső vasból; egy gótikus faragott kő a harmadik templom diadalívéből. Továbbá történelemelőtti római és középkori téglák és cserépdarabok kerültek elő.

Treiber Gusztáv letakarította az első templomhajót borító réteget. E hajó közepén, kissé nyugat felé, egy kb. 3 m átmérőjű kútát talált, mely színültig terméskővel volt tele. E kútát 3 m mélységig kifaragta. Itt a víz állandóan 20 cm mély tiszta, hideg volt. A kút terméskővel szárazon, vakolat nélkül van falazva, mint ahogy a falusi kútak ma is készülnek.⁶

Az előhaladott késő őszi idő miatt a kút további kifaragása abbamaradt; ezt 1938 őszén Richard Schiel mérnök anyagi támogatásával

A félkörös záródású szentély és a sekrestye részlete. A kút a fényképezéskor még nem volt felfedezve.

Szerző fényképe.

⁶ Treiber Gusztáv Brassó-városi mérnök, ismert építőművészettörténeti író hivatali elfoglaltsága miatt a munkát nem folytathatván, a Barcasági Szász Múzeum azóta elhalt igazgatója. Teutsch Gyula, a kiváló ősrégész, ki megértő érdeklődést és áldozatkészséget tanúsított a történelemkutatásnak eme nem is sejtett utakat feltáró felfedezése iránt, e sorok íróját tisztelte meg a munka továbbvezetésével és befejezésével. A munkálatok főként arra vonatkoztak, hogy dr. Antoni Erhárd feltáró rendszerének folytatása mellett, ennek tulajdonképeni célja és eredményeként a templomalap és a korhatározó leletek alapján a templom keletkezési ideje és építkezési periódusai megállapíttassanak.

A munkálatok eredményéről két német nyelvű előadást tartott jelen sorok írója a brassai Honterus gimnázium aulájában, 1934 február 2-án és 6-án. Előadása eddig nem jelenhetett meg, a román állam részéről félremagyarázható tartalma miatt.

Alfred Prox múzeumi asszistens végezte el.⁷ Munkájának eredménye a következő: kimerített a kútból 12—15 m³ szuivat kő és téglá, kiszivattyúztatott 20.000 liter víz. A kút 6.8 m átmérővel a sziklába vésetett. Falától befelé kerekén 30—40 cm-re egy 1.6 m vastagságú, alakítatlan mészkőből igen gondosan — habarcs vagy más ragaszték nélkül — épített béléssel van körülépítve. Így a kút mai átmérete 2.8—3 m. A bélést alja 0.8 m magasságig lapos, 5 cm-nél nem vastagabb kőlapokból áll. A kőbélést és a kútakna falának köze földdel van kitömve. Az akna alja egy 50 cm vastag, vizet át nem eresztő, kékesszürke liasagyag réteggel van borítva, hogy a víz elszivárgását a repedéses sziklatalajba megakadályozza. Ezért a kőbélést alsó része és a sziklafal között is ilyen agyag választja el.

Treiber e kútát egy hajdani, pogány kultushelynek véli, mely fölé később — akkori szokás szerint — egy keresztény templom építettet.⁸

Eredetileg valószínűleg e kút helyén egy ciszterna készítettet: mint amilyen a brassai Gesprengen levő hajdani várban napvilágra került.⁹ Ez egy, a sziklába vágott körkörös bemélyedés, megfelelő tömítéssel, a facsatornákkal belevezetett csapadékvíz felvételére. A kútkészítők, kikben a vár építőit kell feltételeznünk, a sziklatalaj fellazításához a tüzet is felhasználták, amennyiben a kőzetrészek megforrosítottak, azután vízzel leöntették olyformán, mint a történelemelőtti időkben a bányászatban szokás volt. A Gesprengbergen lévő ciszternánál ez az eljárás megállapítható, mert a ciszternafalat alkotó szikla, a tűz erős behatása folytán, strukturájában és színezetében erősen megváltozott.

Treiber a kútát övező kápolna építését a XI. századra teszi, a kút kora pedig bizonyára a népvándorlás idejének végéfelé tehető, épügi a vár keletkezése is.¹⁰

A kút a kápolna építéséig belső kőbélést nélkül volt. A három templom-

⁷ *Die Zisterne in der Brasoviaburg*, v. A. Prox. Mitteilungen des Burzenländer Sächsischen Museums, 3. Jg. 1938. Heft. 1—2, S. 7—10. — Jelen sorok szerzője e munkálatokban nem vehetett részt, mert akkor a brassai Fekete templom fűtésberendezésével kapcsolatos belső ásások folytak, s ezek vezetésével és az előforduló leletek felügyeletével volt a brassai szász evangélikus egyház és a Múzeum által megbízva.

⁸ „Nicht ausgeschlossen ist es, dass hier einen Weihebrunnen einer heidnischen Kultstätte vor uns haben, über welcher, damaligem Brauche folgend, die christliche Kirche errichtet wurde.“ Korrespl. 1934. Heft. 1., S. 41.

⁹ *Die Burg auf dem Gesprengberg*, v. Gustav Treiber. Mittlger d. B. S. Museums, 2. Jg. Heft 1—4., S. 44—47.

¹⁰ „Wir haben eine kleine romanische Benediktiner Klosterkirche des XI. Jh. vor uns, mit wohl später angebauten Sakristei. — Es gehört diese Kirche nach J. v. Sebestyén in die Reihe jener Sekler Kirchen des XI. Jhts, die in der Csik beginnend, bisher nur bis Zagon festgestellt wurden. Ihre Entfernung voneinander betrug 12 Km. Es ist die Entfernung der Brasovia Burgkirche vom Burgberg, bei Honigberg 12 km., von da bis Ilyefalva wieder 12 km. Der Anschluss an die Sekler Kirchen ist somit gewonnen. Wir haben hier die Reste eines sehr wertvollen Baudenkmal vor uns, dessen Anfänge weit vor die deutsche Einwanderung zu setzen sind. Wir wissen, dass die Gesamtanlage eine Königliche Burg war; Funde beweisen, dass dieser Ort zu allen Zeiten infolge seiner Sporenstellung zum Burzenlande immer wieder besetzt war, und es scheinen die Anfänge des Mauerwalles noch in die Völkerwanderungszeit zu reichen.“ — Korrespl. 1934. Heft 1. S. 41—42.

falnak pontosan a sziklakút szélére való elhelyezése is arról tanuskodik, hogy a bétlet a templomnak a kút fölé építésekör vagy később keletkezett.¹¹

A kútát kitöltő anyag változó jellegéből következtetések vonhatók le a kút és a felette levő templom sorsára nézve.

A kútfelek feletti 60 cm vastag réteget egy 4—6 cm vastag földes, erősen juhtrágyával kevert réteg osztja kétfelé. A felső, épületszuvatból álló réteg szenes deszka- és gerendadarabokat, két gótikus kőbordadarabot, egy kőpillér részt s két darázkőquadert tartalmazott; az utóbbiak 32×45×68 cm méretűek. Az alsó réteg nagyjából szintén szuvat volt; ebben egy 58 cm magas püspöki faszobor, egy fa férfiszent fejének fele, egy fa kerékagy találtatott; ez utóbbi talán a kút vízfelvonó kerekének lehetett a része. E fatárgyak állapota igen rossz; a századokon át vízben való fekvés s a felső rétegek nyomása teljesen elváltoztatta alakjukat. E rétegben sok juh, nyúl- és marhacsont, valamint emberi csontok is találtak. Prox, kutatásának eredményét a következőkben foglalja össze:

„A Brassóviavár építésének kezdetén, a népvándorlás korának végén az építők a ciszterna kimélyítésénél a mészkősziklában egy vízvezető hasadékra találtak, s ide kútát készítették, mely kultuscélokat szolgált.

A későbbi századokban, a megkeresztelkedés után, ez a várlakosság, vagy esetleg várelfoglalók, kik a kereszténységet behozták, e pogány kultushelyre egy kis templomot építettek, melynek méreteit a kút méreteihez alkalmazták. Ugyanekkor készülhetett a kőbétlet is.¹²

A templom 1458. évi lebontása után a kút valószínűleg többé nem használtatott, mert a behullott szuvat s a bedobott — akkor már hibás — szentszobrok később már nem igen kerülhettek volna belé.

A kútba állati hulladékok, ételmaradékok, lomb, por, kövek kerültek, úgy hogy színültig betelt. Fölötte humusz keletkezett, melyet a fű benőtt, s nyoma sem maradt a mélyedésnek.“

Kétségtelen, hogy a várnak vizet szolgáltató más ciszternája volt.

A félkörös záródású apsis egészen a sziklás alaptalajig volt törmelékkel betöltve. A fal alapja sziklás talajon nyugszik. A törmelék sok freskós vakolatdarabot rejtegetett. Aljából — az apsis közepetáján egy gondosan kidolgozott, fehér — sajnos darabokra törött — csontdarab került elő, vésett alapú, zezúg ornemenszédíszítésssel. E tárgy lapos, parabolaszerűen ívelt, 16 cm hosszú; egyik vége ferdén levágott, másik vége le van törve. Három fúrata van; az egyikben még benne van a kis csontszögecske. Ha rajzban kiegészítjük a letört részt s hozzá rajzoljuk másik oldalát is, úgy egy felül félkörös, alul hegyes mandorlaalakot zár körül, mely kétségkívül egy Krisztusképet foglalt magában; a Megváltót, mint a világ urát, a Majestas Dominit. Formája és díszítése a XIII. századra utal, alkalmasint a német lovagok ittlétének korára.

¹¹ Kétségtelenül akkor, midőn a templomföldjét a 90 cm magas földréteggel feltöltötték, hogy a töltés a kútbeomlástól biztosítva legyen; a felette járó emberek is a kútba eshettek volna a nélkül; tehát a XIII. század eleji hajó meghosszabbításakor készült.

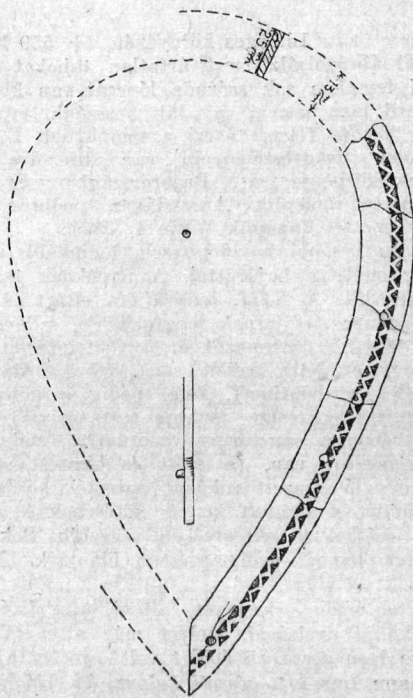
¹² L. az előbbi jegyzetet a kőbétlet keletkezésére.

Az apsis mellett, a hajó déli részében egy kupáscserépdarab találtott, benne az égetés előtt belenyomott maiusculás H és P monogrammal, és alatta 1401 évszámmal. E lelet rendkívül fontos, mint a templom építéstörténeténél látni fogjuk.

E templom — a feltárások igazolják — nem szolgált temetkezési helyül, valószínűleg azért, hogy a kút kétségtelenül megszentelt vize tiszta maradjon.

*

A keresztény templomok kelet-nyugati irányban épültek. Ez irány a szent épülettengely volt. Eredete abban az őskeresztény szokásban rej-

A mandorla alakú csontkeret megtalált részlete.

lik, hogy az imádkozó kelet felé fordult, s szemeit a nap felkelte felé emelte.

Az iránytű feltalálása előtt természetesen pontos tájékozásról szó sem lehetett, s így a templom tengelyét az alapkőletétnél annak a szentnek nevenapján határozták meg, kinek tiszteletére a templomot építeni szándékozták, s orientációjaként aznap a nap felkelőpontja volt az irányadó.¹³ A mi templomunk tengelyének iránya 51 fokkal tér délfelé el a

¹³ L. bővebben Otte I. 11. s köv. lap.

keleti iránytól. Szent Leonárd tiszteletére épült, kinek névnapja november 6.¹⁴

A Cenkhegyen ez az első keresztény templomocska kicsiny volt. Egész hossza kívül mérve 13, szélessége pedig 8 és $\frac{1}{2}$ méter.

Állott egy négyszögű, téglalap alakú hajóból s ennek keleti oldalán egy félkörös záródású szentélyből, melynek hosszúsága és szélessége egyforma: a hajó északi oldalán pedig egy kis sekrestyéből.¹⁵

A templom nem volt boltozva, szentélye és sekrestyéje sem, hanem lapos, deszkamennyezete lehetett. A diadalív félkörös volt, a templom földje pedig agyaggal símára tapasztott, leegyengetett sziklás őstalaj.

A kútnak¹⁶ alkalmasint kerekas merítője volt; ezt a kútban talált kerékagy elfogadhatóan bizonyítja.

¹⁴ Szent Leonárd remete volt Limoges környékén († 559 ? november 6-án). Dereka körül, vagy kezében láncsal ábrázolják, mert ártatlan rabokat szabadított meg. A tiszteletére épült gellersbach-i templom sok százada láncsal van körülvéve. A brixeni, hegyi Leonárd templomot körülvevő lánc szemei egy láb hosszúak, minden évben eggyel bővülnek, úgy, hogy e lánc már két és félszer övezi a templomot. E szent legendája a stimiai Tamsweg templom ablakainak üvegfestményein van ábrázolva. A német földművesek állataik betegségében kéri közbenjárását. Bajorországban és Tirolban e szent nevénapját (nov. 6.) lovas menettel ünneplik. Ausztriában pedig a szűretet e napon fejezik be, s a szőlőpásztorok díszmenettel ünneplik (Otte I. 582).

¹⁵ A sekrestyék gyakran későbbi hozzáépítések, leginkább a templomok északi oldalán s rendszerint a főoltár melletti bejáratnál. A papoknak tartózkodási helye, továbbá kincs-, könyv-, és öltözőtár volt. A XIII. század óta oltárt is állítottak bele, így egyúttal oratórium is lett. Mindenkor, céljainak megfelelőleg, szilárd építésű volt.

A szentgalleni, még 820-ból származó eredeti templomtervrajzon, a szentély és kereszthajó szögeiben egy-egy emeletes épület van jelezve. Az északiban alul a könyvmásolók szobája (infra sedes scribentium), felül pedig a könyvtár (supra bibliotheca) van. A déliben alul a fűthető sekrestye (subtus sacrorium) egy asztallal, melyre a szent edények helyeztetek (mensa sanctorum vasorum), felül pedig a paramentkamra (supra vestium ecclesiae reposito) van, (a szőtt és hímzett egyházi öltözékeket, oltárterítőket és szent edényekre való hímzett ruhákat neveztek közösen paramentnek.) A terven, a sekrestye mögötti épület a szentelt kenyér sütésének és a szent olaj préselésének volt tervezve; e munkákat máshol a sekrestyében végezték. Sok templomnak két sekrestyéje is van, sok kisebb templomnál pedig egészen hiányzik. Néhál a déli oldalra van építve. (Otte I. 104—105. 1.)

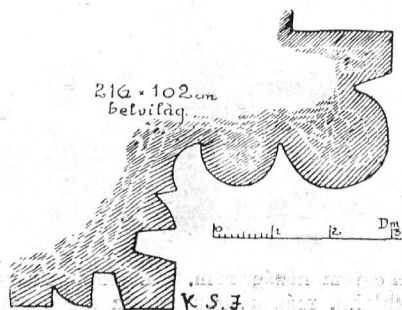
A román korban kezdtek külön sekrestyét építeni, nem érték be többé e célra, mint az őskeresztények, a mellékhajó apsisával, melyet már a mellékoltár foglalt el. Nálunk a román korban a sekrestye igen egyszerű épület volt, egyetlen ajtóval és többnyire egyetlen ablakkal. (Dr. Heuszlmann Imre: *Régészeti kalauz*, 26 1.)

¹⁶ A kút nem ritka a templomokban, melyekből sacralis célokra a vizet merítették. Részben korábbiak, mint a fölējük épült templom. A strassburgi münster most már betömött kútja eredetileg egy pogány, római templomhoz tartozott, s vize az áldozati állatok megmosására szolgált. A regensburgi dóm kútja pedig a dóm építéséhez a szükséges vizet szolgáltatta. Bizonyos, hogy a templomokban lévő kutak vizének csodaerőket tulajdonítanak, pl. a würzburgi münster kriptájában levő szent Kilián kútja vizének. A paderborni dóm a Pader folyó egyik ágának eredetére épült. A templomkriptákban különösen gyakori a kút. A petershauseni klostromtemplom kriptájában — a klaszrot II. Gebhard konstanzi püspök (980—996) alapította és építtette 938-ban (Otte I. 69. és II. 24.) — maga az alapító készíttetett kútát, holott oly mocsaras helyen épült a templom, hogy alapjait pillérekre kellett építeni, tehát a kút vize sem lehetett élvezhető, s a talajvíz bevezetésére sem gondolhattak. Talán a római, régi szent Péter templomra gondolt, melynek egyik földalatti helyiségében Szent Péter keresztelő kútja felfedeztetett. (Otte I. 363.) A renaissance korban is készültek kutak a templomokban.

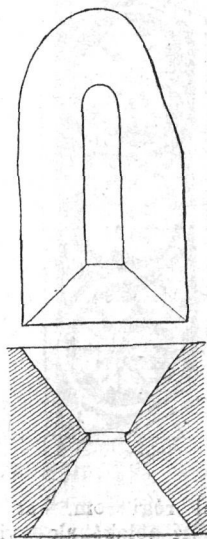
Ajtáját s ablakait egykorú példák alapján kell elképzelnünk. Csupán egy ajtaja lehetett az északi oldalán levő papi bejárón kívül, a nyugati oldalán; a déli oldalon igen közel volt a szakadék ahhoz, hogy ott bejárata lehetett volna.

Ajtaja felül kétségtelenül félkörös volt, talán kőbélettel; ez olyan hengertaggal lehetett a maga egészében díszítve, mint ahogy Csíksomlyón, a Szent Péter szentplom toronymelatti két oldaléptményén levő ajtóbéleten, vagy Csíkszentdomokoson, Csíkrákoson, Csíkszentkirályon, Gyergyóalfaluban, stb. levő templomajtóbéleteken látható.¹⁷

A templomablakok a hajóban régi szokás szerint a déli s talán a nyugati oldalon voltak. A szentélyen is lehetett kettő, egy keletnek s egy

A gyergyóalfalvi róm. kat. templom nyugati, toronyalatti, köríves bejárója kőbéletének profilja.

A gidófalvi ref. templom egyik Árpád-házkori ablaknyílása.

délnek néző. Az ablakok magasak, keskenyek lehettek, kifelé és befelé szélesedő nyílással, mint Gidófalván a református templomon, Gelencén és Székelyudvarhelyen, a Jézus Szent Szíve kápolnán ma is láthatók.¹⁸

¹⁷ A nyugati műveltség legkeletibb határai. A gyergyóalfalusi nincs benne, mert ez értekezés megírásakor szerző ezt még nem ismerte. Különösen szép tagoltságú a félkörös, kő ajtóbélet, melynek metszését itt mutatjuk be.

¹⁸ Gidófalván jelen sorok írója bontott ki két ilyen románkori résszerű ablakot. Gelencén szintén kettőt; utóbbiak béletei freskósornamennsel vannak díszítve. Az udvarhelyiek ismeretesek régebből.

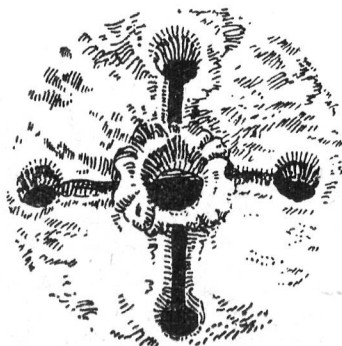
A gidófalvi ref. templom várral van övezve, melynek kapútornya egyúttal templom-torony. A templom hajóból (15.30 × 6.45 m.) és szögletes záródású szentélyből (7.0 × 5.50 cm.) áll, szögeiben támpillérekkel. A templomhajó déli falában románkori ablaknyílások vannak befalazva (szerencsére nem kiszélesítve, mint legtöbbször). A nyílások magas-

Ezek az ablakok vászonnal, hólyaggal vagy zsiros papirossal lehettek beragasztva. A hajó keleti oldalán, az ajtó felett, talán egy olyanforma körablak lehetett, mint a csíkménasági, mely jelenleg másodlagos helyen, a sekrestye oromfalába van befalazva.

E templomocska fedele — ezt a sok kovácsolt zsindelyszeg bizonyítja — zsindelyes volt. A két oromfal közt magas nyeregfedele lehetett. A szentélyt alkalmasint alacsonyabb zsindelyfedél fedte, mely a félkörös szentély záródásához alkalmazkodva itt félkörös lehetett; az oromfalak csúcsain, valamint a szentélyfedél csúcsán kétségtelenül kereszt díszlett.

A gelencei régi róm. kat. templom Árpádházkori ablakának egyik freskó-ornamenses oldala.

A csíkménasági róm. kat. templom rózsablaka, másodlagos helyen, a sekrestye oromfalában.

Tornya e templomnak nem volt, legalább kőtornya nem; talán fából, vagy ami még valószínűbb, egy levágott koronájú, kétágú fa tartotta a kolompszerű harangot.

E templomtípus a X—XI. században volt szokásos, tehát a Cenkegyi, hajdani templomunk kereszténységünk legelső idejéből való. Kétszáz évvel korábbi, mint ahogy a német lovagrend és vele a mai száz nemzet eleji itt megjelentek. Mivel a székely nemzet előtt egyetlen nép

sága 76 cm, szélessége 15 cm, felül félkörösek. A ferdén összeszűkülő ablak felszínén 140 cm magas és 76 cm széles. Még egy ilyen ablaka van a hajónak, ez még nincs kibontva. Az apsis kétségtelenül félkörös záródású volt eredetileg, ennek alapja bizonyosan megtalálható a mai XV. századból származó apsis alapján belül. Az egyik románkori ablak rajzát bemutatjuk, valamint a gelencei hasonló — bár felül vízszintes záródású — ablak egyik freskó ornamentációs oldalát is. A gelencei templom, mely freskóiról híres, szintén egyhajós s poligon záródású szentélye van. Ennek alapján belül, a kőpadlat alatt megvan a félkörös záródású, Árpádház-kori apsis alapfala.

sem lakott itt, mely a nyugati keresztény kultúrához csatlakozott volna, e kis templomot kétségtelenül székely eleink építették, pogány áldozati kútjuk fölé.

Kétségtelenül székelyekből telt ki a Brassóivár őrsége, s ez volt helyőrségi templomuk a megkeresztelkedés után. Azelőtt pedig a vár délnyugati, mélyebben fekvő sarkában, a várkapú mellett, a Cenktető ködös magasságának fenségeben, gyönyörű kilátással a mély Ragadó-völgyre, a távoli ködbevesző síkságra, hol a szép magyar-csángó falvak fekszenek, a népvándorlás korában készült áldozati kútjuknál végezték pogány, egyházi szertartásukat az erős Brassóivár biztonságában.

Eljövén Krisztus urunk hite, a kereszténység, a lelkekbe szelidebb, melegebb érzelmek költöztek, a vér és tűz helyébe a kereszt jelentőségének szeretetteljes fensége, s a székelyek pogány áldozati kútja fölé kis templomot építettek, keresztény hitüknek, a pogányság feletti győzelme szimbólumaként.¹⁹

*

E templomocska körülbelül kétszáz évig állott első, eredeti formájában és nagyságában, míg a német lovagrend — II. Endre király engedelméből — vendégként meg nem jelent a Barcaságon, az eddigi székely várőrséget valószínűleg felváltván, a Brassovia vár őrizetét átvették, így a várral együtt a templomot is. Most már a lovagok munkásosztaga, a mai szászok eleji által a lakosság felszaporodván, igen kicsiny lett a templom. Úgy nagybővítették meg, hogy nyugati falát lebontották, s a templomhajót még egyszer olyan hosszúra építették. Egészen bizonyosan magasabbra emelték falait is, mert a templom földjét, az első tapasztás fölött, földdel feltöltötték. Ez az a 90 cm magas töltés az első, tapasztott templompadló felett.

E megnagyobbított és kifestett falú templom a XIV. század végén talán egy nagyobb földrengés következtében összeomlott. Mint az említett 1401. évszámú cserép, valamint a gótikus bordakövek stílusa bizonyítja, ebben az évben újból felépítették, s az északi oldal helyiségeivel és az előcsarnokkal megtoldatott. Ez már a harmadik és utolsó építkezési korszaka e templomnak.

Az a szuvat, mely a 90 cm-es földtöltést borító tapasztás felett és a háromszög téglá padló alatt van, s a festett vakolat darabokat nagymértékben tartalmazza, a templom összeomlásából származik. Nem hihető,

¹⁹ Hogy e templomot a Nyugat kereszténységéhez csatlakozók építették, világosan mutatja alapja, mely egyhajós és apsisos, kis csarnok-templom volt. A keleti templomok egészen más építési program szerint épültek, más beosztásuk volt. Utóbbiak formáit alaposan és keservesen megtanulhattuk mi, a nyugati kereszténységhez tartozó és ehhez ragaszkodó székelyek, a 22 éves román megszállás alatt, mert a köztünk elenyésző, kisebbségben élő, magyar anyanyelvű, nagyrészt régen nyugati hitre tért, de innen visszaparancessolt ortodox, tehát keleti vallásúaknak, legtöbbször azonban csak a regáti tanítónak, papnak, zsandárnak, perceptornak s más hasonló falusi potentátnak, kik nálunk a nagyromán ábrándot képviselik, faluról-falura hatalmas orthodox templomokat kellett közmunkával, parancsszóra építenünk, s papot, kántort tartanunk. E templomokkal meg-hamisították a falvak nemzetiségi és vallási lényegét az idegen átutazók előtt. Nem vallási, hanem merőben hamis politikai, hatalmi céllal, megtervezésre épültek.

hogy a vakolat a festéssel együtt, mely még akkor meglehetősen új volt, — talán 30-40 éves lehetett, — leveretett volna, hogy egyszerűen fehérre meszelt vakolattal helyettesítsék.

A folyóhomokból, mely festett vakolatdarabokat, köveket tartalmazott, a köveket kiszedték, hogy az összeomlott falakat újból felépítsék; a többit pedig elterítették. A templomfalakat az akkor már virágzó csücsíves stílusnak megfelelőleg magasabbra emelték. A templom apsisa — mint a szuvtában talált kő boltozatborda bizonyítja, — boltozott volt. Bizonyára gótikus formában többszögű lehetett, a félkörös záródás alapján. Támpillérei azonban nem voltak. Az eddigi félkörös diadalív helyett csücsívest építettek, melynek szerény profilú bélletéből egy 46 cm hosszú darabot a szuvtat rejtegetett; a diadalív ívhajlatának sugara 2.65 m volt. Az ajtó és ablakok szintén csücsíves alakot kaphattak, magasabbat, szélesebbet, mint az előbbieket. A templom földje vakolatba ágyazott háromszögtéglával burkoltatott; bizonyára sacrális és más felszerelése is gazdagabb lett, mint az előbbi szerény templomé volt.

Az északi oldalon levő helyiségek, — a sekrestyén kívül, — továbbá az előcsarnok szintén harmadik építkezési periódusból származnak. Az előcsarnok, a paradizum, a nagy nyugati templomoknál is megvolt, mint Merseburgban, Freiburgban, Goslarban stb. Nálunk talán a majdnem mindenkorai templomportikusok korai előképe.²⁰

E harmadik templom már nem volt belül kifestve, csupán fehérre meszelve; ezt a háromszög téglapadló feletti szuvtat bizonyítja. Építészeti szempontból nagyobb volt ugyan, de művészeti tekintetben szegényesebb. Fedele pedig az előbbi zsindelyezett helyett cserepezett volt.

E feltárt templomalap és a törmelék a hajdani templom egymástól pontosan megkülönböztethető három építkezési korszakát mutatja.

1. A kút feletti kis templom, melynek három hajófala pontosan a kút szélét érinti, a XI. századból való.

2. E templom hajója a XIII. század elején megnyújtatott kétszeresére; az egész templom a XIV. század végén összeomlott.

3. A templom a XV. század legelején a régi alapokon újra építették. Ekkor épültek hozzá az északi oldalán levő helyiségek és az előcsarnok.

A templom további sorsa már ismeretes. A Brassóviavár 1455-ben Hunyadi János kormányzó rendeletére lebontatott, anyaga a várost körülölelő várfalba használtatott.²¹ A templom magára maradt. Néhány év múlva,

²⁰ I. Otte I. 82., továbbá *Régészeti kalauz*, 123. l.

²¹ A Brasóviavár leírását l. a dr. Erich Jekelius által szerkesztett *Das Burzenland* monográfia *Die Dörfer des Burzenlandes I—IV.* kötetében, Treiber Gusztávótól: *Die Anlage der Brasóviaburg* (78—79. l. Abbdg. 67—72). — Treiber felmérése szerint a felülően nagy térvár falakkal övezett területe 23.000 m², vagyis 4 kat. hold. A vár keletkezéséről jóformán semmit sem tudunk, sem történelmi szerepéről. Ugyanez az eset a székelyföldi terjedelmes váraknál is. Fellegrak voltak, melyek nagyszámú lakosságuknak szolgáltak menedékkül. Magasrendű építési technikájuk azt bizonyítja Treiber szerint, hogy a népvándorlás korában épültek, s nem a székelyek, hanem a gepidák építették. A székelyföldi számos kisebb erős várat a székelyek építették, a XII—XIII. században, mert Székelyföld határvidék volt, s a Kárpátok nem nyújtottak elég védelmet. A vár a Cenk délnyugati lejtőjén fekszik, a csücs és a nyereg között; ennek védelem-

1458-ban ugyanaz a sors érte a templomot is, mint a várat. Helyette egy szent Leonárd tiszteletére készült oltárt kellett a brassai Nagyboldogasszony templomban — a mai fekete templomban — elhelyezni. Ez az oltár Brassó nagy égésekor, 1689-ben elhamvadt. A lebontott templom maradványai a háromszög téglapadló felett porlanak, kövei a várfalba építettek. Azon, ami ránk maradt belőle, — homok, vakolat, kövek, téglák, s mindezek felett bozót, sovány fű, melyen oláh pásztorok juhai legelnek.

E brassai vártemplom azon határnak fordulópontja, mely messzi, északról behatolva a Kárpátok mentén, a nyugati kultúrát a keletitől elválasztja. Itt fordul nyugatra a két különböző műveltséget, világnézetet elválasztó vonal, a déli Kárpátok északi lejtőjén, aztán a Dunán, a Száván végig, az Adriai tengerig. A túloldalon levő terület pedig a hajdani Bizánc kultúrájához tartozott. Erdélyben egyetlen olyan románkori emlék sem fedezhető fel, mely Bizáncnak a Kárpátokon áthajoló, itteni kultúrájáról tanuskodnék, bizonyítékául annak, hogy mi e kultúrához soha sem csatlakoztunk. Olyan őslakó, vagy már e korban beköltözött nép itt nem volt, mely a keleti kereszténységhez tartozott volna. Tehát a keleti kultúrához tartozó erdélyi román nép nem őslakó itt, hanem ellenséges erőknek kelet és dél

biztos, nehezen megközelíthető meredéke megerősítésre önként kínálkozott. A Cenk a tengerszín felett 960.20 m, s a völgy aljától 375 m magasra emelkedik.

A vár története az említett mű 79—86. lapján Fr. Schuster tolkából kivonatossan a következő: Nem tudható, hogy kik és mikor építették; hogy a német lovagrend 1211—1225 közti ittartozkodása alatt épült-e, nem tudható. Valószínűnek tartja Teutsch Gyula azon véleményét, hogy Brassó helynév a szláv baras (védni) szóból ered, mi a Brasovja várra vonatkozhatik. Teutsch szerint, ha a várfalak alatt prehistoriai kultúra nyomai találhatók, melyek még a bronzkorra utalnak, úgy a várépítés sokkal korábbi, mint a lovagok ittléte. E vár szerepéről a lovagok idejében nem tudható semmi.

Schuster szerint feltehető az is, hogy e vár IV. Béla rendelkezése épült, vagy átépítettett, az 1241—1242. nagy tatárjárás után; a Rajna-menti Echternach Klastrom egyik kézirata szerint a tatárok a Barcaságot is elpusztították 1241 húsvétján (március 31), mely napon Radna is elpusztult; feltételezhető, hogy e király rendelkezett a vár felépítése iránt.

A városi levéltár, melyet Schuster átkutatott, csupán a vár lebontására tartalmaz adatot. Ez egy pergament oklevél Hunyadi János kormányzótól, mely Brassóban kelt 1455-ben, Szent Erzsébet napján (november 19). Ez oklevél szerint Brassó határszéli város lévén, a betörő törökök ellen különösebben védendő. Ezért a város felett levő vár lebontandó, mivel a várost amúgy sem védelmezi kellőképen. Az ellenség is megszállhatja, s ebből az államnak és kereszténységnek kára keletkezne. Hogy a polgárok a várost védhessék, a kormányzó elrendelte a vár lebontását és anyagának lehordását, a városnak várárokkal, várfalakkal való övezését.

Dénes esztergomi érsek 1455 március 18-án a városi tanácshoz levelet intézett, melyben felemlíti, hogy Krauss Gáspár városbíró arról értesítette őt, hogy a felsőbb rendeltre lebontott várban a kapun felül, a Leonhárd kápolna megmaradt, melynek nincsen donációja. Idők folytán innen valószínűleg az ellenség által okozott veszedelmek és károk származhatnak a városra (t. i. az ellenség megfőszkelheti magát benne). Ezért arra kérte Krauss az érseket, hogy e kápolnát lebontathassa, s helyébe a Szent Szűz templomába egy Szent Leonárd tiszteletére készült oltárt állíthasson.

Az érsek megengedte a kápolna lebontását és elrendelte ennek fejében az oltárnak a városi főtemplomban való felállítását.

Úgy látszik, hogy a brassóiak a várat még a kormányzó engedelmé előtt lebontották, s anyagából a várost építették körül várfalakkal, bástyákkal. Egyelőre a Cenkhegyi templomról más okleveles adatunk nincs.

felől való nyomása következtében, a későbbi középkorban ide menekült, barmaival együtt a Kárpátok vonulatán beszivárgott.

Nem kell külön hangsúlyozni, hogy mily végtelenül fontos és értékes e hajdani templomcskánk szerény rommaradványainak felfedezése, mely a hún-székely mondának történelmi alapot ad.

A kút, mely egyetlen, épségben ránk maradt pogánykori székely emlékünk, népvándorláskori székelyföldi s Brassó környéki megtelepedésünket bizonyítja. A föléje épült templom pedig, mely az egész Európát jóformán ma is nyugati és keleti műveltségi területre osztó határvonal fordulópontja, Nyugat hitéhez és szellemvilágához való őszinte kapcsolódásunk bizonyítéka. Lélekemelő szimbóluma e szerény romhalmazzá vált templom a kereszténység diadalának őseink pogány hite felett, mely egyúttal a népvándorlás óta hűséges őrállásunkat tanusítja Kelet és Dél népeinek pusztító aradatáival szemben.

Nemcsak Brassóra s Erdélyre, de az egész nyugati kultúrára nézve jelentőségteljes e szerény romemlék felfedezése, feltárása és megfejtése. Elengedhetetlen kultúrfeladat volna e műveltség megosztó határ nyugati vonulatának megkeresése, feltárása, feldolgozása. Eddig az anyagiak hiányoztak, most pedig a Cenkhegyi szenthelyünkkel együtt ellenséges, keleti kultúrájú hatalom kezében maradván, lehetetlen az ott való munkálkodás.

A Trianonban tudatosan elkövetett bünsorozat legkiáltóbbja egész Európa nyugati kultúrája ellen az, hogy Kelet kultúrterületét Nyugat műveltségterületére — s épen e fontos határrészre, Erdélyre — kiterjesztette, kiárasztotta. Bűn és hálátlanság volt ellenünk, s bűn volt azon kultúra ellen, melynek e békeparancs szerzőinek nemzeti részesei, sőt zászlóvivői voltak.

Köpec, 1940. szeptember hó.

Keöpeczi Sebestyén József.

A „Kolozsvári Nevelői Kör” története.

Az 1840-es években az erdélyi magyar politikai, gazdasági és közművelődési életben egyre nagyobb tért hódítanak a Széchenyi által megindított reformeszmék. Gyakorlati megvalósításukra is sok értékes kísérlet történik. Pestnek az ország irodalmi és szellemi központjává való fejlődésével a külön erdélyi tudat látszólag elhalványul, Aranka és Döbrentei kísérleteit a külön erdélyi irodalmi és tudományos élet megteremtésére nem lehet tovább folytatni, mert a jelentősebb irodalmi megnyilatkozásokat Pest vonzza magához, maga az erdélyi szellemi élet mégsem hanyatlik úgy le, mint ahogy azt egyes irodalomtörténészeink feltűntetik. A Méhes Sámuel Nemzeti Társalkodójában már 1830-ban azt olvashatjuk, hogy „Erdélynek Magyarország körül kell forogni, attól fényt és sugárt kell kölcsönözni”. Sőt már maga az unió gondolata is fölvetődik, habár ezúttal még csak bátortalan kívánság formájában. „Nem volna-e szükség és hasznos — írja tovább a cikkíró — Erdélynek Magyarországgal egyesülni?” Ettől kezdve az erdélyi országgyűléseket is ez a két törekvés kezdi mozgatni: egyrészt a magyarországi reformeszmék megvalósítása és az azzal kapcsolatos sérelmi politika, majd pedig az unió gondolata. Az erdélyi országgyűlések azonban, heves harcok után, kevés eredményt hoztak. Történetíróink ítélete szerint az erdélyi közélet sokkal konzervatívabb, maradibb magatartást tanúsított, mint a magyarországi.

Az erdélyi irodalmi életet figyelve ezekben az években, alig-alig találkozunk egy-egy jelentősebb eseménnyel. Jósika regényei már Pesten, a biztosabb sikert ígérő fővárosban jelennek meg. Erdélyben csak főiskolai zsebkönyvek látnak napvilágot: közülök különösen a *Remény* válik híressé. Közben-közben tudományos könyvek, főleg történeti munkák keltenek nagyobb feltűnést.

Mindez nem jelenti azt, hogy az erdélyi szellemi élet elmaradott és közönyös lett volna. Az erdélyi magyar értelmiség valóban felismerte, hogy az átalakuló szellemi életben megváltozott szerep vár reá. Magyarországról „kölcsönzött fényt”, de azzal saját kérdéseit igyekezett megvilágítani és megoldani. Hogy a Széchenyi eszméit nem csupán egypár lelkes szerkesztő, cikkíró hirdette, azt különösen a korabeli ifjúsági olvasótársaságok, önképzőkörök története, valamint a levelezés bizonyítja. A Gáspár János naplójegyzeteiből tudjuk, hogy a nagyenyedi főiskolai ifjúság pártokra szakadva vitatta meg a kor irodalmi eszméit, a Jelenkort olvasta, Széchenyi és Wesselényi kiválóságán vitatkozott. A kolozsvári ref. kollégium önképzőköriében a *Hitel*-t olvasták és beszéltek meg. Az ifjúsági

¹ *Kemény Zsigmond Tanulmányai*, I. 75. l.

egyesületek, valamint a városi kaszinók célkitűzéseiben Széchenyi eszméivel, törekvéseivel találkozunk. Kemény Zsigmondnak azt a véleményét, hogy „Erdély Széchenyit csodálta“,¹ a maga teljes értékével kell elfogadnunk.

Széchenyi eszméinek hatását és a velük összefüggő szellemi felpozíciót azonban nem csupán vitatkozásokban és lelkes kijelentésekben látjuk, hanem tettekben is. Az 1840-es években egymást érik a gyakorlati kezdeményezések Kolozsvárt. Ezek között kell megemlítenünk az *Erdélyi Múzeum*-ot, melyet nagyajtai Kovács István már az 1841-i országgyűlésen akart megalapítani, — tervének meghiúsulását csak külső akadályok okozták, — az „Erdélyi Gazdasági Egyesület“-et, melynek már 1844 óta jelentékeny irányító, serkentő szerepe volt az erdélyi gazdasági életben, az „Erdélyi Kölcsönös Jégkármentő Társaság“-ot; az „Erdélyi Könyvtári Egylet“-et, mely közel száz aláírójával a széleskörű kolozsvári tudományos érdeklődést bizonyítja, és a „Kolozsvári Nevelői Kör“-t.

Az egykori kolozsvári sajtó élénk figyelemmel kísérte a különböző egyesületekben meginduló munkát; terjedelmes beszámolóival, a felvetett kérdésekkel kapcsolatos cikkeivel igyekezett a közvéleményt is kedvezően befolyásolni. Különösen a Méhes Sámuel szerkesztette „Erdélyi Híradó“-ban és a Brassai Sámuel „Vasárnapi Újság“-jában vehetjük észre a Széchenyi irányítását követő, meggondolt, újító szellemet. Mindkét lap mérsékelt, komoly hangot használt és főképpen olvasóközönsége nevelésére, egy haladóbb gondolkodásmód kialakítására törekedett. Szerkesztőik tanárok voltak, így nem csodálhatjuk, hogy gyakran közöltek iskolai, tanügyi híreket és nevelési cikkeket is. De a nevelési kérdéseket a Szilágyi Ferenc által szerkesztett, konzervatív jellegű „Múlt és Jelen“ is figyelemmel kísérte. A szerkesztők nyilván tudatában voltak annak, hogy az iskolai, nevelési kérdések megoldásától függ a magyarság fejlődése, s azzal is, hogy a közművelődés kérdése az egész olvasóközönséget érdekli.

Habár a korabeli sajtóközlemények be is számoltak a *Kolozsvári Nevelői Kör* megalakulásáról és munkássága egy részéről, a Kör teljes történetét mégis csak a Gáspár János hagyatékában megmaradt jegyzőkönyvekből, jegyzetekből és levelekből ismerhetjük meg. Gáspár János hagyatékának ez a része kéziratban maradt a nagyenyedi Bethlen-Kollégium könyvtárában. Eddig még nem foglalkoztak vele, pedig a rövid életű *Nevelői Kör* működése megérdemli a figyelmet, mert ez volt az első erdélyi magyar nevelési egyesület, s rövid működése alatt elmélyült munkára törekedett, korszerű gondolatokat vetett fel és indított meg a megvalósítás felé. Munkája, törekvései magának az erdélyi közművelődésnek érdekes szakaszát világítják meg, egyúttal a magyar pedagógiai társaságok történetét is jelentősen gazdagítják. Pesten ugyan már a XIX. század 30-as éveiben megalakult a Magyar Nevelési Társaság, de ez 1843-ban elaludt s csak 1848 március 25-én kelt újra életre. Közben, mint ez a Gáspár János levelezéséből megállapítható, Teichengraber Lajosnak, a pesti ev. gimnázium igazgatójának, vezetésével működhetett egy szűkebb körű nevelői társaság. Úgy látszik, hogy a *Kolozsvári Nevelői Kör* megalakulásához is hozzájárulhatott Teichengraber. Ő ugyanis, mint Pestalozzi régi

híve, 1845 július 8-án felszólítást írt az Erdélyi Híradóban Pestalozzi közelgő századik születési évfordulójának megünneplésére és a kiadandó Pestalozzi-Emlékkönyv támogatására. A cikkhez „Komoly“ aláírással Gáspár János fűzött pártoló megjegyzéseket, majd pedig az E. H. Nemzeti Társalkodója IX. 5., 9., 12. és 16-i számaiban Pestalozziról és „halhatatlan érdemeiről“ hosszabb ismertetést írt. Teichengraber kezdeményezésére Gáspár János tehát már 1845-ben megpendíti a Pestalozzi-ünnepély megrendezését, a *Nevelői Kör* megalakulásának eszméjét pedig éppen ezen az ünnepélyen veti fel Nagy Ferenc ref. tanár. A *Kolozsvári Nevelői Kör* megalakulásának előkészítésében úgy látszik tehát jelentékeny szerep jutott Gáspár Jánosnak, később pedig Nagy Ferencnek és egypár tanártársának.

A *Kolozsvári Nevelői Kör* megalakulása tehát összefügg az 1840-es években egyre élénkülő erdélyi közszellemmel, különösen az ezekben az években erősödő egyesülési hajlammal. Ezzel kapcsolatban azonban meg kell ismerkednünk azokkal a személyiségekkel és a hozzájuk fűződő pedagógiai törekvésekkel is, akik a megalakulást megvalósították.

Elsősorban Gáspár János addigi pályájára kell egy pillantást vetnünk, mert az ő tevékeny egyénisége látszik a Kör főmozgatójának. Gáspár János Torockószentgyörgyön született 1816 október 27-én. 1827-ben a nagyenyedi Bethlen-Kollégiumba került, mint szolgadiák, br. Kemény Zsigmond mellé. Togátus diák korában Zeyk Dániel fiának, Miklósnak, lett a magántanítója. Szellemi fejlődésére nagy hatással volt a nagy tudományú Zeyk Miklós, kivel vakációi alatt sokat volt együtt, továbbá az alsófehérvármegyei életben vezető szerepet vívő Kemény-család, valamint Szász Károly, a kollégium tudós tanára, kinél éveken át lakott. A Széchenyi munkái buzgó olvasásának és a Szász Károly közvelen hatásának tulajdoníthatjuk, hogy Gáspár János 1836—39 körül az ifjúsági olvasó társaságnak egyik megszervezője és irányítója lesz. 1841-ben, tanulmányait befejezve, Németországba utazott, hogy magát tovább képezze. A berlini egyetemen két és fél évig tanult. Itt különösen pedagógiai tanulmányait és a Diesterweg intézetének egész nevelői felfogásának kialakulására való hatását kell megemlítenünk. Itt ismerkedett meg Pestalozzi elveivel, így lett a szabad-elvei iskolai rendszernek és a népiskolai szemléltető módszernek egyik előharcosa. 1844-ben hazatérve, a számára már előre fenntartott nevelői állást foglalta el Zeyk Józsefnél, így kapcsolódott pályája a kolozsvári élethez. A szabadságharc utáni időkben egypár évig Kolozsvárt tanított, de 1855-ben már Nagyenyedre került tanítóképzőintézeti igazgatónak és ettől kezdve több mint három évtizeden át, haláláig (1892), a tanító- és népnevelésnek szentelte minden idejét. Olvasókönyvei természetes, egyszerű stílusokkal, jól összeválogatott meséikkel, népdalaikkal és mondókáikkal a maguk idejében szinte forradalmi újítást jelentettek, évtizedeken át használták őket.

Gáspár János mellett elsősorban a Kör megalakulását indítványozó Nagy Ferencnek lehetett kezdeményező szerepe. Nagy Ferenc (1804—76) a kolozsvári református kollégiumnak volt egyik legtevékenyebb, eleven szellemű, nagy tudású tanára. Tanulmányairól, ifjúkoráról keveset jegy-

zett le a kolozsvári ref. kollégium története.² 1830-ban ő is, mint a korabeli legtöbb kiváló diák, külföldi egyetemekre ment tovább tanulni. Különösen Bécsben időzött hosszabb ideig. Hazaérkezve, a kolozsvári kollégium bölcsélet tanára lett és 1842-ben már tantvezető tanár. Ettől kezdve nemcsak a kollégium életében vitt jelentős szerepet, hanem az egész erdélyi gazdasági életben. 1844-ben az Erdélyi Gazdasági Egylet megalapítói között látjuk, az ezt követő években az egyesület minden megmozdulását irányítja, a gazdák vándorgyűléseit, kiállításait megszervezi. 1845-ben mértékletességi egyletet alapít és mozgalmat indít a pálinkafogyasztás ellen. A következő évben pedig a *Nevelői Kör* megalapítói között találjuk nevét, de a Kör további munkájában alig tűnik ki irányítása. A gazdasági tervek, elgondolások úgy látszik inkább foglalkoztatták, mint a szorosán vett pedagógiai kérdések; kezdeményező lépését talán nem is annyira a Pestalozzi eszméinek követésével kell kapcsolatba hoznunk, mint inkább tevékeny, szervező egyéniségével.

Mellettük a kolozsvári református és unitárius kollégiumok tanárait, nevelőket és lelkészeket találunk, kik szinte mind jártak Németországban, nagyobb rész Berlinben tanultak és az új német nevelési elvek híveiként tértek haza. Így pl. az unitárius kollégium tanárai közül Berde Áron, Kovácsi Antal, Kriza János Berlinben tanult, Aranyosrákosi Székely Mózes pedig Bécsben és Göttingában, Jancsó Ádám, református tanár, szintén járt Berlinben, Méhes Sámuel Bécsben, Heidelbergben, Salamon József, a nagytekintélyű református theologiai tanár, Göttingában, Takács János hosszabb időt töltött Németországban. Brassai Sámuel, ki ebben az időben éppen az unitárius kollégium igazgatója volt, szinte kivétel abban, hogy nem járt külföldön,³ de nagy tudásával, haladó szellemével mégis hamar kivívta az elismerést. Az újabb német pedagógiai törekvéseket ő is jól ismerte és követte, hiszen Pestalozzi rendszerű *Számító Sokrates* c. számtankönyvét már akkor használták az iskolákban.

A kolozsvári nevelői karban az 1840-es években tehát olyan férfiak gyűltek össze, kik új szellemet igyekeztek vinni az iskolákba. Gáspár János körül nagyobb rész 25—35—40 éves férfiakat találunk, akik Németországban megismerkedtek a közvetlenebb, szabadabb, a szemléltetésre és tevékenységre törekvő nevelési rendszerekkel és azokat akarták a hazai iskolákba is bevinni. Idősebb kartársaik velük együtt küzdöttek, a magyar szellemű nevelés gondolatától áthatva. Az anyanyelven való tanítás gondolata még csak kevéssel azelőtt hatolt be protestáns kollégiumainkba. Nagyenyeden Szász Károlynak a 30-as években még harcot kell vívnia a magyar nyelven való tanításért és reformeszméiért,⁴ s a kolozsvári unitárius kollégiumban nagy feltűnést kelt Brassai Sámuel, ki 1837-ben magyarul mondja el beiktató beszédét. A kizárólagos latin nyelven való tanítás, a grammatizálás és az értelemnélküli szajkóztatás, valamint a pálcázás elég általános eddig a korig és a népiskolai tanítás különösen alacsony színvonalon áll. A reformkorszak haladó szellemű

² Török István: *A kolozsvári ev. ref. kollégium története*. II. 324. l.

³ Dr. Gál Kelemen: *A kolozsvári unitárius kollégium története*. 482. l.

⁴ P. Szathmáry Károly: *A Bethlen főtanoda története*. 252. l.

tanárai többnyire harcosan küzdik ki az anyanyelven való tanítás és az új szellemű nevelés elismertetését. Ezek a harcok készítették elő a további fejlődést s lehetővé tették egy olyan szellemű tanárság felnövekedését, amely már egészen új módszerekkel akarta átalakítani a tanítást és a nevelést. A Rousseau, Pestalozzi és az őket követő pedagógusok tanításai tették szükségessé az első magyar nevelői egyesületek megalakulását; ezekben érlelődik meg az új nevelési gondolat, amelynek alkalmazásáért napjainkig még sokat kellett küzdeni.

A *Kolozsvári Nevelői Kör*-t Pestalozzi hívei alapítják meg, gyűlésein éppen ezért fognak elsősorban a gyermeknevelés és a népnevelés kérdéseiről beszélni. A Pestalozzi emlékünnepély megrendezésének gondolata, mint láttuk, már 1845 nyarán fölvetődött az Erdélyi Híradóban. Az őszi hónapokban elég idő lehetett arra, hogy Pestalozzi kolozsvári hívei megbeszéljék az ünnepség módját és pártfogót is szerezzenek. Gróf Teleki Domokos, aki Széchenynek és a reformeszmék lelkes híve volt, a nevelési kérdések iránt is érdeklődött. Úgy látszik, a Pestalozzi-ünnepélyt is szívügyévé tette, az ünnepélyt így éppen az ő lakásán rendezték meg 1846 január 12-én. Teleki Domokos pártfogása az ünnepélyt nevezetes társadalmi eseménnyé tette, később pedig anyagi és erkölcsi támogatást is jelentett a körnek, hiszen tudjuk, hogy ezekben az években ő irányította az Erdélyi Híradót,⁵ amely talán éppen ezért foglalkozott több ízben is a *Kolozsvári Nevelői Kör*-rel.

A Pestalozzi-ünnepélynek hosszú és tartalmas műsora volt. Egy kezdő és egy berekesztő éneken kívül hat előadásból állott. A gróf Teleki Domokos elnöki megnyitója után Gáspár János részletesen ismertette „Pestalozzi nevelés- és oktatás elveit.“ Kovácsi Antal „Sándor cár, III. Friedrich Vilmos és a magyarok Pestalozzinál“ címen tartott felolvasást. Grosz Ágoston felolvasta Diesterweg felszólítását a Pestalozzi-intézet ügyében. Nagy Ferenc a Nevelői Kör, Herepei Gergely pedig egy népkönyveket terjesztő egyeslet megalakítását indítványozta. A kinyomtatott műsorhoz csatoltan Pestalozzi dicsőítő verseket is olvashatunk; az elsőt Lörinc Endre írta, a második és harmadik külön cím nélkül megjelent epigrammát pedig Gyulai Pál. Ezenkívül egy külön lapon két Pestalozsihoz írt dalt, valószínűleg a kezdő és a záróének szövegét is kinyomtatták. Az estélynek szinte minden száma komoly, szakszerű, tudományos jellegű volt. Hogy mégis nagy érdeklődést keltett, azt a kolozsvári tanárok, nevelők lelkesedésének és az arisztokrácia pártfogásának lehetett köszönni. Ez a széleskörű támogatás tette lehetővé a *Kolozsvári Nevelői Kör* megalakulását és fejlődését, mert magához kapcsolva a hivatali nemesség és az arisztokrácia egy részét, a nevelés ügye iránt általános érdeklődést támasztott.

Az Erdélyi Híradó 1846 január 16-i számának beszámolójából fogalmat alkothatunk magunknak az estély sikeréről: „Nagyobb gyülekezetet, tágasabb térmet, ragyogóbb pompát, mint a január 12-dikén megült Pestalozzi ünnepélyen láttunk, de szívemelőbbet, reményre derítőbbet, bensőbb

⁵ Dr. Hofbauer László: *Az Erdélyi Híradó története*. Erdélyi Tud. Füzetek. 1932.

részvétellel dicsőített alig valaha, — írja a cikkíró. Már csak az a gondolat is, hogy azon estvén száz meg száz gyülekezet az emberiség azon egy boldogító ügyében egyesíti szív-gerjedelmeit, magasztos érzésre hangolá a kedélyeket.“ A dicséreteken kívül még megtudjuk a cikkből, hogy a hallgató közönség főleg nevelőkből, érdeklődő szülőkből állott, és a közönség „számosságát csak a terem férteke korlátozza“. Végül még megemlítjük, hogy „gróf Teleki Domokos az ünnepély vezérletét az ünnepély rendező bizottság kérelmére volt átvenni szíves.“ Gróf Teleki Domokos azonban csak az ünnepélyen elnökölt és pártogásával mintegy biztosította az ünnepély sikerét, magának a *Nevelői Kör*-nek megalakulásába és további munkájába már nem folyt be.

Az ünnepélyt mindjárt eszmecsere folytatta, az indítványokat helyesséssel fogadták és elhatározták, hogy a továbbiak megbeszélésére Brassai Sámuelnél gyűnének össze január 25-én. Ebben az időben Brassai Sámuel a régi unitárius püspöki lakásban lakott⁶ és a konzisztórium átadta neki üléstermet is oly feltétellel, hogy fűtse. Ez a tágas ülésterem magyarázza meg valószínűleg azt, hogy a gyűléseket kezdetben nála tartották.

A január 25-i megbeszélésen a *Nevelői Kör*-re vonatkozó indítványt egyhangúlag elfogadták, a hasznos ismeretterjesztő társulat megszervezését azonban országos tanácskozmányra akarták bízni. Összehívására Brassai Sámuel, Gáspár Jánost, Herepei Gergelyt, Méhes Samut, Régeni Istvánt, Salamon Józsefet, gr. Teleki Domokost és Zeyk Józsefet küldötték ki. Ezután Nagy Ferenc ismét kifejtette az egyesület célját, a következőkben foglalva össze: „Az lenne a megalapítandó *Nevelői Kör*-nek legközelebbi és talán egyetlen feladata, hogy előmunkása legyen az észszerűbb növelés átalakulási korának, hogy a tudományos, mint a népi nevelésnek, a szorosb értelmű kiképzésnek, mint az oktatásnak, az általános módszertannak, mint az egyes tanokra vonatkozóan egészséges, ép tanait s elveit, amint azok az újabb növelés rendszerekből kifejlődtek s gyakorlatilag is életbe vannak léptetve, körünkbe is átplántálja. A nevelés ügyében feltűnő mozgalmakat, újabb fejlődéseket őrszemmél kísérje: szóval minden kincset zsákmányoljon ki, mi a köz- vagy a magánnevelésben honunk népére és közintézeinkre alkalmazható, mi a nevelés ügyén javíthat s fordítsa közhasználatra. Köz- és magán nevelők s a nevelés minden barátainak barátságos találkozója lenne ezen kör“, hol a tagok őszintén megbeszélnék a hibákat és az újabb nevelési kérdéseket.

A Nagy Ferenc előadása a tudományos és népnevelői feladatokra egyformán rámutatva vázolta a *Nevelői Kör* célkitűzéseit. Előadásából kitűnik: tisztában volt azzal, hogy a magyar nevelésügy fontos átalakulási korszakba jutott. Ismerte a külföldi új nevelési eszméket, azoknak eredményeit, és a nevelés minden ágára kiterjedő, széleskörű reformot kívánt. Nem egyesületet akart alapítani, hanem szabad társulást, amelyben minden megkötöttség nélkül eszmecserék, beszélgetések folynak. Az összegyűlt társaság azonban a kérdést megvitatva azt határozta, hogy *Kolozsvári Nevelői Kör* néven

* Dr. Gál Kelemen: *A kolozsvári unitárius kollégium története*. 483. 1.

önálló, nyilvános testületet alapít. Az alapszabályok megfogalmazására Brassait, Gáspár Jánost és Kovácsi Antalt küldték ki.

A második tanácskozást február 1-én tartották meg. Ekkor mutatták be a hasznos ismeretterjesztő társulat ügyében nagy tanácskozásra összehívandó egyének névsorát. Ezt a tanácskozást a következő vasárnap akarták megtartani gr. Teleki Domokos lakásán. Sajnos, erről a tanácskozásról nincs följegyzésünk, így nem tudjuk, hogyan temetődött el a magyar népkönyveket terjesztő első társulat terve. Az ezután elfogadott szabályzat egyszerűen foglalja össze a Kör célját, a tagok kötelelességeit és a gyűlések rendjét. A tagsági díjat könyvek, folyóiratok, műszerek beszerzésére s egyéb költségekre 2 pengő forintban állapították meg. Kis gyűléseket két hetenként, nagy gyűlést (közgyűlést) pedig évenként egyszer januárban ír elő a szabályzat. A Kör ügyeit a következő tisztviselők intézik: rendező, kinek elnöki hatásköre volt, jegyző és pénztáros. Érdekes végül a szabályzatnak az a pontja, mely szerint: „ha ezen egyesület felbomlanék, szerzeményei az Erdélyi Múzeumra szállanak.“ Az országos Múzeum gondolata tehát az akadályok ellenére is eleven maradt a korban. A Körnek első tagjai a következők lettek: Berde Áron, Brassai Samu, Csulak Dániel, Gaál Lajos, Filep Samu, Hederich Károly, Gáspár János, Jakab József, Jancsó Ádám, Jancsó Károly, Kovácsi Antal, Kriza János, Méhes Samu, Mihály Károly, Nagy Ferenc, Nagy Péter, Régeni István, Salamon József, Sándor József, Schetl Mihály, Soós Gábor, Székely Mózes, Takács János, gr. Teleki Domokos, Tunyogi Csapó József, Vincze Ferenc. Mint már előbb említettük, a Kör legtöbb tagja a kolozsvári unitárius és református kollégium tanáraiból, papokból és nevelőkből került ki. Ezután a következő „ügyvivőket“ választották meg egy évre: rendező: Salamon József, Jegyző: Gáspár János, Csulak Dániel pénztáros. A szabályzatnak és a jóváhagyó kérésnek a főkormányzóhoz való beadására: gr. Teleki Domokost, Salamon Józsefet és Gáspár Jánost kérték fel.

A *Kolozsvári Nevelői Kör* ezzel megalakult. Habár a felsőbb jóváhagyást még nem nyerte el, mégis mindjárt hozzáfogott a munkához: kezdetben hetenként, majd kéthetenként gyűléseket tartott. A gyűlésekre a tagok egy része rendszeresen eljárt, sőt több ízben azt olvashatjuk, hogy „számos vendégek“ is jelen voltak. A tagok száma folytonosan növekedett, így mindjárt az első gyűlésen id. gr. Bethlen Jánost, gr. Mikés Jánost, Lézó Ferencet, Cseh Ferencet, Cseh Józsefet, Agh Antalt, Gyulay Pált (!) vették föl a tagok sorába. Az új tagok a kolozsvári arisztokráciából, a katolikus tanárságból, nevelőkből és a ref. főiskolai diákságból toborzódtak. Gyulai Pál a Körnek egyik legfiatalabb tagja lehetett, ki pontosan eljárt a gyűlésekre. Talán ezért kérték fel egyik következő gyűlésen a jegyző helyettesítésére. De rajta kívül később még több diák tagja is volt a Körnek. A további tagfelvételek során a tanárokon kívül egynehány orvos, kormányzati tisztviselő, táblabíró, továbbá vidéki pap és tanár nevével is találkozunk. Ezek közül ismeretebbek voltak: dr. Szilágyi Miklós orvos, a kolozsvári orvossebészeti tanintézet tanára, Vajna Antal, a nagyenyedi Bethlen-kollégium tanára, Mentovich Ferenc, akkoriban nagyenyedi nevelő, Indali Péter, akinek elemi iskolai olvasó könyveit később általánosan kedvelték, Teichengraber Lajos, a pesti ev. gimnázium igazgatója, és mások. A tagok lassanként egyre széle-

sebb rétegből választódtak ki, ami világosan mutatja, hogyan erősödött a Kör iránti érdeklődés és jelentőségének értékelése.

Milyen kérdések kerültek szóba a *Nevelői Kör* gyűlésein? Elsősorban megfelelő gyűlésterem után kellett nézni. Kérelmezése után a városi tanács átengedte a község termét, attól kezdve ott gyűléseztek. A gyűléseken megvitatták a Pestalozzi szellemű népiskolai nevelés kérdéseit és a velük kapcsolatos gyakorlati feladatokat, másrészt pedig a nevelői kar tudományos továbbképzése érdekében tették meg a szükséges lépéseket. A Pestalozzi módszerének alkalmazásával kapcsolatosan fölmerült feladatokra elsősorban Brassai Sámuel és Gáspár János hívta fel a figyelmet. Így pl. Brassai mindjárt az első gyűlésen indítványozta, hogy a szemléltető földrajztanítás érdekében Sydow-féle fali térképeket kell csináltatni Magyarhonról és Erdélyről. A Kör tetszéssel fogadta az indítványt, érintkezésbe lépett a pesti nevelőkkel és érdeklődött Sydownál is, hogy vállalná-e a munkát. A július 1-i gyűlésen a jegyző kijelentette, hogy Sydow válaszolt a megkeresésre: „a magyar birodalmi fali földkép” elkészítését elvállalta. A Kör elhatározta, hogy Barráné és Stein könyvárusoknál 1000 példányt rendel, vállalja az előfizetési felhívást, a magyarázó vezérkönyvecske írását, a könyvárusok viszont átveszik a kiadási jogot. A szeptember 19-i, tizedik kisgyűlésen Takács János jelentette, hogy vakáció alatt fennjárt Berlinben és személyesen tárgyalt Sydowval, ki a Kör határozatában megnyugodott. A szükséges adatokat ő és Brassai küldik ki Sydownak. A térkép további sorsával azonban, betiltása miatt, már nem foglalkozhatott a Kör.

Ugyancsak az első kisgyűlésen került szóba már a tudományos továbbképzés ügye is és a következő német folyóiratokat rendelték meg: dr. Mager: *Pädagogische Revue*; Diesterweg: *Rheinische Blätter*; Zimmermann: *Allg. Schulzeitung*; Schulz: *Blätter für Provinz, Brandenburg*; Kalisch: *Hefte für Pädagogik*. Berliner: *Jahrbücher für Erziehung und Unterricht*; Loof: *Pädagog. Literaturzeitung*. Összesen tehát hét német pedagógiai folyóiratot járatnak. Hogy a folyóiratok mindenképp pontosan eljussanak, hét lakáskörzetre osztották fel a tagokat. Mindegyik körzet kapott egy folyóiratot, melyet elolvasása után tovább kellett adnia.

Magyar pedagógiai folyóirat ebben az időben még nem volt. Az első kísérletezés Teichengräber Lajos nevéhez fűződik, ki Pesten ekkor indította meg a „Növelési Emléklapok”-at. Első füzetét már februárban megküldötte, kérve a Kör támogatását. Ezzel egyidejűleg meghívta az erdélyi nevelőket a protestáns nevelők első országos gyűlésére, Pestre. A gyűlést valóban meg is tartották 1846 augusztus 9—10-én az erdélyi kiküldöttek részvételével. Gáspár János ezután is összeköttetésben maradt Teichengräberrel, ki ebben az időben már Tavasira magyarosította nevét. Levelezésük az első magyar nevelői kongresszus megszervezéséhez szolgáltattak adatokat.

Erdélyi magyar pedagógiai folyóirat hiányában Brassai Sámuel ajánlotta a Vasárnapi Ujságot a Kör közleményei számára. A folyóirat 1846-i évfolyamában valóban közölte is a *Nevelői Kör* első kilenc gyűlésének naplóját. Az Erdélyi Híradó Nemzeti Társalkodója viszont a Pestalozzi ünnepélyen elhangzott előadások közül a gr. Teleki Domokosét (I. 20.), a

Gáspár Jánosét (I. 23, 27.), valamint a Diesterweg (II. 3.) és a Nagy Ferenc (II. 6.) felhívását adta közre. Ezenkívül még nyolc pedagógiai jellegű cikket adott ki ugyanebben az évfolyamban a Gáspár János, Mentovich Ferenc, Baló Benjámín, Sükösd Samu és mások tollából. A cikkek a Pestalozzi modorú tankönyvekkel, a népiskolák szervezetével, a nevelés hiányaival és a kisdévodák szükségességével foglalkoztak. Ebből is látszik, hogy törekvéseik a *Nevelői Kör* munkájával összhangban álltak, sokszor azokat népszerűsítették is.

Ugyancsak a tudományos továbbképzést szolgálták könyvbeszerzésekkel is. Kezdetben egyes könyveket a tagok átadtak a Körnek, majd pedig a következő szakmunkákat rendelték meg: dr. Bandlin: *Der Genius von Vater Pestalozzi*; Pater Girard: *Über dem regelmässigen Unterricht*; Julius Kell: *Sächsische Schulzeitung*; dr. Mager: *Die genetische Methode*; Otto: *Das Lese-Buch*; dr. Birnbaum: *Die astronomische Geographie*.

Ugyanezt a célt szolgálta a tagoknak tanszakmák szerint való felosztása is. Az 1846 február 21-én tartott második kisgyűlés jegyzőkönyve szerint: „ezen szakmák valamelyikét a Kör tagjai saját tetszésök és hivatalok szerint vállalják el, de ha egyszer elvállalták, kötelessége leend mindenkinek, hogy az elvállalt szakmák nevelés-oktatási irodalmát, módszerét, folyóirataink és saját külföldi után élénk figyelemmel kísérje“. A szakma újabb tudományos eredményeiről és saját tapasztalataikról időnként be kellett volna számolniuk, ez azonban a Kör rövid élete alatt rendszeresen nem történhetett meg. Az egyes szakmák tanulmányozását a következő tagok vállalták: A) Nyelvészet: Anyanyelv nyelvtani irodalmát: Brassai, Gáspár. 2. Hellen és latin nyelv: Salamon, Jancsó Á. 3. Újabb nyelvek: Brassai. B) Természettudományok: 4. Természet- és vegytan: Berde, Takács. 5. Állat- és növénytan: Nagy P. 6. Ásványtan, geológia: Takács, Székely Mózes. C) Mennyiség és Mekkoraságtan: 7. Szám-, mér-, űrtan: Brassai, Takács. 8. Geo-ethno-, cartographia: Csulak, Gáspár, Mihály, Nagy F. 9. Honi-történetek: Tunyogi. 10. Világtörténet: Székely Mózes. II. Általános és erkölcsnevelés: Salamon, Jancsó Á. 12. Rajz, ének, zene, testgyakorlat: Schell, dr. Szilágyi. 13. Gyermekek- és ifjúsági olvasmányok: Gáspár, Jancsó, Kovácsi, Mihály. 14. Oktatás- és tanodaügyi, kormányi vagy álladalmi rendelmények: Gáspár, Nagy E., dr. Szilágyi, Gaal.

A felosztás mutatja, hogy minden tudományág pedagógiai irodalmát figyelemmel akarták kísérni, a gyakorlatban azonban főleg az elemi iskolai olvasástanítás és a beszédértelem gyakorlatok módszerét tárgyalták meg. A többi tantárgyak módszer- és tudományos kérdéseit a Kör, rövid fennállása alatt, nem tárgyalhatta meg, de ezalatt is kiünt, hogy a Pestalozzi-féle módszer követelményeivel behatóan igyekezett foglalkozni. Így többek között az addig még kevés figyelemre méltatott testnevelés fontosságát is észrevette.

Magára a tanítási rendszerre és módszerre vonatkozó megbeszéléseket a Tunyogi-Csapó József felszólalása indította meg. Fejtegetése szerint az akkori tanítási rendszer azon dolgozik, hogy a tanulók feledjenek, mert: 1. hirtelen fogatja fel a tárgyat; 2. sokfélét ad egyszerre; 3. nem egészben adja az egyes tárgyakat, hanem más tárgyakkal vegyítve. A következő,

negyedik gyűlésen, III. 21-én, így fogalmazták meg a felvetett kérdést: „Mi az oka, hogy általán oly keveset tudnak intézeteink növendékei?” Az ezt követő tanácskozásokon a következő hibákban látták meg az okokat: A tanítók folytonosan változnak és hiányos a képzettségük, sok gépies, könyv nélküli tanulással terhelik a tanulókat, igen sok tárgyat tanítanak és a tankönyvek igen elvontak. Hogy ezen segítsenek, elsősorban a köztanítói állásokat kell állandósítani és tanítóképző intézeteket kell felállítani. Ezekben a kérdésekben a *Nevelői Kör* valóban meglátta az akkori középiskolai és elemi oktatás legfontosabb hiányait, amelyeket majd csak a következő évtizedek tudtak megszüntetni.

Gyorsabb eredményt hozott ennél a Körnek a jobb tankönyvek bevezetésére irányuló buzgalma. Gáspár János és Kovácsi Antal ugyanis még ugyanezen a gyűlésen bemutatták elemi iskolai magyar olvasókönyv tervezetüket. Ennek az olvasókönyvnek az anyaga akkor már össze volt állítva, mert Gáspár János részletesen ismertette felosztását. Könyvét egy költői, egy elbeszélői (historiai) és egy leírói részre osztotta fel. Német mintákat használt, de igyekezett hazai mondákat, leírásokat, valamint népdalokat és mondákat is felvenni. Az olvasókönyvet az Erdélyi Híradóban meghirdették és az a következő (1847) év végére meg is jelent.

A tankönyv kérdéssel kapcsolatban Sükösd Samu, dévai ref. pap, *Népnevelő* c. munkája, amelyet még márciusban elküldött a Körnek bírálatra és kinyomatásra. A Kör híre és tekintélye ilyen gyorsan lett ismertté Erdélyben. Érdekes, hogy Sükösd dolgozatát éppen egykori főiskolai ellenfele, Gáspár János, bírálta meg egy bizottsággal. A május 2-i gyűlésen Gáspár felolvasta Sükösd munkájának bírálatát; szerinte elemi iskolai vezérfonalnak, megfelelő változtatásokkal, használható és ezért kiadását ajánlotta. Sükösd nem nyugodott bele a bírálatba, választ írt rá és azt meg is jelentette az E. H. 645. számában. A levelezés ezzel még nem szakadt meg: Sükösd egy terjedelmesebb népiskolai tankönyv megírását ajánlotta fel s ehhez a Kör megígérte a szükséges segítséget. A november 7-i gyűlésen a jegyző jelentette, hogy Sükösd beküldte *Népnevelő*-jét, azt csupán át kell még nézni és a tankönyvek jegyzékével kiegészíteni. Kiadásra még sem került sor, az egész munkából, úgy látszik, csupán egy cikk jelent meg, az E. H. X. 22. és 25-i számaiban. A dolgozat körül támadt vitatkozás mégis tanulságos számunkra, mert rámutat a Sükösd konzervatívabb és a *Nevelői Kör* haladó gondolkozása közötti különbségekre. A bírálat több sportot és testgyakorlást, kézimunkát, egy kevés gyakorlati gazdaságtant, főleg kertészetet kívánt az elemi iskolai tanításban. Sükösd a munkától és a veszélyes gyakorlatoktól féltette a gyermekeket.

Az általános hiányok megtárgyalása után egyes részletkérdésekkel kezdett foglalkozni az egyesület. Az április 4-i, ötödik gyűlésen a következő kérdést tűzték ki: „Hogyan kell az elemi osztálybeli gyermekeket beszélni tanítani?” Ezt követőleg több gyűlésen át vitatkoztak a beszéd- és értelemgyakorlatok módszeréről, és megállapították, hogy egy értekeket gyakoroltató kézikönyvre van szükség. Brassai, angol után, vállalta is a könyv megírását. Ehhez kapcsolódott a május 15-i nyolcadik gyűlés kérdése is: „Miként lehetne az elemi beszéd- és értelemgyakorlatok megállított folyamai-

nak használását intézeteink jelen elemi osztályaiban megkísérteni? A tanácskozásokból kitűnik, hogy a kollégiumokba „szükséges képességek nélkül” vették föl a gyermekeket és ezért nem lehetett velük megfelelően haladni. A Kör ezen úgy akart segíteni, hogy a gyengén előkészített 6—8 éves gyermekeket egy, a főtanodához kapcsolt előtanodába írják be és ott tanítsák meg először az elemi iskolai tárgyak alapját. A szeptember 19-i gyűlésen Salamon József jelentette, hogy ezt a református kollégium életbe is léptette.

Május 15-e után szüneteltek a gyűlések. Július 1-én ugyan még egy rendkívüli gyűlést tartottak, hogy a Sydow választ megbeszéljék, de azután szeptember 19-ig nyári szünetet tartott az egyesület. Az őszi gyűléseken főleg a tankönyv-kérdést tárgyalták meg és a Kör munkájával kapcsolatos pár kérdést intéztek el. A vidéki érdeklődés ezután is erősödött: egypár iskola megküldte tananyag beosztását. A pesti nevelőkkel való kapcsolatok is erősödtek: Szönyi Pál, nevelő, megküldte egy Pesten felállítandó prototípus praeparandia tervét. Ez volt az első magyar tanítóképzőintézet terve. Ugyancsak Pestről kaptak levelet a kisdedővők megtárgyalásának ügyében is. Így értek a pesti és a kolozsvári nevelői egyesületekben a fejlődő magyar nevelés intézményeinek és az iskolai módszernek kérdései.

November 28-ára Salamon József rendkívüli gyűlést hívott össze, mivel a főbíró a kir. főkormányzszék rendeletére a további gyűlések tartását megtiltotta. A tilalmat azzal indokolta, hogy V. Ferdinánd nem erősítette meg az egyesület szabályzatát. A Kör megdöbbenve fogadta a tiltó rendelkezést és megkísérelte megegyezően a szabályzat megerősítését elnyerni. December 2-án még egy rendkívüli gyűlést tartott, amelyen a jegyző felolvasta a főbíróhoz beadandó kérést. Ezután a pénztáros bemutatta számadásait; eszerint 96 fr. 42 kr-val szemben a kiadás 68 fr. 57 kr-t tett ki. A Kör az így megmaradt pénzről még nem rendelkezett, hanem megsürgette a hátralékos tagdíjak behajtását. Végül még elhatározták, hogy a folyóiratokat önkéntes aláírásokkal 1847-re is megújítják és azokat a tagoknak az eddigi beosztás szerint átadják. A felszólításon 1847 júliusi dátummal egy pár tag aláírása olvasható.

A *Nevelői Kör* gyűlései tehát két előkészítő tanácskozás és 16 gyűlés után 1846 december 2-án megszakadtak. Maga a *Nevelői Kör* azonban ezzel még nem szűnt meg véglegesen. Hogy maguk a tagok nem modtak le az egyesület megerősítéséről, mutatja az, hogy vagyonáról nem rendelkeztek. A folyóiratok megújítása is arra vall, hogy a tagok kapcsolatban maradtak egymással, az elintézetlen ügyeket esetleg a következő év folyamán megtárgyalták. Végül pedig leginkább az bizonyítja, hogy a *Nevelői Kör*-ben megvolt az összetartó erő és tagjai továbbra is érintkezésben maradtak egymással, az egyesület gondolatát elevenen tartották, hogy a kézirásos „napló”-könyvben még négy különálló lapon két 1848-ban tartott gyűlés jegyzőkönyvét találjuk meg. Az utolsó gyűlések jegyzőkönyveit Gáspár János nem másolta be a könyvbe, hanem külön lapokra írta. Így azok közül egy pár elveszhetett és csak az 1848 május 13-án tartott tizenkilencedik és a június 24-én tartott húszadik gyűlés jegyzőkönyvei maradtak meg. Két gyűlésnek a jegyzőkönyve tehát elveszett, de a megmaradtakból

is látszik, hogy 1848 tavaszán, mihelyt ez lehetségessé vált, a *Nevelői Kör* ismét megkezdte működését és az új helyzetben fölmerült kérdések tárgyalásába bocsátkozott.

Az 1848-ban tartott gyűléseken nagyjában a régi tagok vettek részt, de új tagokat is vettek fel. Az ülésrenden változtattak valamit, mert minden alkalommal más elnököt kértek fel. Így a 19. gyűlésre dr. Szilágyi Miklóst, a 20.-ra pedig Székely Mózeset. Ezekben a gyűléseken az állam és az iskola kapcsolatait tárgyalták meg. Az első kérdés a következő volt: „Micsoda általános elveken kell a status és iskola közti viszonynak alapulni?” A másodikát pedig így tették fel: „Hol lenne a határvonal a középponti és keblí igazgatás közt elvonandó?”

Ezekben a gyűléseken érdekes megfigyelni az 1848-as szabadság-eszmék hatását a nevelési gondolatokra, a tiszta szabadelvű iskoláztatás elképzeléseit akkor, amikor az állami hatóságok ellenőrző és irányító hatalma még nem alakult ki. Az első gyűlésen Gáspár János részletesen kifejtette, hogy az emberi szellem csak „a szabadság éltető égálja alatt fejlődhetik”. Az a legtökéletesebb kormányzat, „mely a községeknek, társadalmaknak és egyéneknek minél nagyobb, minél önállóbb szabadságot enged, mert csak az egyéni és társadalmi ember szabadsága teszi lehetővé és biztossá magát az önálló szabad status alkotmányt is”. Történelmi visszatekintés után az iskola országos feladatát így határozta meg: „*ember és polgárképzés az életre magára és megélhetésre előkészítés*”. Erősen hangsúlyozta, hogy milyen veszedelmes, ha az iskola az egyház, vagy az állam szolgája, ahelyett, hogy „szintoly szükséges organizmus lenne”. Az állam felügyeleti jogát mégsem vonta egészen kétségbe a Kör. Hosszas tanácskozás után a következő alapelveket fogadta el: Az állam feladata: 1. a nevelés védelme; 2. az iskolák anyagi segítése; 3. az iskolai tanácsal együtt a vezérelvek megállapítása; 4. a támadható visszaélések ellen az iskolákat ellenőrizni; 5. a tanítóképzésről országosan gondoskodni. A megállapított elvek alapján a keblí tanácsok függetlenül irányítanak az iskolák munkáját. Szóba került az egyetemek és az elemi iskolák egységes ellenőrzésének szükségessége is. A további feljegyzések itt megszakadnak, így inkább csak a felvetett és forrongó gondolatokról kapunk képet.

A *Kolozsvári Nevelői Kör* Naplója a húszadik gyűlés ismertetésénél félbeszakadt és a Gáspár János naplójegyzeteiből eddig nem sikerült a Kör életének egyéb mozzanatait megállapítanunk. Az így hiányosan is ránkmaradt napló az erdélyi magyar művelődéstörténet egyik érdekes szakaszát és egyúttal az egész akkori kor lelkivilágát őrzi. A magyar nevelési törekvéseket a XIX. század átalakulási korszakában mutatja meg, amikor nevelési rendszerünk németországi mintára igyekszik lerázni a régi, egyoldalú latin nyelvű, grammatizáló iskola elavult módszerét és helyette a jórészt már Apáczaitól sürgetett reformokat törekszik megvalósítani. A szabadelvűség virágjában tanáraink még erősen ragaszkodnak az iskolai önkormányzathoz és tiltakoznak az állam vagy az egyház beavatkozó hatalma ellen, de ugyanakkor a testületi szellem is erősödik már bennük és az önkéntes együttműködés elvétől várják az igazi haladást. Az iskolai és nevelői törekvések összefüggenek a kor általános szellemi irányával, a

nevelés kérdései éppen ezért foglalkoztatják a kor egész művelt társadalmát. A *Kolozsvári Nevelői Kör*-nek éppen az a nagy érdeme, hogy a korszerű nevelési elvek tisztázását előbbre vitte, közvéleményt tudott támasztani s így egész nevelésügyünknek érezhető lökést adott.

Dr. Teichengräber Lajos levele a Kolozsvári Nevelői Körhöz.

Dr. Teichengräber Lajos alábbi levelét Gáspár Jánosnak a *Nevelői Körre* vonatkozó írásai között találtam meg. Az első országos protestáns nevelői konferencia előkészítésére vonatkozik.

Tekintetes tisztelendő Igazgatóság,

Tekintetes tisztelendő Oktató tisztárs Urak!

Mennél elismertebb hazánkban korunk lelkének azon igazsága, miszerint magasabb szellemi célok egyedül a szellemerők összemunkálása által érhetők el; mennél elismertebb továbbá azon meggyőződés, mely szerint nemzetünknek szellemi erősültét és erősültében jövődjét, nagyrészen éppen az iskolák, a nyilvános nevelő- és tanintézetek eszközölhetik: annál sürgetőbben int az idő, hogy az iskolák, mint megannyi szellemi erő, magas feladatjukat megértve, egyszersmind nevelői köz-tényezővé válni és összemunkáló szellemi hatalomra emelkedni iparkodjanak. Tovább volna már hazánk és nemzetünk tudományi műveltségnek fokán vagy legalább nagyobbszerűen indult volna meg, semmint az eddigelő történetelt, ha hogy az iskolák ezen állandó szellemápolódók, nemcsak egyenként s egymástól elszigetelve, hanem öszvesen is és egymással egyesülve, a közös nemzeti és tudományos célok felé, közös erővel törekedtek volna. Hogy e törekvés nélkül hazánkban iskolákról igenis, de iskolai és tudományi közszellemről aligha szólhatunk még; azt kétségbe nem vonandja senki. — Az iskoláknak ez egyesülési cél felé törekvésükben legtöbbet tehetnek a tanítók. A tanítók egyesülte egységesebbé teendi mind a nevelést, mind a tudomány hatását az egész nemzetre nézve, üdv pedig csak az egységes hatásban van. Azért egyesüljenek elsőben a tanítók, egyesüljenek eszmékben, közösen tartandó *oktatói konferentiák* által. Mind az iskolák diszlibb virágoztára, mind a tanítói hivatálnak méltóbb emelté nézve, alig is lehetne, legalább jelen viszonyaink között, ajánlhatóbb és egyszersmind kivihetőbb intézkedés, mint éppen ezen *oktatói konferentiák*.

Ezen eszme iránt régen táplált meggyőződésből indult ki 1840-ben a prot. ev. főfelügyelője, gróf Zay Károly úr egyfelől, másfelől pedig a négy egyházkerület egyetemes gyűlése, amidőn eszközölni igyekvének, hogy az e hazában létező ev. főbb iskolák oktatói köz-tanácskozmányba jönnének öszve, s im öszve is hivatálnak még ugyanazon évben Zay-Ugróczra, a főfelügyelő grófnak egyik jószágára Trencsén megyében. Eredménye ezen első konferentiának — mint tudva van — főképen abban áll, hogy az egybegyült oktatók, ami akkor legsürgetősb vala, tanrendszert dolgozának ki, mely miután azt az egyetemes gyűlés is helybenhagyta, valamennyi iskolákba behozatandónak ítéltett. De volt ezen első tanakodásnak még egy másik — nézetünk szerint amannál csaknem üdösebb eredménye is, s ez az egy és közös ügyért, rokonmezőn fáradozó oktatók közötti egység érzetének felébredése, az évenként két-két kerület szerint felosztva tartandó oktatói konferentiák életbe léptetésének határozata által. Ezen határozat értelmében tartottak immár a két dunakerület tanodáinak oktatói évi tanákat, egyízben ugyanis Pozsonyban, máskor Sopronban és 1844 Selymecen. A két tiszai kerület főtanodái pedig Lőcsén, Késmárkon, és Eperjesen. Ezek után 1845-ben újra szükségesnek érzetttén, mind az oktatók, mind az egyetemes felügyelő által egy második közgyűlésnek tartatása, amelly a mind két részről kívánatok kielégítésére újra Zay-Ugróczon gyűlt vala egybe (lásd az 1845. egyh. s isk. lap 31. és 32. számát). Ugyanazon évben, az 1844-dik évi Selymecen tartott oktatói gyűlés határozata szerint Pesten kellett volna összejönniök a dunakerületi oktatóknak, hanem ezen összejövetel a közbejött Zay-Ugróczy köztanácskozmány miatt elmaradván — az 1845-ben tartandott conferentia 1846-ra u. m. ez évre esett s tartatása *August 10-ére* tüzetett ki.

Az e gyűlésrei meghívás adá alkalmat e jelen sorokra, hogy t. i. a tartandó tanácskozmánynak az általa elérendő célra nézve, nagyobb érdekességet adni, másfelől pedig, hogy az oktatóknak ezen céljai összemunkáltát tágasabb térére vinni lehessen, igen idején való teendőnek tartják az alulírottak az eszmének már többek általi megpendülte és a kivitel iránti kívánatoknak több részről nyilvánulta mellett, — eszközölni, vagy legalább eziránt magoknak bátorságot venni, miként a *Pesten összeülendő konferentiára ne csak a dunakerület ev. tanodáinak oktatói, hanem egyúttal a két tiszai kerületi — és ismét, ne csak a prot. ev. tudományos intézeteinek férfiai, hanem egyszersmind prot. református testvéreink főintézeteinek oktatói is, teljes bizalommal meghívassanak, ugyanazon testvéri érzettel küldetendvén meg a meghívó levél erdélyi oktató barátainknak és prot. hitű rokonainknak is. S ezt e sorok által teljesíteni s remélhetőleg elérni im sietünk. Sietünk a gyűlés tartatásának idejét tudatni, és a két hazai és két prot. testvér tanítézeteknek t. cz. oktatóit, a már említett Pesten tartandó oktatói konferentiára meghívni.**

Némelyek szerint úgy látszik, mintha igen merész és még nagyon korázott volna ezen eszmének és kívánatnak kivitele. Mi azt tartjuk, mikint az oskolák közül illy nemü teendő is — feltéve, hogy általa a nemzeti tudományosság és nevelés ügye nyerhet, Pestalozzi születésének százados, a linzi békekötésnek csaknem kétszázados és Luther halálának már háromszázados évében, nem igen mondható többre korázottnak, sőt tán, inkább elkésettnek, úgy hogy lelkünket aligha nem súlyosabban nyomhatja az elkésésnek, mint elhamarkodásnak büne. Az oskolákat eddigé, csak egyes intézeteknek szoktuk volt tekinteni, olyannyira egyeseknek és egymástól külön állóknak, hogy köztük, magát a tudományi viszonszóságot is csak gyéren ápolgattuk, nem hogy azon lettünk volna, miszerint mind ezen tanítézetek, a mánt külön úgy összevesen is, egy nagy és közös cél felé törekedve, valamely közös kapesot birtak volna, melly önnön magokból fejlődve, önnön magoknak egységet eszközöndette. A midőn hazánkban más téreken az összeforrasztás, a cél és erők egyesítése, már régen megkezdett és a legürvendzettőbb sikerrel foly: akkor az oskolák célja és erejük összeforrasztása vagy legalább közös érdeke, amelyből egyedül minden egyéb egyesítés és egyesülés sikerrel fakadhat, valóban elérkehet-e már. És amennyiben az oskolák szelleme nagy részben a tanítóknak él és működik, annyiban ezen szellemi összeforrasztás is, a tanítók egyesülésétől várandó. Tanácskozzanak a tanítók önmagok között nagy munkájukról és buzduljanak önmagok által közlelküen a nagy és közös cél felé. Ők mind a tudomány, mind önmagok érdekéből oktatói összejöveteleket bátran tarthatnak, sőt ha a kor szellemének intő sugallatát meg akarják érteni, kell is hogy tartsanak. És ha ezek által egyebet sem tudának is elérni, mint azt, hogy egymással, mint közös tudományi mezőn munkálók megismerkednek, elbeszélve egymás bajait és küzdelmeit, nem különben örömeit és reményeit, már is sokat nyerend ez által is az iskolai szellem, már is kezdendik magokat a tanítók egyvérü és célü testületnek érezni. Korunk, az örömök és reményekben valamint a bajok és küzdelmekben is, az erők és célok egyesítési kora.

Igy éreznek a pesti tudományos tanodának oktatói, kik magoknak, mint a konferentia összehívásával megbizottak és a megbizásban örömmel eljárni kívánók, kötelességül tűzik ki, a náluk tartandó közgyűlésre valamennyi két hazai prot. főbb tanítézetek oktatóit meghívni. Tanácskozzunk ezuttal Pesten — ahová úgy reméljük többen netalán más érdekekből is p. o. az Aug. 15 esendő 4 kerületi egyetemes gyűlés érdekéből, legszivesebben jövendnek — máskor, lehet, hogy másutt gyűlhetendünk össze és a prot. oktatói tanácskozásokat — minők Némethonban is divatoznak — könnyen szentesítendi a gyakorlat magyar hazánkban is, s általok, mennyi iskolai és nevelési reform eszméket lehetend elhinteni, mennyinek csiráját az összemunkálás által hatályosan öntözgetni.

A megjelenés napjául kérjük a 9-ik Augusztust tekinteni. A tanácskozmányok az

* A főfelügyelő gróf Zay Károly úr e gyűlésre nézve, hozzánk intézett egyik hivatalos levelében következőleg nyilatkozik: „Folyó évi Febr. 13-ról kelt becses levelét vettem, s azoknak azon pontjára nézve, mellyszerint a' dunakerületi oktatók évi gyűlése — mely 1844 Selymeczen tartatott — ezen évben Pesten volna tartandó, s arra a ref. intézetek tanítói is meghívandók — csak teljes helyeslésemet fejezhetem ki, sőt ha majd netán célszerűnek látszatnék honunk mind két testvér hiten levő tanodák képviselőit egy közös gyűlésre összehívni, szerencsémnek tartanám, ha ezen közgyűlés helyeül Zay-Ugrócz tüzetnek ki.“

oskolai épületben lesznek tartandók. A többire kérjük t. cz. Társainkat szíveskedjenek minket becses megjelenésükről legalább számra nézve, még jóval előre megörvendeztetve értesíteni, hogy így t. vendégeink számára a szükséges szállásokról előre gondoskodhassunk. A mi egyébiránt a tartandó tanácskozmányok szerkezetét és tárgyait illeti, arra nézve csak annyit bátorkodunk előre megjegyezni, miként a metaláni idei gyűlési elnök, valamint a jegyzők is, a megjelenendők által fognak választatni, a tanácskozási tárgyak pedig — amelyeknek mezeje egészben a nevelés és a prot. iskolák tudományos köre — hasonlóképen az megjelenendők által lesznek szőnyegre hozandók.

Ezeket amidőn a t. cz. Oktató Uraknak becses figyelmébe ajánlanók és kegyeteket a közös prot. oktatói gyűlés eszméjének felkarolására felszólítva a közöttünk megjelenésre tisztelettel és barátsággal újlag meghívnök — örömmel bevárva az eziránti tudósítást — becses és barátiás jóvoltukba zárt tisztelettel, maradjunk Pesten Martius 30-én 1846.

a Tekintetes tisztelendő Igazgatóság

Tekintetes tisztelendő Oktató társainknak

alázatos szolgálói

a pesti prot. ev. gymnasium és a vele összekapcsolt tanodák oktatói s azok nevében

Dr. Teichengrüber Lajos,
igazgató-oktató.

Vita Zsigmond.

Az ógörög, barbarus és római köztársasági ezüstérmeken látható utólagos bevágásokról.

Közép- és Kelet-Európának azt a részét, mely nagyjában az Alpok és a Kárpátok keleti nyúlványaitól a Fekete-tengerig terül el, a Kr. e. utolsó századokban, a barbarus numizmatika szempontjából, ezüst-területnek nevezhetjük, mert ezen a területen — kevés kivételtől eltekintve — a főérték mérőfém — mondjuk — a valutafém az ezüst volt. Ennek a területnek szerves része a dáciai terület is. A legnyugatibb és legkeletibb részeken, egy bizonyos időben, keveredik ugyan az ezüst közé némi arany, de e mellett az ezüst, nagy tömegeivel, megtartja vezető szerepét. Egy idő óta mind a dák, mind a pannon területen erős ötvözetű potin pénzek tűnnek fel. Ezek azonban tipológiailag is szervesen kapcsolódnak az ezüst sorozatokkal, azoknak folytatásai, és nem válnak kimondottan rézpénzekké, vagy csak rövid ideig, és így ezek sem rontják le a területet jellemző értékelőfém ezüst jellegét.

Az ezüst és potin sorozatok között nem kronológiai egymásmelletti-séget, hanem kronológiai egymásutánt látunk. Az anyagromlást azzal a ténnyel hozzuk összefüggésbe, hogy az ezüstöt bőven szolgáltató makedon terület a Kr. e. II. század közepén római tartománnyá vált. Ezt a tényt szakköreink eddig nem vették figyelembe.

Anyag tekintetében és geografiailag, nagy vonásokkal így körvonalazott barbár érmészeti anyagnak az a része, mely ógörög érmek utánzataiból áll, kronológiailag II. Philippus makedon király kora (359—336 Kr. e.) és az I. század első fele közé helyezendő. Ez a kb. 250 esztendő felölelő időszak egy korábbi ezüst és egy későbbi potin érára tagolódik. Alábbi tanulmányunk tárgya az ezüst éra körére vonatkozik. Ez az ezüst epoca a pénzek felirata és egyéb jelenségek szerint alcsoportokra osztható; ezek közül legkorábbi az olvasható feliratos csoport és legkésőbbi a felirat nélküli csoport.

A pénzeket gyakran eléktelenítő bevágások csak ezüst sorozatokon láthatók és itt is inkább az olvasható-, olvashatatlan- és felirattöredékes érmeken (I. csoport), míg a felirat nélküli sorozatok közül (II. csoport), a rendelkezésünkre álló múzeális és irodalmi adatok alapján, csak egynél észlelhetjük előfordulásukat.

Bevágások nemcsak az ú. n. barbarus, hanem eredeti görög érmeken is előfordulnak. A szakirodalom, rendszeren a leírások során, mellékesen foglalkozik azokkal. Újabban kezdettek nagyobb gondot fordítani rájuk. Összefoglaló tárgyalásukat a Num. Zeitschrift (Wien) 31. k. 1899. évf.-ban a 353—356. lapokon Willers kísérelte meg. Ez a munka azonban nem áll rendelkezésünkre. Eredményeit sem ismerjük, ami nem akadályoz abban,

hogy a rendelkezésre álló múzeális és mérsékelt számú irodalmi adat alapján ne tanulmányozzuk azokat a kérdéseket, melyek felvetődnek a bevágásokkal kapcsolatban, nevezetesen: mikor és mely területeken találkozunk ezzel a szokással, milyen következtetéseket vonhatunk le a fenti megfigyelésekből az Erdély területét illető barbarus anyagra vonatkozólag, és végül milyen célt szolgálhattak a bevágások?

Mielőtt azonban ezek tárgyalásába kezdenénk, előre kell bocsátanunk néhány észrevételeit, melyek általában vonatkoznak az erdélyi barbarus sorozatok bevágásaira.

A bevágást vagy bevágásokat vésőszerű keskeny szerszámmal olyan módon eszközölték, hogy a pénzdarabot síma alapra helyezték, a vésőt a pénzdarabra illesztették és kalapácsfelével rácsaptak a véső fejére. A vágás tehát az elő-, ritkán a hátlapján fekvő lapkára *felülről lefelé* irányult. (1. kép.) Sohasem fordult elő, hogy a pénzdarabot élére állították volna és ennek megfelelőleg a párkánytól az érem közepe felé irányulna a vágás. A bevágás méretére jellemző, hogy sohasem terjed ki az érem egész átmérőjére, hanem kb. az érem radiusával egy méretű és rendszeren az érem középpontjától hatol a szélek felé, vagy megfordítva a szerint, amint a véső vagy maga az éremlapka erre, vagy arra dült a bevágás pillanatában.

Barbarusainknál feltűnő módon a bevágások száz eset közül kilencvenben a hátlapon láthatók, tehát ott, ahol a ló foglal helyet. A legritkább eset, hogy a Zeus-fejet bántják a bevágásokkal. A moldvai huși-i lelet 70 darabja közül 62 darabon van bevágás és 1 darab kivételével valamennyi a hátlapon sérült.¹ Az Erdélyi Nemzeti Múzeum anyagából 26 darab vagdalt, — az egész anyagnak kb. 10%-a, — de csak egynél vágták be a Zeus-fejes oldalon. Az aranyos-medgyesi lelet 105 darabja közül 48 darabot vagdaltak be.² A tövisi leletben, Gohl szerint, 18 érem közül 15 darab volt bevagdaltva,³ de a rövid tudósításból nem értesülünk arról, hogy az elő- vagy hátlapon sérültek-e?

Az a tény, hogy a bevágások aránytalan többsége a hátlapon található, annál is inkább gondolkozásra késztet, mert a pénzdarab inkább megfekszik a kissé mindig *concav* lovas oldalon, mint a *convex* Zeus típuson. Ha nem vezetne volna egyéb cél, mint csak a fémpróba, több bevágást találnánk az előlapon, mint a hátlapi oldalon. Az eset azonban megfordított: a körülményesebb hátlapi bevágást választották és gyakorolják. Miért? Megelégedünk egyelőre azzal a felelettel, hogy bármi okból, de kímélték a Zeus-típust. Egyelőre attól is tartozkodunk, hogy a lőtípussal kapcsolatban a bevágásoknak *sacralis* jelleget tulajdonítsunk (Epona), mert állításunkat nem tudnók a megfigyelésnek ebben a stádiumában kellően indokolni. Különbösen is az ilyen irányú elméleteket nem támogatják a klasszikuskor hasonló jellegű emlékei: a görög szentélyek inventáriumában nem szerepelnek bevagdalt pénzek.⁴

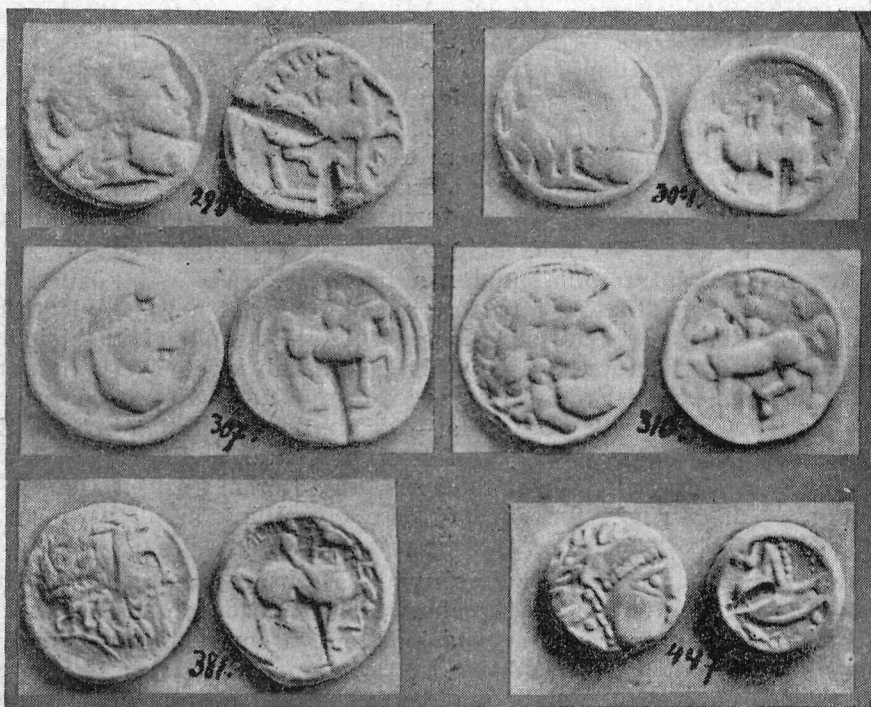
¹ Severeanu: Revista Muzeului și Pinacotecei Municipiului București No. I 1935.

² Numizmatikai Közlöny. Budapest, II. 57—61. III. 4—8.

³ Archéológiai Értesítő, Budapest. 21. k. 417. j., 22. k. 188. 1.

⁴ E. Babelon: Traité des monnaies... Doctrina, 644—645. 1.

A barbarus érmei corpusának lesz rendeltetése a bevágások helyezé-
tének (a típushoz viszonyított), számának és több bevágás esetén az egy-
idejűség, vagy egymásután tényének rögzítése. Az a tény, hogy a Gohl
szerinti ú. n. coistoboci (északdáciai) sorozatnak általunk ellenőrizhető
darabjain, tehát az azonos típusú és stiláris jellegű pénzekben a bevágás
mindig a ló szügyéből kiindulva hatol az érme széle felé, indokolja a be-
vágások helyzeteti megfigyelésének szükségességét. Ide vonatkozóan még
csak annyit, hogy a rendelkezésünkre álló mérsékelt számú adatnál (száz
körül) 26 esetben a bevágás nem érinti a típust, 35 esetben a lószügyét,

1. kép. Bevagdalt barbarus ezüstérmek „gr. Desseffy Miklós Barbár pénzei“ nyomán,
az eredeti számozást is megtartva.

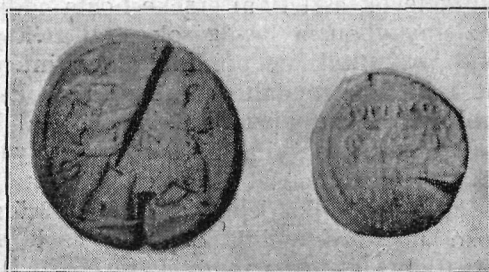
299. szám.	AR. 25 ^m / _m	Találták	Krassó megyében	— — — —	13'62 gr.
304. „	AR. 23 ^m / _m	„	Temes „	— — — —	13'32 „
307. „	AR. 26—27 ^m / _m	Lelőhely ismeretlen.	„	— — — —	13'54 „
310. „	AR. 25—26 ^m / _m	„	„	— — — —	13'86 „
381. „	AR. 24 ^m / _m	Találták	Pozsony vidékén.	— — — —	13'65 „
447. „	AR. 19 ^m / _m	„	Eszményben, Doboka m.	— —	10'29 „

32 esetben a ló derekát is éri. A főtypus egyéb részeit (lovas, lónyak, lóhát
stb.) ritkábban éri a bevágás. A bevágások helyzetének általános jellege az,
hogy nem az érme közepén vannak (csak 2 esetben találtuk a lótest hosz-

szában), hanem a középről indulnak ki, átvágják a lapkát annak széléig, vagy ilyen tendencia vezetí és így legtöbb esetben az érem szélén folytonossági hiány látható a vágó szerszám nyomán.

Más eset pl. a kezdő császárkori (Augustustól Vespasianusig) dél-indiai római aureusok bevagdálásainál. Itt a pudukotai (v. podokotai) leletben 501 éremből 401 darab volt bevágva,⁵ és amint K. Regling leírásából tudjuk, a bevágás a legtöbb esetben az előlapon, a császárfejen, tehát az érem közepén van (Kopfhieb).⁶

A kronológiailag is eltérő két jelenséget szándékosan állítottuk egymás mellé. A két különböző területen más az érmek anyaga: ott arany, itt ezüst. Más a kor: ott a Kr. u. I. század, itt a Kr. e. IV—II. század. Más népfaj eszközi ott az aranyakon, itt az ezüstökön a bevágásokat. Abban azonban megegyezik a két terület, hogy mindkettő most, vagy a közelmúltban ismerkedett meg első ízben a tulajdonképeni pénz előnyeivel. Hill, a délindiai lelet első közlöje hiszi, hogy nem Rómában vagdalták be azokat, hanem Indiában. Regling nem olyan bizonyos ebben. Hill szerint a forga-

2. kép. Bevagdalt eredeti görög- (Aenea, Macedonia), és eredeti római consularis (Familia Pompeia) érmek.

lomból való kivonás és az öntőtégelyre való előkészítés volt a bevágások célja, Regling szerint anyagpróba. Véleményem szerint a császárkori aranyakat Dél-Indiában vagdalták be, még pedig azért olyan módon, amint Regling leírja, hogy némileg hasonlatosokká tegyék a kauri kagylókhöz, melyek azon a vidéken, a kauri-kagylók hazájának szomszédságában (Malediva szigetek), korábban és később is fizetési eszközül használták.⁷ A közepen eszközölt bevágások által tehát forgalom-képessé tették a

⁵ Zeitschrift für Numismatik, 37. k. 13—18. l. Numismat. Cronicl. London. 1898. 304. l. (Hill.)

⁶ Regling megjegyzése a Zeitschr. f. Num. 37. k. 17^a lapján „Dieser Einschnitt geht freilich nich von der Kante aus in die Münze hinein, sondern von oben auf die Münze herab, aber viele unserer Silber Münzen aus den ägyptischen und verwandten Funden zeigen dieselbe Abweichung. Z. B. Fund von Tarent, Babelon, Melanges IV. Taf. XXII. 14, XXIII. 5, Newells Kilikischer Fund, Num. Chron. 1914. Taf. I. oft, Taf. II—IV. mehrfach, Journ. Int. V. S. 39 Abb. 4—5, unsere Taf. I. 38. — Z. f. N. 37, S. 5^a Bisaltá (Egypt. leletből).

⁷ Ebert: Bl. f. Praeh. „Geld“ §. 9. szerint Kr. u. a IV. században használják Élő-Indiában már a kínai feljegyzések szerint, pénz gyanánt. Auböck: Hand-Lexikon über Münzen etc. 1893, „Kauri“ címlet szerint ősidők óta szolgált pénz gyanánt... „seit Uralten Zeit.“ Rich. Klimpert: Lexikon der Münzen, und Gewichte 1885. „Kauri“.

pénzzel még ismeretlen lakosok körében a római aerusokat, de a bevágások egyben anyagpróbául is szolgálhattak. Gondoljunk csak a siami ezüst tikálokra! A kauri egyik legforgalmasabb területén a tikál (ezüst pénz) ném a kauri formáját utánozza-e két oldalról felgöngyölt formájával és a közepén végig húzódó hosszanti teknősödésével?⁸ A primitívusabb népelemek számára a primitívebb kifejezőmód célravezetőbb! A bevágások jelenléte, ha fémpróba azoknak a célja, kétségtelenül bizalmi, illetve bizalmatlansági kérdés az illető város vagy állam pénzeivel szemben, de a kivitel mikéntjénél az elfogadó terület korábbi jellegzetes szokásai és kulturális viszonyai is érvényre juthatnak.

Az egymástól eltérő jelenségeket először önmagukban kell vizsgálnunk, területileg elkülöníttenünk, hogy kellően értékelhessük. A megfigyelések ez irányban jól haladnak és kedvező eredménnyel biztatnak. Mi is vegyük ki a magunk részét e munkából hazaföldünk emlékeivel kapcsolatban és próbáljuk meg a nálunk észlelt jelenségeket távolabbi korok és területek hasonló jelenségeivel összevetni, összhangba hozni.

A gyűjtők és közétevők esztétikai érzéke hozta eddig magával, hogyha válogatni lehetett az anyagban, a bevágások által elégtelenített daraboktól eltekintettek. Lukább vásárolták és publikálták a művészileg kifogás alá nem eső ép anyagot, mint a bevagdalt defektusúkat. Ebben lelheti magyarázatát, hogy a publikált anyag közt általában sokkal kevesebb bevagdalt érmet találunk, mint amennyire számíthatnánk. Az olyan közlemény, mint amilyen Severeanunak a hus-i leletet ismertető tanulmánya, ahol minden darab fotografiáját láthatjuk, ritka jelenség.⁹ Ez a körülmény okozza, hogy alábbi, ide vonatkozó megfigyeléseink eredményének nem tulajdonítunk megállapítás jelleget; újabb leletek, ismeretek révén itt is, ott is módosulhat az eredmény.

A bevágásokat illetőleg tekintsünk szét a rendelkezésünkre álló irodalom alapján:

1. Az ógörög érmekeket utánzó kelta, gall, barbarus, dák, boi, pannon stb. névvel illetett nagyszámu érmeke kategóriájában,
2. A valóságos görög érmeke nagy tárházában,
3. A római érmeke hatalmas corpusában.

1. Bevágások barbarus érmekeken.

Az Erdélyi Múzeum kbl. 300 barbarus darabja közül bevagdalt 26 darab, tehát az egész anyagnak mintegy 10%-a.

A fentebb hivatkozott Severeanu-féle hus-i lelet 72 darabja közül bevagdalt 62 darab, tehát az egész leletnek 90%-a. Ennek a leletnek kronológiájára jellemző, hogy alig, vagy nem éri el a folyóvölgyenkénti elkülönülés stílárís fokát. E helyi muzeális gyűjtemény fenti 26 darabja közül kb. 18 darab hasonló megítélés alá esik.

⁸ Engel-Serrure: *Traité de numismatique*, Paris. Moderne II. k. 763 l.; J. Appel: *Münzen und Medaillen* 4/II. k. 910 l.

⁹ Severeanu: O. c.

Forrernél¹⁰ mindössze 4 darab, Dessewffynél¹¹ 13 darab, O. Voetter¹² munkájában 1 darab bevágott éremképet találunk. Kronológiailag ez utóbbiakra is állanak a muzeális anyagról és Severeanu-féle huși leletről mondottak: a hivatkozott muzeális és publikált anyagban a tallér nagyságú ezüstök és potinok egyetlen esetben sincsenek bevágva. Hasonló az eset a Nagy Sándor, Lysimachos, Audoleon és a thasosi tetradrachmát-, valamint a dyrrachiumi-, appoloniai drachmákat utánzó barbarusoknál. A Kr. e. I. századhoz tartozó és Erdélytől nyugatra eső területekre jellemző Biatek, Nonnos etc. sorozatoknál sem fordul elő bevágás.

A bevágások tehát legtöbbször a még jó stílusú, korábbi pénzeknél fordulnak elő; az Erd. Múzeum anyagában azonban olyan romlottabb stílusú pénzeket is megtaláljuk, melyeket az ezüst-sorozat végére szokás beosztani, főleg a hát-lapi típus romlottsága miatt. Ez a csoport az ú. n. coistoboci, melyeknek eddigi megfigyelések szerint főlelőhelye a Nagyszamos felső folyása.¹³ Kis méretű, 7—10 gr. súlyu, felirat nélküli pénzdarabok ezek, míg a többi bevagdalt legnagyobb részt 13 gr.-nál nehezebb. Ez a sorozat látszólag megbolygatja előbb felállított rendszerünk helyességét. Az érmek feltűnő vastagsága azonban arra kényszerít, hogy azokat kronológiailag az ezüst sorozatok korábbi csoportjához osszuk be. Így azonban stílus szempontról marad sok kérdéses. Ha t. i. a korábbi vagdalt pénzek egyidősök ezekkel a kisméretű, feltűnően vastag darabokkal, hogyan állhatja meg helyét az az elmélet, amely fokozatos, lassú stílusromlást tételez fel a barbarus pénzek első kibocsátásától az utolsóig, még pedig olyan méretűt, melynek fokmérője az a jelenség, hogy az eredeti görög előképek elvesztése után, minden következő kibocsátásnál közvetlen elődjét utánozza? Hogy kerül a stílus szempontról egymástól távol eső két csoport — a bevágások révén — ugyanazon kronológiai nivóba? Úgy — mondhatjuk — röviden, hogy a stílus romlásnak az a foka, melynél a lovas típus „libanyakká és az azon ülő libafejje” alakul át, csak látszólagos. Ezeket a kis méretű vagdalt darabokat teljesen hideg állapotban verték a gömbalakú (ahhoz közel álló) lapkára, mely a verés alatt nem lapult el kellő mértékig és így hiányos típusok állottak elő. Nem helyesen beállított ilyen példányokon a ló maradványát látjuk libafejnek, valóban azonban stílus szempontról ezek a darabok édes testvérei a sorozat elején álló, „elég jó” rajzú daraboknak, csak a szokatlan technikai eljárás következtében válnak hiányos rajzuakká. Azonos súlyuk is együtt tartja ugyanazon sorozat rendes méretű darabjaival. Ezeknek a kora tehát megelőzi a nagylapkájú ezüst és potin sorozatokat.

¹⁰ Forrer: Keltische Numismatik. Strassburg. 1908.

¹¹ Dessewffy: Barbarus pénzei. Budapest. I—IV. 1910; a Numismatikai Közönlöny mellékleteként jelent meg.

¹² O. Voetter: Collect. Ernest Prinz zu Windisch-Grätz. 2. Auflage. VI. Band. Wien. 1900.

¹³ E névvel illette Göhl ödön az e területre jellemző érmeket, mert Ptolemaios adatai alapján ide helyezte a coistobocus törzset. Vele ellentétben Párvan ugyanezt a törzset messze északkeletre, a Prut felső folyásához helyezi. Szerinte a caucoenses törzs lakott itten, míg tőlük északra az ansamenses, délre pedig a racatenses helyezkedett el. (Inst. Cartografie Unirea Braşov kiadásában megjelent Dacia Romană 106—271. Kr. u. feliratu térkép adatai.)

Menjünk nyugatibb barbár területre, mint amilyent a fent hivatkozott munkák felölelnek. A cseh-morva boi területet rendszeresen felölelő Paulsen-féle, újabban megjelent munka¹⁴ 1 darab II. Fülöp-féle tetradrachma utánzatot mutat be, melyen bevágás látható (B. tábla 40. sz.). A hátlapon van bevágva és átfurva, felirat-maradványos és szimbolumos. Bemutat még 3 darab Athena-Alkis-Nike típusú aranyérmét, melyek közül két darabon (I. tábla 14. 15.) az előlapon van 1—1 bevágás (lelőhelyük Oberösterreich), a 3-diknak előlapján pedig két bevágás látható (lelőhelye Merseburg, Provinz Sachsen). A területet jellemző más típusú érmeknél hasonló jelenséggel nem találkozunk. Erről a típusról Paulsennek az a véleménye, hogy a Duna-völgyén jutott fel az Alpok északi lejtőjére. Az egész sorozat korát a Kr. e. III. és II. századra teszi. A bevágott darabokat a sorozat elejére osztja be.

Még nyugatabbra menve I. Evansnál¹⁵ egyetlen britt bevágott érmet sem találunk képen bemutatva. Adr. Blanchet szerint¹⁶ a bevágások „gall érmeken is elég gyakoriak“. Hivatkozik a Seine és Marne összefolyásánál talált vékony- és széles lapkájú párizsi aranyakra,* melyeken a bevagdálást Duchalais-val egyetemben fémpróbáknak minősíti, míg Lambert, Saulcy és Hucher a folyó istenének ajánlott darabokat lát azokban. Hivatkozik továbbá a Forrer által közöltekre és a Szatmár megyei leletben előfordult bevagdalt érmekekre. Blanchetnél tehát az „elég gyakori“ kitétel (II. kötet 534. l.) az összes gall (értsed kelta, dák stb.) érmekekre vonatkozik. Ha tehát a párizsiaktól eltekintünk, e szokás gyakorlatnak Galliában, Britanniában alig van képviselője. Kelethez viszonyítva Nyugaton elhalványodva, ritkán találkozunk azzal.

2. Bevágások eredeti görög érmeken.

A fentiekből és az alábbiakból megállapítható, hogy a bevágások sem területileg, sem kronológiailag nem határolódnak Európa keleti barbarus (kelta, dák etc.) területeire és a Kr. e. IV—III—II. századokra, hanem gyakorlatban voltak már jóval korábban és a barbarusokkal egyidőben is úgy az európai, mint az ázsiai és afrikai görög pénzekkel kapcsolatban.

Lelőhely nélküli, bevagdalt ógörög érmeke:

A helyi múzeális gyűjtemény görög anyagában bevágásokat találunk a következő érmekeken: 2 darab thasosi tetradrachmán, 3 darab Makedon-protos felíratú rom. prov. tetradrachmán, 1 darab perzsa sigloson (II. Dareios), összesen 6 darabon.

Az általunk felhasznált összefoglaló és részleges irodalmi adatok — a mellékelt rövid kimutatás szerint — a következő európai, ázsiai és afrikai városok és királyságok pénzein mutatják a bevágások gyakorlatát különböző korokban:

¹⁴ Paulsen: Die Münzprägung der Boier. Leipzig-Wien. 1933.

¹⁵ I. Evans: The coins of the ancient Britons, London, 1864.

¹⁶ A. Blanchet: Traité des monnaies gaulois. Paris, 1905. I—II.

* A Forrernél 42. sz. alatt bemutatott példányon az előlapon, közepén a fej van bevágva (mint a déliindiai podokutai aranyelet darabjainál az eset).

A) EURÓPA.

a) *Graecia*.

Aegina VI. sz. (1);* Athen VI—V. sz. (8); Chalkidikei városok (Mende, Terrone) VI—V. sz. (6); adriai szigetek (Issa) IV. sz. bronz (1); Aegei szigetek (Creta) V—IV. sz. (2); Macedonia (Ainea, Orreskisok) VI—V. sz. (4); Thracia (Abdera, Bisalte) VI—V. sz. (2). Összesen 24 darab.

b) *Graecia Magna (Italia)*.

Syrus és Pixos VI. sz. (1) összesen 1 darab

c) *Hispania*.

Aurioli leletben V. sz. (1) összesen 1 darab

B) ÁZSIA.

Bithynia IV. sz. (1); Paphlagonia (Sinope, Amisos) V—IV. sz. (13); Lycia-Panphilia (Side, Phaselis) VI—V—IV. sz. (9); Cilicia (Soli, Nagidos etc.) V—IV. sz. (25); Cypros (Citium, Lapethos) V. sz. (3); Perzsia (satrapák) IV. sz. (15); Syria IV. sz. (4); Phoenicia (Sidon, Aradus IV. sz. (5), összesen 75 darab.

C) AFRIKA.

Cyrenaica VI—V. sz. (2). Egyptom (lásd még alább a nagyobb leletek közt b) alatt) összesen 2 darab.

Az A, B, C alatt felsorolt esetekben a lelőhelyek nincsenek megnevezve. Pár esetben azonban megtudjuk Reglingtől (Zeitschr. f. N. 37. kötet 5., 20., 32. II.), hogy fenti érmekek közül több, és közöttük valószínűleg az ainea-i tetradrachma is egyiptomi leletből származik. Ha tekintetbe vesszük az alábbi rövid lelet-kimutatást, közelfekvő a feltevés helyessége, hogy a fenti európai érmekek talán nem is Európában, hanem Afrikában vagy Ázsiában vagdalták be. A tömegesebb bevágások t. i. Egyiptomból és a Földközi tenger keleti medencéjének Egyiptommal szemben fekvő partvidékéről származnak (a Nilusdelta és Kisázsia déli partja).

Nagyobb ógörög éremleletek, ismert lelőhellyel.

a) *Ázsiából* Kilikiából a Newell által közölt leletben (Num. Chron. 1920) 141 darab közül 114 volt bevagdaltva (81%). Elrejtésének ideje kb. 380 Kr. e. (Z. f. N. 41. k. 243. l.). Lederer a nagidosi (Cilicia) ezüst staterek-ről (Kr. e. kb. 420—333) írt tanulmánya során mintegy 45 darab vagdalt érmet mutat be fotografiában. A szövegben pedig azt mondja, hogy a X. csoport 47 érme közül 30 darab volt bevagdaltva (83%), de más kilikiai, pamphiliai és pisidiai IV. századbéli érmen is gyakoriak a bevágások.

* A zárjel közé tett számok a darab számokra vonatkoznak.

(Z. f. N. 41. k. 153—276. l.). Ugyanez a véleménye a területről Imhof-Blumernek is.¹⁷ Szerinte a bevágások 360 előttről valók (314. l.). A Blanchet szerint az előázsiai ezüstökön (Syria) gyakran vannak bevágások.

b) *Afrikából*, főleg a Nilus deltavidékéről ismerünk több olyan ógörög éremleletet, melyek a bevágások szempontjából is tanulságosak. E leleteknek közös jellemvonása, hogy az ép érme társaságában szétvagdalt, nyers ezüst-rögök, ezüst rudak is fordulnak elő és olykor az utóbbiakon is találunk bevágást.

1886-ban Flinders Petrie talált fenti összetételű éremleletet (Z. f. N. 37. k. 4. l.), melyben képviselve volt Európa, Ázsia és Afrika a Kr. e. VI—V. századból való érmeikkel.

1901-ben a Nilus deltájában kerültek elő a damanhuri és zagazigi éremleletek. Esetleg a kettő egy lelet volt. Mindakettő fenti összetételű és mindakettő a Kr. e. VI—V. századból való. A damanhuriban 165 darab (leírt), a zagazigiben 84 darab volt. A damanhuriban 84 európai görög közül 9 darab volt bevagdaltva. Az érme a görögországi északi bányavidék 10 városához és ugyancsak 10 közép- és délgörögországi városhoz, illetve szigethez tartoztak. Számbelileg vezet közöttük Aegina. A leletben 54 ázsiai közül 3 darab volt vagdalt. A 2 darab afrikai sértetlen, míg a szintén az északi bányavidékhez tartozó 25 darab meghatározatlan érem közül 3 darab vagdalt. A leletben tehát összesen 17 darab vagdalt volt (11%). A zagazigi leletben 69 európai közül (számbelileg Athén vezet) 28 darab, a 14 ázsiai közül 13 darab bevágott, míg az 1 darab afrikai ép. Bevagdalt tehát körülbelül 50%-a (Z. f. N. 37. k. 1. l.). A damanhuriban 55 darab trák-makedon érem közül 8, a zagzigiben ugyanezen terület 23 érme közül 17 bevagdalt.

1903-ban a beni-hassani ásatások alkalmával (Liverpoli Univers.) edényben 55 darab bevágatlan athéni és 20 darab kopott és bevagdalt föniciai ezüstérem, nyersanyag társaságában került napvilágra. (Revue Arch.-ban közölve 1905. I. k. 257. l.; Z. f. N. 37. k. 3. l.)

1905-ben Naukrat'iban leltek 70 darab bevágás nélküli athéni ezüstérmet, míg a többi görög (5), szicíliai (3), afrikai (6) közül 5 volt bevágva (Z. f. N. 37. k. 4. l.).

Ugyancsak a Nilus deltavidékéről való az az archaikus görög lelet, melynek minden darabja bevagdalt (Z. f. N. 41. k. 243. l. Num. chron. 1930).

A Sakha-ban talált és leírt 65 darab VI—V. századból való görög érem közül viszont csak 3 drb. bevágott (Eur., Ázsiai. Z. f. N. 22. k. 231—258 l.).

Az ógörög érmekekre vonatkozólag látjuk tehát az irodalmi adatokban, hogy a Földközi tenger keleti medencéjének környékén úgy Európa, mint Ázsia és Afrika területén előfordulnak a bevágások. A különbség csak az, hogy Egyiptom területén olyan korú érmeiken fordulnak elő, amikor ezen a területen nem vertek még pénzt, hanem a görög pénzek mellett használták a korábban is szokásos értékmérőket. Itt a Kr. e. VI. és V. századbéli görög érmeiken találjuk a bevágásokat, tehát a perzsa háborúkat megelőző és közvetlenül követő idők (Athén hegemoniája) ter-

¹⁷ Imhof-Blumer: Kleinasiatischen Münzen. 312—314. l.

mékein. Az V. sz. vége felé és a IV. sz. folyamán azaz a peleponnesusi háború, Sparta-, Thebai hegemoniája idején az Egyiptommal átellenes, dél-kisázsiai partvidéken virágzik ez a szokás (Caria, Pisidia, Pamphilia, Cilicia, Syria), itt azonban a területet jellemző saját pénzeket és eddig Egyiptom területén sem tapasztalt mértékben.

Ha ellenben a nyugati medencét nézzük, e jelenséggel elvétve találkozunk. Graecia Magnából csak egy példára (Syris és Pyxus), Hispaniából ugyancsak egy példára hivatkozunk, az aurioli kincsleletből t. i., melynek kelet-görög jellege el nem vitatható. Karthagói és szicíliai érmeiken is elvétve találkozunk e szokással. Keleti szokásgyakorlat ez és nem nyugati. A tömegesebb leletek alapján inkább afrikai és ázsiai, mint európai szokás legalább is a Kr. e. VI., V. és IV. század folyamán. Kronológiailag legkorábban (VI., V. sz.) Egyiptom területén találjuk. Későbbben gyakorolják (V—IV. sz.) a Syriae Pylae és Caria közti ázsiai tengerpart-szegélyen és Syria, Perzsia területén és végül elemi erővel alkalmazzák a Kr. e. IV. és III. század folyamán a barbarusnak, dáknak, keltának nevezett ezüst pénzterületen. A huszi, aranyosmedgyesi és tövisi leletek tanúsága szerint, a Duna alsó szakaszához tartozó területen nagyobb mértékben, mint a középső szakaszához csatlakozó folyóvölgyekben. Ugyanakkor azonban a görög belterület (Európai) eredeti görög pénzleleteinek — úgy látszik — nem jellemző vonása.

A délről észak felé hatoló kronológiai egymásután méltán készíthet gondolkodásra annál is inkább, mert Kisázsia északi partvidékein és a Taurus által fedett hegyes belföldről eleddig nem ismerjük olyan jellegzetesnek ezt a jelenséget, mint a déli partvidékről. A Pontos Euxinus déli partján Bithyniában, Paphlagoniában eddig aránylag kevés számú vagdalt éremre hivatkozhatunk. De ismerjük erről a területről is, — főleg a Kr. e. IV. század második feléből (Ariathe 350—322 Kr. e.). A déli partokról a Tauruson átvetető Ciliciae Pylae-n át, a folyóvölgyek mentén terjedhetett ez a szokás észak felé Cappadocia és Phrygia, illetve a későbbi Galatia területén át. Európát azonban, tengeri úton (Lycia, Caria partjairól) épügy elérhette, mint a szárazulaton át. Terjedési útirányában kronológiailag is összevágó jelenség az európai barbarus ezüst (dák) területen való feltűnése, melyhez a III. sz. boius aranyai frappánsan csatlakoznak.

A nyugati területek, hová főleg Massilia közvetítésével jutnatott izelítő, más megítélés alá esnek: ide tengeri úton jutottak el bevagdalt darabok, vagy maga a szokás-gyakorlat.

Az Egyiptomi jelenségekre vonatkozólag a történelmi háttérrel röviden a következőkben adjuk I. B. Bury—Cook—Adcock: Cambridge ancient history 1926, III. kötet nyomán. Egyiptom Kr. e. 800 tájától Kr. e. 625-ig ethiopiai (Kasta, Piankhi, Sabaka 742—715), majd asszír uralom alá került (Assurhaddan, Assurnasirpal 681—667). Az asszír fenhatóság alatt 20 benszülött satrapa kormányozza, kik közül Psammetich ragadja magához az uralmat (663), lerázza az asszír uralmat, új dinastiát alapít (XXVI.) és számtalan üdvös intézkedéssel igyekszik az országromlást helyrehozni, de úgy neki, mint utódának, a suezi-csatornát átadni kezdő és az Afrikát körülhajózendó expedíció szervezőjének, Nikonak (Necho 610—595) hibájául rótták fel a görögök iránti előszeretetét, a görög zsoldos csapatok-

nak a belföldiek elé helyezését. A görög város-szövetség legfőbb tagjai Pelusium és Naukratis. Ez utóbbi helyen a Flinders Petri által végzett ásatások eredményei bizonyítást tesznek arról, hogy a Deltában is megelőzte az aeginiai befolyás az athénit. Sem I. Psammetich, sem utódai nem törődtek a mindjobban izmosodó Perzsiával, melynek uralkodója, Kambizes, Kr. e. 625-ben egyetlen csapással Egyiptomra is kiterjesztette hatalmát és több mint 120 esztendőn át — tehát a minket leginkább érdeklő Kr. e. VI. század egész folyamán — perzsa satrapák ülnek Egyiptom nyakán. Ha a marathoni és salamisi vereségek után némi könnyebbülés állott is be, az V. sz. folyamán újólág megromlott a helyzet a perzsák javára. Csak Nagy Sándor (Alexandria alapítása) és a Diadochusok (I. Ptolemaios 305-ben Kr. e.) hoznak hosszantartó, független, önálló politikai, gazdasági és kulturális életet a Nilus völgyébe.

A Kr. e. VIII., VII., VI. és V. századokban tehát néger, asszir, görög, nubiai és perzsa főszínekkel festődött át a Nilus menti kultúrterület. És mennyi a főszin árnyékában meghúzódó idegen mellékszín! Mennyi idegen új hatást kapott! Így többek közt megismerkedett a görögség révén a tulajdonképpeni pénzzel, elárasztották vasfegyverekkel, szerszámokkal és többek között divatossá vált az új pénzeknek bevagdálása és feldarabolása is. Minden jel arra mutat, hogy a pénzbevagdolás szokásának terjesztésében nagy része volt a perzsa gyűjtőnév alatt rejtőzködő népelemnek, mert ahol ezek jelen vannak, más területen is megtaláljuk ezt a szokást.

És itt felvetődik a kérdés, hogy Európa keletén, az ezüst barbarus területen ez a szokás egyidejű-e az ázsiai IV. századi gyakorlattal, vagy pedig közvetlenül követi azt északnyugatra irányuló népmozgalom, vagy kultúrhatás révén. A legkorábbi utánzott éremtípusoknak, az olvasható feliratuaknak stílárius kivitele megengedi, hogy e területen is már a IV. sz. folyamán éltek ezzel a szokással. A felirat-maradványos, romlott stílusuk bizonyítja, hogy a pénzek vagdalása a III. századra is átnyúlt, sőt, ha az ú. n. cois-toboci darabok korát a II. sz. első évtizedeire kellene beosztani, a II. sz. első felére is kiterjedt a szokás. Talán még helyesebb, ha azt mondjuk, hogy ez utóbbi sorozatnál felelevenítődött.

Szóvá kell még tenni ázsiai területekre vonatkozólag egy adatot, hogy a bevagdálások legkésőbbi dátumát közelebbről meghatározhassuk.

Imhof-Blumer egy phaselisi (Lycia) bevágott és prorás-ellenjegyes ezüst statert mutat be, melynek korát a Kr. e. II. sz.-ra teszi (190—136).¹⁸ Headnél azonban phaselisi érmeiken a prora-típus utoljára Kr. e. 276—168 közti periodusban fordul elő^{18/a}, és így — ha nem volna is régibb a bevágás, mint az ellenjegy — az érem korát éppen úgy tehetjük a III. századra, vagy a III. és a II. század fordulójára, mint a II. századra. Ezt az eddig egyedüli példát ilyen késő korból, Ázsia területéről el is hallgattuk volna, ha a helyi gyűjtemény eredeti darabjai közt nem találnánk 3 darab bevagdalt szélű, Makedon-protes feliratú tetradrachmát és az előbbiekkal egykorú, ugyancsak vágott 1 drb. eredeti thasosi tetradrachmát. Mind a négy drb. a Kr. e. II. sz.

¹⁸ Imhof-Blumer: Kleinasiatischen Münzen. II. k. XI. tábla 10. (Corolla Num. x. tábla 30.)

^{18/a} Head: Historia Numorum. 1911.

elején, vagy közepe táján verődött. A rajtuk levő bevágások lehetnek közel-egykorúak, de lehetnek későbbiek is. A thasosi és az egyik makedon darab bevágás-technikája azonos a helyi barbarusokéval, 2 darab makedoné azonban eltérő és egyezik ez alább szóvá teendő római köztársasági denariusok bevágási technikájával. Az ezüst pénzek bevagdálása tehát a makedon-thasosi területen — ritkán bár — a Kr. e. II. század folyamán is gyakorlatban van még, sőt amint máshelyen látni fogjuk, a római köztársasági denariusok révén, változott technikával bár, de átnyúlik az I. századra is. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy az ú.n. coistobocus-sorozat kivételével sem a II., sem az I. századból eddig nem ismerünk bevagdalt barbarus (kelta, dák) érmet, hanem csak *eredeti* görög és római érmeiken találjuk a késői bevágásokat. Ezek az érmeik vagy más területről kerültek ide, vagy bizonyosságai a nemzetivé vált pénzveréstől eltérő pénzek iránti bizalmatlanságnak, amennyiben itt vagdalták be azokat.

Ezen jelenségekkel kapcsolatban nem hallgathatjuk el azt a tényt, hogy a kisázsiai galaták Kr. e. 171-ben, II. Eumenes pergamoni király seregében, az európai Görögország területén harcoltak a makedon Perseus ellen (Phalanna, Tessalia), sőt Attalos vezérlete alatt Hellasban teleltek.¹⁹ Az sem lehet teljesen a véletlen műve, hogy a helyi éremtár eredeti görög sorozatában az utolsó bevágásokat II. Eumenes uralkodásának végén (Kr. e. 197—159), a római makedon 1. provincia ezüst tetradrachmáin (Kr. e. 158—149) találjuk. Polybios (Kr. e. 212—122) a dunamelléki keltákat galatáknak nevezi.²⁰

Eddigi megfigyelések szerint tehát az a kép alakul ki előttünk, hogy az ókori érmeiken látható bevágások gyakorlata az ezüst barbarus területen is délkelet, illetve déli irányból terjedt el, mégpedig Ázsiából (közvetve Egyiptomból), talán épen a Bosporus-Hellespontuson, vagy a Balkánon át. Ázsiában a bevágások gyakorlata a Kr. e. III-ik századdal megszűnik, illetve ellanyhul úgy, hogy a II. században csak elvétve találkozunk vele. Az európai ezüst barbarus területen a még feiratot, vezető-típusú barbarusokon találjuk legnagyobb számmal, a nemzeti jelleggel bíró későbbi sorozatokon ellenben csak elvétve fordulnak elő.

Végül is azt a következtetést vonjuk le, hogy a Kr. e. II. század közepén nem volt már gyakorlatban Dacia területén a pénzek bevagdálása. A Kr. e. III. és II. század fordulóján hagyhattak fel e szokással és Észak-Dácia lakói élhettek utoljára azzal. A bevágásokkal olyan népelem élt, mely ragaszkodott a lőtípushoz, mert ezen a területen a bevágások 99%-a lovastípusú hátlapra esik. A bevagdaltak más etnikus környezetbe is tartozhatnak, mint a bevagdalatlanok.

Európa déli részén azonban valahol — a területre azonban a rendelkezésre álló adatok alapján határozottan még nem tudok ráutalni, — talán az északnyugati Balkán területén, amely a római consuláris érmeiket közvetítette Dacia területére, — elhalványodva és *más technikával* él tovább ez

¹⁹ Pauly-Wissowa: Real-Encykl. 1912. „Galatia és Eumenes“ címletek alatt. Nic. Jorga: Histoires des Roumains et de la Romanité orientale. Bucureşti. 1937. 272. l.

²⁰ Archaeol. Értesítő: ujf. 3. k. 124. l.

a szokás úgy, hogy a II. és I. század *klásszikus* római darabjain is fel-
találjuk néha. A barbarus (kelta, dák) dáciái érmek egyik-másik sorozatá-
val egyidős, de nem II. Fülöp-féle, hanem Nagy Sándor-, Lysimachos-,
Audoleon- stb. típusú érmeken sohasem találjuk a bevágásokat. Nem talál-
tuk ezeket sem a thasosi, sem makedon utánzatokon, de nem találtuk az
illyriai imitációkon sem, ami nem jelenti azt, hogy valóban nem létezhet-
nek. A tapasztaltakból kronológiai és bizonyos fokú etnikus következteté-
seket vonhatunk le, nevezetesen, hogy az utóbbiak később verettek, mint
a bevagdaltak, és hogy nem lovas típusúak, más etnikus környezet tulaj-
donai lehettek.

3. Bevágások római köztársasági érmeken.

Szóvá kell még tennünk a bevágásokra vonatkozó pár olyan jelenséget,
melyet nem eredeti görög és nem barbarus, hanem eredeti *római köztársasági*
érmeken észlelhetünk. A római consuláris denariusok kisebb sorozatánál
észleljük azt a szokást, hogy az éremszélien eszközölt bevágás alkal-
mával a pénzdarab nem az elő-, vagy hátlapon feküdt, hanem élére állították
azt és úgy hasították be. (2. kép 2.) Ez az eljárás szokatlan a görögöt utánzó
barbarusoknál. A helyi gyűjtemény 900 darab római consuláris denarius
között 8 olyan darabot találunk, melyeken a bevágás ilyen hasító eljárás-
sal készült.²¹ Ezeknek a consuláris daraboknak a veretési kora a Kr. e.
I. század, közelebről a Kr. e. 89 és 54 közti idő. Van köztük egy darab,
mely Kr. e. 154-ből való, de ez a bevágás annyiban nem jellegzetes, hogy
kivágtak az éremből. Szerintünk a consuláris érmeken e jelenség az úgy-
nevezett nummi serrati (fogazott szélű) hatásaként jelentkezik és a barba-
rus érmekhez viszonyítva jelzi az idő előrehaladott voltát, az új áramlatot,
mely ez alkalommal nem Keletről, hanem Nyugatról tör előre. A fenti két
darab makedon érem bevágása ezekkel egylényegű és egykorú.

A teljesség kedvéért megemlítjük még, hogy az Erdélyi Nemzeti Mú-
zeum consuláris denariusai között, az Antonia familiánál²² találunk egy
darabot, melyen a hátlapi quadriga felett 5 mm. hosszú, ékalakú áttörés (át-
lyukasztás) és nem behasítás látható. Ugyanilyen áttörést látunk egy
Augustus-koraibeli ezüst denariuson, az előlapon, a homlok előtt.²³

Ez a két példány esetlegesség szüleménye is lehet. A technikai eljárás
azonban összevethető egyrészt a barbarusokon gyakori bevágásokkal, más-
részt pedig a római köztársasági denariusokon oly gyakran látható betü-

²¹ Familia Calpurnia. Babelon 11. Coh. 12. Ell. homlok felett. — Kbl. 89. Kr. e.
 „ Licinia „ 7. „ 1.
 „ Lucretia „ 2. „ 2. Ell. homlok bevágva 74. Kr. e.
 „ Marcia „ 19. „ 16. Ell. Fej felett bev. 84. Kr. e.
 „ Plautia „ 13. „ 10. Ell. Fej felett bev. 54. Kr. e.
 „ Pompeia „ 5. „ 9. Ell. Sella cur. felett. 58. Kr. e.
 „ Renia „ 1. „ 1. Ell. Homlok felett folytonossági hiány.
 154. Kr. e.
 „ Tituria „ 2. „ 3. Ell. Nyak alatt. 88. Kr. e.

²² Babelon 1.; Cohen 1. Kr. e. 82-ből, serratus.

²³ Cohen 2. kiadás: I. 85/147. Kr. e. 11-ben vert érmen.

poncos és általában poncoktól származó utólagos beütésekkel (Einschläge). Minthogy mindkét példány a Kr. e. I. századból származik és, amint más alkalommal bővebben fogjuk látni, a köztársasági denariusok beütései főleg a Kr. e. I. században gyakoriak, a két példát ezeknek a körébe kell utalnunk. Kelleténél erősebb ütést kaptak ezek az érmek.

A bevágások rendeltetését illetőleg szakkörökben eltérők a vélemények. Schrötter Wörterbuchja „Subaerati“, „Serrati“ és „Einhib“ címletek alatt foglalkozik a kérdéssel. Lényegében idevonatkozóan a következőket mondja: már az archaikus korban történtek kísérletek arra, hogy a nemesfémű pénz animáját csekély értékű fémből készítsék. Forrer ezt tagadja. Az ilyen csalfaságok elleni védekezésre készültek, későbbi korban, a római köztársasági serrati, a III. vires monetales collegiumának intézkedése következtében, a senatus túlkapásai ellen (Mattyngliék véleménye). Voltak azonban bronzpénzek is, melyek ugyancsak fogazott szélűek (Demetrius syriai király öntött érmei), és viszont vannak ezüst serratusok, melyeknek nemtelen fém a lelke. Ezért tekinti Ant. Mayer a denariusok fogazatát csak dísznek (Einleitung. Zürich, 1842. 132. l.). A látható ellentmondások ellenére azonban Schrötter fémpróbának minősíti a korábbi érmeken látható bevágásokat, mert a fenti természetű hamisítások ellen leghatásosabb eljárás volt a bevágáson át megtekinteni a pénz anyagát. Mi a fentiekhez hozzátehetjük, hogy az első és második vaskorból ismeretesek olyan objektumok, melyek értékmérők épúgy lehetnek, mint ékszerek, és amelyeknél a vas- vagy bronzmagot vékony aranylemezzel burkolták. Ilyenek például a gyűrű nagyságú, kígyófejes bronz karikák (Arch. Ert. 3. k. 1870. 127—128. lap) és az Erdély (Bánát) területén talált, ugyancsak aranylemezzel borított vaspálcák Mezőnyékről. Ez utóbbiak, sajnos, elkallódtak.²⁴ Ilyen és hasonló csalafinta eljárások öröklődhettek a pénzvilágra is; ez ellen a bevágásokkal védekeztek már a görög pénzverés archaikus korában.

A helybeli gyűjteményben a legkorábbi subaeratus egy Nagy Sándor-féle tetradrachma. A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum anyagából azonban egy II. Fülöp-féle inkább didrachmás (8.3 gr.), mint tetradrachmás darabot ismerek, melynek a lelke lágy, fehérfém.

A bevágások céljára vonatkozóan: — főleg Regling és Dressel idevonatkozó adatai alapján (Zeitschrift. f. Num. 37. k. 13—18. l.) — összefoglalóan az alábbiakban adjuk az eltérő véleményeket:

1. Fémpróba. Magánjellegű vállalkozás. Célja védekezés a hamisítások (subaerati, pelliculati, falsificati) ellen. Willers: Num. Z. 1899. 31. k. 355/6 l., Regling: Z. f. Num. 37. k. 13—18 l., Blanchet: Traité d. m. II, k. 534 l., Schrötter: Wörterbuch der Münzkunde, Berlin-Leipzig, 1930. „Einhib“ c. alatt. Lederer: Z. f. N. 41. k. 244 l. Gohl: Arch. Ért. 1901. 21. k.

2. Isteneknek szánt ajándék (votivtárgy, Opfergabe). Lenormant Les monn. des l'antiqu. I. k. 31. l. Forrer: Keltische Numism. 170. l. Részben Gohl. o. c. Lambert, Säuley, Hucher: — Blanchetnél II. k. 334. l.

²⁴ Jelentés a Magy. Nemz. Múzeum 1908. évi gyarapodásáról, 39. lap. A vaspálcákat megtalálásuk után 2—6 cm. hosszú darabokra tördelték.

3. Kényszerárfolyam (Zwangskurs) jegye, főleg a perzsa satrapák kezében. Babelon: Traité. I. k. 644—645. l.

4. A forgalomból való kivonás jele, tehát megsemmisítő jel. Hill: Num. Chron. 1898. 304. l. (Pudukota). Ruzicska: Berliner Münzbl. 1924. a makedonok részéről.

5. A beolvasztás megkönnyítését szolgálják. Longperier: Rev. Num. 1861. 427. l.

6. A fanatikus mohamedánok műve (keleti vonatkozásban). Theobach: Num. chron. 1899. 81. l.

Az eltérő vélemények közül mi is elsősorban és a megfigyelések jelen állapotában a fémpróba mellett foglalunk állást.^{24/a} Véleményünkben megerősít a Luschintól átvett alábbi idézet az izlandi (Skandináv) Gragas-féle törvényt illetőleg (Kr. u. XII. század), mely szerint „in dem Pfennig mehr Farbe von Silber ist als von Messing und er den Einschnitt aushält und ebenso von aussen ist, wie von innen“.²⁵

Mégis szükségesnek tartjuk a bevágások technikájának, helyének, és több bevágás esetén, az egymásután lehető megállapítását annál is inkább, mert — amint láttuk — határozott rendszeresség mutatkozik abban, hogy a lovas típus felőli hátlapot vágják be, és itt sem teljesen rendszertelenül esz-közklik azt, hanem mint a pl. constoboci sorozatnál, a helyi gyűjtemény anyagában, mindig a lószügyén át hatol az, amiből, — ha hasonló rendszerességet sikerül elégséges példány megfigyelése által elérni, — messzebbmenő következtetéseket is vonhatunk le esetleg a lókultusra, lóáldozatra vonatkozólag. A fémpróbán kívül, a barbarusok esetében is, a fentebb 3. pont alatt felsorolt lehetőségnek adunk előnyt, mely szerint forgalomképesé tették a bevágások által az illető darabokat. Nemcsak abban az értelemben, hogy a próbát ki nem állott darabokat úgyis megsemmisítették, hanem a szó valódi értelmében. Éppen azért szükségesnek ítéljük a bevágások mikéntjének (helyének) fent hangsúlyozott pontos megfigyelését.

Ezekben kívántuk véleményünket adni az ókori érmeiken látható felületi jelenségeknek azon kategóriájáról, melyet röviden utólagos bevágások neve alatt foglaltunk össze. Hiszünk, fáradozásunk az igazság keresése terén nem volt hiábavaló és az itt tárgyalt kérdés részleteire mások munkássága révén is több fény fog esni.

Használt irodalom: Archeológia Értesítő, E. Babelon, Babelon-Morgan, Baumeister, A. Blanchet, Buletinul Societăței Numism. Romane, Cronica Numismatică și Archeologică, De La Tour, Gr. Deseffy Miklós, Die Antiken Muzen Nordgriechenlands, Ebert, J. Evans, Forrer, Head, G. Fr. Hill, Imhof-Blumer, N. Jorga, Gr. Kuun-Téglás, Luschin, Nestor, Mionnet, Numizmatikai Közlöny, Paulsen, Pauly-Wissova, Regling, Sallet, Severeanu, Schlosser, Schrötter-Regling, O. Voetter, Zeitschrift für Numismatik.

Dr. Kovács István.

^{24/a} Az olyan esetek ugyan, amelyet Lederer elősorol (Z. f. N. 41. k. 243. l.) a nagydosi csoporttal kapcsolatban, ahol 8 subaeratus közül 7 darab bevagdaltalan, míg a jó anyaguakon van bevágás, — ellentmond az elmélet helyességének. Lederer ennek ellenére szintén fémpróbáknak tartja a bevágásokat.

²⁵ Luschin: Allgemeine Münzkunde, 1921. 218. l. (és 176. l.) „A fillér inkább ezüst, mint sárgaréz-színű legyen, bírja ki a bemetszést és kívül olyan legyen, mint belül.“

Auszug.

Die Einschnitte auf den altgriechischen, barbarischen und römisch-consularischen Münzen.

Das Studium befasst sich mit den, auf den altgriechischen, barbarischen und römisch-republikanischen Münzen befindlichen Einschnitten und mit deren Bedeutung. Der Verfasser hat auf Grund des zur Verfügung stehenden literarischen Materials nicht nur die, auf den barbarischen, sondern auch auf den altgriechischen Münzen vernehmbaren Einschnitten bezughabenden Daten gesammelt. Diese hat er geographisch und chronologisch geordnet und ist zur Schlussfolgerung gelangt, dass die Gewohnheit der Einschnitte im Laufe der Eroberungen des Persers Kambises auf das Gebiet Egyptens gelangen dürfte. Von dort hat sie sich auf der 5—4. Jahrhundertwende v. Chr. auf die südlichen Teile Kleinasiens zurückgezogen und von dort verbreitete sie sich, auf kontinentalen und auf Meereswegen, nach Europa so, dass sie am Ende des 4. Jahrhunderts v. Chr. und besonders im Laufe des 3. Jahrhunderts auch auf dem Gebiete des späteren Moesia Inferior und Daziens blühte.

In den ersten Jahrzehnten des 2. Jahrhunderts v. Chr. aber hörte sie auch auf diesen Gebieten auf und hat anderen Metallproben stattgegeben:

a) den auf Nummi Serrati-weise getätigten *Kanteneinschnitten*, die wir auf einigen römisch-konsularischen und macedonischen Denaren wahrnehmen können, in der hiesigen Lokalsammlung.

b) dem *Durchbruch* der Metalplättchen, den wir auf zwei Silber-Denaren sehen vom 1. Jahrhundert vor Chr., ebenfalls in der Lokalsammlung.

Das Studium hat auch die chronologische Abgrenzung der Kategorien verschiedenen Styles der barbarischen Münzen zum Ziele. Nach der Meinung des Verfassers, sind die Einschnitte Metallproben, respektive Merkmale der Inverkehrsetzung. Auch aus dem bisher wahrnehmbaren Systematismus können wir einige Folgerungen auf den Pferdekultus, Pferdeopfer ziehen, das auch dadurch unterstützt wird, dass die Einschnitte beinahe immer auf der Rückseite des Reitertyps getätigt werden.

Nagyari Benedek.¹

(Adatok Szinnyei: Magyar Irók életéhez.)

Nagyari Benedek életkörülményei fokozottabb érdeklődésünkre nemcsak azért tarthatnak számot, mivel *Istennek szep kegyelmevel bíró ouzgó lelkű papi ember,*² hanem a XVII. század második harmadában a hozzánk is eljutott presbiteri egyházigazgatási felfogás aldozatosan tántoríthatatlan híve és narcosa volt.

A javakorában elpusztult férfiú életének cseményei, noha a sors sokat és sokfelé hányódtatta, mégis csak kevéssé ismeretesek. A jelentősebb forduló-pontokat is legtöbbször csak egyes külső körülményekből következtethetjük.

Szülei valószínűleg egyszerűbb sorsú nemtelen emberek voltak, minthogy családja számára Nagyari szerzette a nemesseget.³ Születése helye a neve által megjelölt szatmarmegyei *Nagyar* kisközség lehetett. Világra jöttének idejét pedig a leydeni egyetem anyakönyvének bejegyzése alapján számíthatjuk ki. E szerint ugyanis Nagyari 1640 október 22. napján 29 éves korában iratkozott be a foiskola hallgatójául.⁴ Így tehát az 1611—1612. években kellett születésének megtörténnie.

Tanulását szülőfalujában kezdhetette. Bárha nagyari iskoláról csak a XVII. század utolsó évtizedében találunk legelőbb említést,⁵ mégis feltételezzük, hogy ebben a népesebb anyaegyházközségben az alsóbb fokú tanítás már sokkal korábban megindult. Közép- és felsőbb evfolyamokra valószínűleg a *szatmári* iskolába iratkozott be, mignem hazai tanulmányainak betetőzéséül a *gyulafehérvári* akadémiára jött át a nagyhírű Alstedt, Piscator és Bisterfeld professzorok tanításának hallgatására. Majd pedig 1638 november elején kibúcsúzva Fehérvárról, tudásának öregbitése céljából — I. Rákóczi György fejedelem alumnusaképpen — külföldi akadémiákra indult útba.

Az itt elmondottak forrásául a Kolozsvár-városi sáfárpolgárok naponként vezetett számadáskönyvét nevezhetjük meg. E szerint: 1638 november 12-én Kolozsvárra érkezének *Fejérvárról az Academiából salussal Valentinus Szokolí és Benedictus Nagyari, expediálta* (Fejedelem) *Urunk őket az felső országokban tanulni. Adtam szállásokra*

egy tyúkot d. 10; négy font húst d. 6 — — — tt. f.— den. 16

három ejtel bort, 1 p(ro) d. 6 — — — — — tt. f.— den. 18

hat cipót d. 6 — — — — — — — — — tt. f.— den. 6

Ugyancsak ezen a napon jegyeztetett még fel:

Valentinus Szokolit és Benedictus Nagy Arit Urunk ő Na(gysá)ga felső országban bocsátván tanúságnak okáért, adtam alájok Noák István 4 lovait, szekerét; vilte őket Váradig, fizettem ez 12 mélyföldre fl. 6 d.—⁶

¹ V. ö. Szinnyei J.: Magyar Irók Élete IX. köt. 781—782. hasábbal.

² Szalárdi János Síralmas Magyar Krónikája 362. hasáb.

³ Márki Sándor: Arad vm. monographiája II. köt. 206. l.

Siebmacher's Wappenbuch. Siebenbürger Adel. II. köt. 201. l.

⁴ *Teutsch Fr.*: Die Studierenden aus Siebenbürgen u. Ungarn an der Universität Leyden. (Archiv des Vereines für Siebenb. Landeskunde XVI. köt. 210. l.)

⁵ Kiss Kálmán: A Szatmári Reform. Egyházmegye Története. 629. l.

⁶ Az 1638. évi sáfárszámadáskönyv 208. és 253. lapján. (Kolozsvárt az állami levéltárban.)

Arra vonatkozólag pedig, hogy Nagyariék útja Váradtól kezdve merre és meddig vezetett, semmiféle írásos bizonyítékkal nem rendelkezünk. Ezzel szemben mégis meg merünk kockáztatni egy lehetőséget, amelyet valószínűvé tesz egynehány adott körülmény összetalálkozása. Ugyanis Nagyari külföldi útjára való elindulása előtt pontosan két hónappal jött haza hat evi külföldi tanulásából *Tolnai (Dali) János*,⁷ a presbiterianus vallástelfogás legbuzgóbb itthoni hirdetője. S minthogy hazajövetelekor Tolnai két hétig tartzkodott Gyulafehérvárott, bizonyosra vehetjük, hogy itt megismerkedett az ugyan- csak külföldre menendő Magyarival, s gyakran megfordulván az akadémián, buzdította a világba induló ifjút az általa már befejezett tanulmányút meg- tételére, valamint az angliai szabadabb vallásos nézetekkel való megismer- kedésre. A lehetőségeknek ilyenformán való összetalálkozása alapján bátran feltételezhetjük, hogy Nagyarit éppen Tolnai helyébe küldötte a fejedelem, ahol azután *egynehány anglus és deák aulhorokból szedegetteit össze*.⁸ Mint- hogy pedig elindulása óta eltelt két esztendő alatt neve sem a hollandiai, sem a svájci, sem a németországi egyetemek rendelkezésünkre álló névsorá- ban nem fordul elő, valószínűnek tarthatjuk, hogy csak ennek eltelte után hajózott vissza Angliából.

Külföldi vándorlásának második állomáshelye a hollandiai *Leyden*, ahová 1640 október 22-én iratkozott be a teológiai tudományok hallgatója- képpen.⁹ Innen pedig, miután itt is két esztendeig öregbítette tudását, *Frane- kerába* vándorolt tovább, ahol 1642 november 4-én íratta be nevét a főiskola anyakönyvébe.¹⁰ Külföldi tanulásával kapcsolatosan ezeken kívül semmi más adatszerű emlékekkel nem rendelkezünk.

Öt esztendeig tartott vándorlása után az 1643. évben visszatért hazájába. Megérkezésének idejét a *debreceni* főiskola tanulóinak anyakönyve határozza meg. Ebben nevét, mint iskolaigazgatóét, az 1643. év folyamán találjuk meg.¹¹

Életkörülményei ettől az időtől fogva sok hányódáson sodorták keresztül.

A nagyváradi református esperesség presbitérianus papjai ellen 1655-ben szerkesztett gúnyírat szerint.

*Magyari (!) Benedek basiliscus kígyó,
Ki tekintetivel sokakat megfojtó,
Jenőből, Tályárul kicsapták, mert költő,
Mérgei gonoszok, tudománya nem jó.*¹²

A fejedelmi alumnus Nagyari valószínűleg közvetlenül a debreceni iskolaigazgatóságából rendeltetett az I. Rákóczy György birtokaihoz tartozó, zemplénmegyei *Tállya* lelkipásztorságára. Itt azután Tolnai Dali János szom- szédságába kerülvén, maga sem ült tétlenül s a külföldről magával hozott szabadabb vallási szellemben kezdette egyházközségét kormányozni. Eppen ezért több más lelkipásztortársával együtt ellene is eljárás indított, s már az 1646 június 10-én tartott szatnár-németi zsinaton megfosztatott állásától.¹³

⁷ *Herepei J.*: Adatok ifjaink külföldi tanulásához. (Kéziratban.)

⁸ *Szabó K.*: Régi Magyar Könyvtár I. köt. 855. sz.

⁹ Lásd a 4. számú jegyzetet.

¹⁰ *Hellebrant A.*: A franekerai egyetemen tanult magyarok. (Történelmi Tár 1886. évf. 606. l.)

¹¹ *Thury E.*: Iskolatörténeti adattár II. köt. 116. l.

¹² Közli *Szabó Károly* a Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező 1870. évf. 594. lapján.

¹³ *Zoványi J.*: Theológiai Ismeretek Tára II. köt. 414. l.

A következő 1647. év augusztus 20-án Nagyari Benedek nevű pap nevére találunk a szatmármegyei *Sándorhalmok* községben.¹⁴ Ezt a nevet azután valószínűleg egynek vehetjük a Tályáról eltávolított lelkipásztorával. Itt azonban kevés időt töltött, minthogy a jelesen képzett pap csakhamar elnyerte az aradmegyei *Borosjenő* város lelki tanítóságát. Ebben a tekintélyes végvárbán most már, senkitől sem háborgatva, egynehány esztendeig békében teljesíthette hivatását. Így azután a képzett, munkás férfiúnak ideje is és kedve is inkább lehetett képességeinek kibontására. Itt írta meg s 1651-ben a váradi nyomdában világ eleibe bocsátotta *anglus és deák authorok alapján megszerkesztett Orthodoxus Christianus; Az az: Igaz Vallásu Keresztény; (etc.)* című munkáját.¹⁵ Ez az egyetlen ismeretes műve. A csakhamar ismét bekövetkezett zaklatott körülményei akadályozhatták meg, hogy nagyobb irodalmi munkásságot fejtsen ki.

1648-ban meghalt az öreg fejedelem, a következő évben pedig a keménykező püspök, Geleji Katona István. Az új fejedelem s az új püspök — úgy látszik — már nem akart emlékezni azokra az okokra, amelyek miatt Nagyarinak el kellett hagynia tállyai papságát. Legalább is így magyarázhatjuk II. Rákóczy György különös kegyét, vagyis azt, hogy 1650 március 10-én Gyulafehérvárott kelt adománylevelével Nagyari Benedek borosjenei orthodoxus papot feleségével, továbbá Sámuel és József nevű fiaival együtt megneemesítette s számukra címert adományozott.¹⁶ Sőt ha beszélő címernek merjük feltételezni a pajzson kiképzett képet: a sárkányt taposó, mindkét karját kiterjesztő, hosszú fekete ruhás férfiút, — célzást sejthetünk benne az egykori presbitériánus elveit látszólag megtagadó lelkipásztorra vonatkozólag. Úgy gondoljuk, éppen ez a célzatosság lehet a magyarázata annak, hogy fia, Nagyari József udvari pap, 1691 július 28-án Apafi Mihálytól új nemeslevelet szerzett. Ennek tartalma azután az előbbtől teljesen eltérő: az érdemet méltató, palmaágat tartó griffet ábrázol.¹⁷

Baxa Istvánnak Sárospatakról 1656 szeptember 7-én Lorántffi Zsuzsánához intézett levele szerint: *Minden emberektől úgy értem, Nagyari uram jó tudományú s hasznos tanító ember.*¹⁸ Nem esoda tehát, hogyha a nagy tekintélyt adó Várad-városi egyházközség egyik papi állása a legközelebbi adott alkalommal reá ruháztatott.

Úgy látszik, hogy Nagyari tulajdonképpen soha sem hagyott fel szabaddabb egyházkormányzási elveinek követésével. Várad városában, ebben a jelentőségteljes gocpóntban azonban hamarabb szemükbe tűntek a püspökös egyházigazgatás híveinek Nagyari újító ténykedései. Eppen ezért paptársával, a véle mindenben egyező felfogású *Kovácsnai Péter*-rel (a későbbi erdélyi ref. püspökkel) együtt még az 1655. év derekán lelkipásztori teendőik végzése alól felfüggesztettek. Majd pedig egy évi huzavona után a tiszántúli egyházkerület 1656 június 18-án Szatmárt tartott zsinata, Úrményi Mátyás nagybányai pap vádlására, mindkettőjüket elítélte s szabadságvesztéssel egybekötött büntetésük elszenvedése végett a világi hatóságnak átadta. Fogságukból az öreg fejedelemasszony közvetítése következtében Rákóczi ugyan szabadon bocsátatta, sőt állásukba is visszaeresztette, de megelőzőleg, 1656 július 11-én Szatmáron kötelezvényt kellett aláírniok. Ebben azután mindenféle újítástól való tartózkodásukat fogadták. Mégis alig két hónap elteltével ismételten egyházi bírák elé állították azzal vádolgatva, hogy nem tartották meg a fejedelemnek adott szavukat. Ekkor írta Baxa uram előbb említett levelében, hogy jó volna annak az *emberséges*

¹⁴ *Zoványi J.*: Protestáns lelkészek nyugtatóványai régi tizedjegyzékek mellett. (Magy. Prot. Egyháztört. Adattár XIII. — 1929. — évf. 102. 1.)

¹⁵ Nyomtatott 8° nagyságban 253 lap terjedelemben 1651-ben Váradon. (Régi Magyar Könyvtár I. köt. 855. 1.)

¹⁶ Lásd a 3. számú jegyzetet.

¹⁷ Lásd *Siebmacher* idézett helyén.

¹⁸ Erdélyi Protestáns Közlöny 1876. évf. 192. 1.

embernek (vagyis Magyarinak) Sárospatakon, avagy Sátoraljaújhelyen, a presbitériánus felfogással rokonszenvező öreg fejedelemasszony védelme alatt, biztosítani menedéket. De a váradi *nagy, népes, szép ecclesia* mindkét papjához hűségesen ragaszkodott s inkább elviselte, hogy a felfüggesztés hosszas ideje alatt mások által végeztesse el az egyház körüli teendők, mintsem tőlük megválják.¹⁹ Ez lehet tehát a magyarázata annak, hogy mindketten továbbra is csak Váradon maradtak. Ehhez járult még, hogy a néhány hónap múlva megindított végzetes kimenetelű lengyelországi hadjárat teljesen elterelte a figyelmet az egyházi belső torzsalkodásokról. Így azután az egyházi szolgálat végzése is megint csak Magyariek kezébe került vissza. Ezt bizonyítja, hogy Hollandiában tanuló két ifjú teológus, Mártonfalvi T. György és Debreceni Gele János, műveik elé írt ajánlásukban 1658-ban és 1659-ben Magyarit és Kovásznait nevezik meg Várad-városi papokul.²⁰ De tovább is itt teljesítettek szolgálatot még akkor is, amikor a lengyelországi kalandért bosszút álló török Erdély végvárai ellen is hódító hadjáratot indított s Karánsebes, Lugos, Borosjenő elfoglalása után 1660 június végén Várad meghódítására küldötte hadait.

E közben, még a vár körülzárása előtt, kíséretével Várad alá érkezett *Barcsai Akos* s Magyarai a fejedelem köszöntésére várbeli prédikátor-társával, Kállai Andrással együtt elébe kocszított. Visszafelé tértükben azonban valami *ónodi és tisztántúl való csavargók* magános kocsijukat megtámadták, s minthogy Magyariban felismerték azt a férfiút, akit *igazmondása és feddözése* miatt általában Rákóczi György ellenségének tartottak, foglyul ejtve elhurcolták abban a reményben, hogy e tettükért a már özvegyé lett Rákóczinétől bő jutalmat nyerendek. Reményükben azonban csalódtak, sőt Barcsai Akos megtudván Magyarai sorsát, sürgősen íratott a nádornak a fogoly felkutatása és szabadon bocsáttatása iránt.²¹

Ezalatt pedig az 1660 július 17-én körülzárt Várad várának kapui hat heti erős ostrom elszenvedése után augusztus 28-án megnyitattak Ali pasa előtt. Így a szegénylegények fogságából kiszabaduló Magyarinak most már Erdély felé, pártfogó fejedelme országába kellett útját vennie. Itt azután — úgy gondoljuk — éppen Barcsai akaratóból elnyerte a kis ország legjelentősebb református egyházközségének, Kolozsvárnak, harmadik papi állását.

E feltevést annál is inkább lehetségesnek tartjuk, mivel a fejedelemnek, aki előtt a presbiteri irányú megmozdulások nem voltak teljesen idegenek, egy pártfogoltja, a korán elhunyt nagytudományú *Apáczai Csere János*, már itt volt e gyülekezet lelki vezetői között. Tudjuk azt is, hogy Apáczain keresztül Barcsai magának a gyülekezetnek is hathatós jóltevőjévé lett.

Nagyarinak kolozsvári lelkipásztorkodására vonatkozólag a pusztá adaton kívül²² eleddig semmi más támaszpont nem állott rendelkezésünkre. Eppen ezért Zoványi Jenő s az ő közleményét átvevő id. Szinnyi József is csak óvatosan merete megkockáztatni azt a feltevést, hogy e helyen *valószínűleg 1670 tájáig működött. Későbbi sorsa ismeretlen, de talán ekkor meg is halt.*²³ Más helyen azután ugyancsak Zoványi úgy gondolja, hogy Kolozsvárt *valószínűleg 1667 tájáig működött.*²⁴ Tekintettel arra, hogy az ország súlyos és

¹⁹ *Szilágyi Sándor*: Protestáns egyháztörténeti adatok. (Erd. Prot. Közl. 1876. évf. 173—175., 181—182., 191—192. 1.)

Konc József: Egyháztörténeti adalékok. (Prot. Közl. 1891. évf. 5—6. 1.)

Szalárdi János Síralmas magyar krónikája. 289. hasáb.

²⁰ Régi Magyar Könyvtár III./1. köt. 621., 632. 1.

²¹ *Szalárdi* krónikájának 446., 521—522. és 537. hasábján.

²² Az 1689-ben megkezdett *Series rerum* (etc.) c. jegyzőkönyv hátsó őrlapjára feljegyzett egyszerű névsor. (A kolozsvári ref. egyházközség levéltárában.)

²³ *Zoványi J.*: Theológiai Ismeretek Tára. II. köt. 414. 1.

Szinnyi: Magyar Irók IX. köt. 781—782. hasáb.

²⁴ A Pallas Nagy Lexikona XII. köt. 922. 1.

zavaros állapota miatt a kolozsvári egyházközség ekkori belső viszonyai is eléggé homályos képet mutatnak, semmi vád sem érheti az adatok felkutatásában mindenkor lelkiismeretesen eljáró Zoványit, ha Nagyari halála idejére vonatkozólag tévesen következtetett.

Időközben előkerült kétségtelen utalásokból azonban most már megállapítható, hogy utolsó állomáshelyén való lekipasztorkodása még egy esztendőre sem terjedett. Ugyanis az ötvenedik évét talán még be sem töltött tetterős férfiú már az 1661. év első felében bevégezte sokat hányatott, érdemtelenül zaklatott életét. Valószínűleg az a hatalmas pestisjárvány ölte meg, amely ugyan már az év elején megkezdette pusztítását, nagyobb mértékben azonban a nyári hónapokban szedte áldozatát.²⁵

A kolozsvári kálvinista egyházközség 1664. évi vagyonleltárkönyve kivonatolatosan megemlékezik Filstich Ferenc és Várad János quartások számadó *registumáról*, amelyet 1660 július 21-étől kezdődőleg vezettek volt az *Ecclesiánk Dézmabeli jövedelmének gondviseléséről*. Az általuk készpénzzel kiadott összegek között találjuk:

Ecclesiánk díverssa szükségére, úgymint Nagyari praedikátor uram temetésére, deákok temetésére, egyéb sok külömb-különbféle ecclesiánk szükségére erogáltak ő kegyelmek in univsum . . . fl. 213 „ 64.²⁶

Bárha e leltárbeli kivonatolás nem említi meg, de az általános szokást véve alapul megállapíthatjuk, hogy a kolozsvári kálvinista egyház gondviselőinek hivatalbeli szolgálatát a XVII. század közepétől egyik július közepétől a másik július derekáig, vagyis az új búza behordása, illetőleg dézmálása idejéig terjedett.²⁷ Ennélfogva Nagyari halálának időpontját is 1660 július 21-től 1661 július végeféléig eltelt időközre kell helyeznünk. De még ezt az időközt is megszorítja ugyanennek a leltárkönyvnek egy másik feljegyzése:

Anno 1661 die 19 Februarii Szentzi Abrahám uram succedádván Kováts Máthé után az harangok jövedelmének gondviselésére, usque ad annum 1662. diem vero 1um Novembris percipiádt ő kegyelme azon jövedelemből (mivel pestis grassádt azon idő tájban) fl. 171 „ 08.²⁸ Ebből a bevételből az-

²⁵ V. ö. *Benczédi Gergely*: Unitárius halottak és temetések. (Keresztény Magvető 1886. évf. 222. l.)

²⁶ Címfelírás nélküli kéziratos leltárkönyv 20. A. levelén. (Kolozsvári ref. egyházközs. levéltárában.)

²⁷ Igaz ugyan, hogy az 1684. jan. 17-i, valamint az 1693. máj. 17-i *Quartások Instructiojára* 21. ill. 23. pontja szerint: *...minthogy az Ecclesia úgy végezte, karácsony előtt két héttel (minthogy esztendejek Januariusban terminál) számot adjanak mindenekrül Eactor Uraiméknak, . . .* azonban az 1744. év jan. 1-én újonnan rendbeszedett *Instructio Quartistae, qui simul est Inspector Molendini* 30. pontja régebbi szokásokra is utal. Ugyanis a quartásoknak és Malombíráknak esztendejek eszelőtt némelykor kezdődött die 1. Junii az ecclesia dispositiojából, némelykor die 1. Julii és némelykor die 1. Augusti. De már egynehány esztendőktől fogva úgy practisálja az ecclesia, hogy kezdődjék a quartásnak és malom-bírónak esztendeje a civilis esztendőnek elein, úgymint 1. Januarii; mely újabb praxisát mostan is confirmálja az ecclesia.

A megmaradt XVII. századbeli néhány számadáskönyvből azután azt állapíthatjuk meg, hogy Bedi András és Kobzos István quartások *Regestum seu Ratiojára* 1653. júl. 23-án kezdik és 1654. aug. 4-én végzik; Istvády Bálint és Keczely Gergely quartások *Számadó Regestumok* 1655. aug. 1-től 1656. júl. 31-ig terjedő időt foglalja magában; Hosz Pál és Szathmári János quartások *Ratiojára* pedig 1669. júl. 14-től 1670. júl. végéig számol el. — Tehát a régi szokás szerinti hivatali esztendejük ideje pontosan megfelel a fenti állításunknak. (Az itt hivatkozott iratok a kolozsvári ref. egyházközs. levéltárában vannak.)

²⁸ Szenci Kertész Ábrahám, a kiváló könyvnyomtató, Várad elfoglalása után telepedett Kolozsvárra. Harangoztatógazdaságának ezt a szokatlan kezdő és záró idejét azzal magyarázhatjuk, hogy tisztségbeli elődje: Kovács Máté — a szabó célt számadáskönyve szerint — 1661. február 12-én temettetett el. Továbbá — Ferenczi Zoltán: A kolozsvári nyomdászat története szerint — Szenci nyomdájával együtt az 1662. évben költözött el Szebenbe.

után bizonyos kiadásokat is eszközölt; így többek között *Praedikátorunk, Nagyari Benedek Uram fizetésében adott — fl 21 „ —*²⁹

Arra való tekintettel tehát, hogy Szenczi Ábrahám még 1661 február 19-e után is adott fizetést Magyarinak, — az előbb idézett adattal egybevetve — bizonyosnak mondhatjuk, hogy lelkipásztorunk az 1661. esztendő február—július hónapjainak valamelyikében fejezte be életét.

Az így megállapított időpont tehát csaknem egy évtizeddel rövidíti meg Magyarinak eddig feltételezett életidejét.

Nagyari életrajzi adataival kapcsolatosan még megemlékezünk könyvtárának egy megmaradt példányáról. Ez a könyv a kolozsvári református kollégiumban őrzött *Junius Ferencnek Opera Theologica* című munkája, amely 1613-ban Genfben jelent meg két kötetben.³⁰ E mű első kötetének címlapján *B. Nagy-Ari / P: Eccl Varad / mp.* sajátkezű bejegyzést találjuk. E fölé írott sorai pedig azért érdemlik meg különösebb figyelmünket, mivel Nagyari görög nyelven idézett jelmondatát: Pál apostolnak a korinthusiakhoz intézett második levele 13. részének 8. versét tartalmazzák. Ez azután a magyar nyelvű biblia *Nem cselekedhetünk semmit az igazság ellen, hanem az igazságért* szövegének felel meg.³¹

Herepei János.

²⁹ Lásd a 26. sz. jegyzetben idézett leltár 27. A. levelét.

³⁰ Junius halála után megjelent nagy munkájában az 1613. évi kiadás 26—28. lapjára nyomtatott ajánló sorokat és verset maga a szerző 1589-ben intézte Rákóczi Zsigmondhoz, Borsód- és Heves vármegyék főispánjához.

³¹ Ennél az idézetnél abban tévedett Nagyari, hogy a korinthusiakhoz intézett első levelet nevezi meg forrásképpen.

Apaffi Anna orvosságos könyve.

Ezt a nyelvészeti, művelődéstörténeti és néprajzi szempontból is értékes kódexet a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum kézírattára őrzi. Még kiadatlan.

Negyedrét alakú, sajtolt diszítésű bőrtáblába fűzött kézirat. Tintával rajzolt keretes címlapján ezt olvashatjuk:

Orvosságos | KÖNYV | melly Tekintetes | Nemzetes |
APAFFI | ANNA | Asszony ö kglme | parancsolattábul |
le iratott An | no 1677 | FOGARASBAN | Ujhelyi
István által. |

Kéziratunk 139 eredeti számozású lapot tartalmaz. Az első lap felén kívül még hiányzanak: a 31–32, 45–46 és 53–56 lapok. Tartalomjegyzéke is csonka.

Az orvosi rendeletek nem rendszeresen, azaz betűsorba szedve vagy tartalmi egységük szerint csoportosítva következnek egymás után, mint a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban lévő hasonló kézirat fejezetei,¹ hanem a kedvező vagy véletlen alkalmi források felhasználásának rendszertelenségében. Ezért vált szükségessé a kézirat végén egy betűsorba szedett, rendszerező „Mutató Tábla” összeállítása. Az egyes rendeleteket tintával aláhúzott egy-két szóból, néha több mondatból álló címjelzés előzi meg. Kódexünk a 125. lapon ezzel a szóval végződik: „VEGE”. Ez alatt tintával rajzolt esinos záródísz látható. A 126. lapra egy másik kéz még két rendeletet másolt.

Kéziratunk Apaffi Anna, I. Apaffi Mihály fejedelem nővérének magánhasználatára készült, ki Apaffi György küküllői főispán 11 gyermeke közül a hatodiknak született. Első férjét, sepsiszentiványi Henter Jánost, 1661-ben elveszítette s így orvosságos könyvét második férjével, berenczházi Gilányi Gergellyel, a fejedelem bizalmasával kötött házassága folyamán másoltatta íródeákjával, Ujhelyi Istvánnal. 1677-ben első férjétől maradt Klara nevű leánya már elérte azt a kort, amelyben fokozottabb gonddal kellett kísérnie leánya testi-lelki épségét és jövő hivatására való alapos előkészítését.

A kódexet 1884-ben alsó-csernátoni Zambler Domokos, a sepsiszentgyörgyi állami méntelep tényleges századosa, ajándékozta az alapítónő, Cserey Jánosné, kérésére a múzeumnak. Csereyné rokoni összeköttetései révén jogot tartott az értékes kézíratra, mivel Henter Margitot Cserey János egyik öse, Henter Klárát, Apaffi Anna sógorának, Henter Mihály tábornoknak unokáját pedig Cserei Mihály vette feleségül. Zambler Domokos a kérést teljesítette, mivel feleségétől elváltan élve utódja nem maradt.

Az orvosságos könyv rendeleteit öt csoportra oszthatjuk. Az első csoportba tartoznak az úgynevezett „Memoriale”-k. Ezek olyan rendeletek, amelyek bizonyos orvosságok vagy különféle anyagok előzetes elhasználásának hatásaképpen különleges állapotunkra figyelmeztetnek. Pl. „Az melly Asszony-ember iszik fodormenthavizet s imelyeg az gyomra avagy az hasa faj, az olyan asszony-ember nehezes, ha nem imelyeg az gyomra s az hasa nem faj tehát nem nehezes”. (4. l.)

¹ Magyar Nyelv, 1913. 373. l.

A második csoportba tartoznak a vallásos szertartásokon alapuló rendeletek. Ezek rendszerint imádságszerű rohasszal kezdődnek s az orvosság-szedésnek imadkozással és bizonyos szertartásokkal való megszákítását ajánlják a betegnek. Pl. „Sziv fájásrul avagy szegezesrul való orvosság. Atyanak fiúnak es Szent Lelek Istennek nevebenn Ammen: Ez utann az Miatyankot es ismet ezenn orvossagot, utanna ismet masodszor az Credot az utann ismet az orvossagot, az Miatyankot utanna el mondani probait dolog, az kezet pengig mind az kettot ala kell tenni az emberre az noi az nyavalyaja vagyou s mindenkor valamikor atyat fiut es Szent leiket emlit, meg kell nyomitani mind az harom személyt mikor emliti eczer minden személyt emliteskor”. (16. l.)

A harmadik csoportba azokat a rendeleteket oszthatjuk, amelyek népi babonára támaszkodnak. Ebben a rajtában fellelhető a nép természetimádo hitvilágának minden mozzanata. Betegségének gyógyításában osztozódik az egész természet: a föld, a hold, a tűz, a fém stb. Pl. a gólyva gyógykezelésére az alábbi eljárást ajánlja. A gólyvas ember holdtölte után két napra vegyen egy tertaly tekete bársnyit s egy új spongyát. Csavarjon mindkettőbe egy-egy penzermet. Ezután menjen el a fazekashoz s vásároljon tőle egy új fazekat. Az edény árát fizesse meg, de vásárlás közben ne beszéljen. Hazatérve a bársnyit es a spongyát tegye az új fazekba, tedje le s tapassza körül tiszta agyaggal. Majd alkalmas helyre tegyen tüzet s az edényt helyezze ego parasz köze. Fontosan két órai főzés után a fazek alján maradt hamúból vegyen be vacsora után egy késhegynyi. A következő két napon minden etkezés után ezt ismételje meg. A harmadik nap semmit sem szabad ennie. Ha a beteg úgy el ezzel az orvossággal, amint írva van, gólyvája rövid idő alatt elvész. (120—121. l.)

A negyedik csoportba sorozhatjuk a gyógyító italok készítésére szolgáló rendeleteket. A gyomorfájást a „citrom-lictarium” csillapítja. (17. l.) Változatosságuknál fogva érdekesek azok a rendeletek, melyek orvosságot sajátolnak ki a szederjes violából (39. l.), a nyers veres rózsából (39. l.), a muskotálykörteből (72. l.), a meggyből (105. l.), a mezből (106. l.), a birsalmából (106. l.) egyaránt.

Az ötödik csoport mindössze egyetlen rendeletet tartalmaz: Báthori István lengyel király orvosi rendelvényét. (6. l.) Egyedülálló, mivel teljesen latinnyelvű szöveggel rendelkezik. Ha nem idegen nemzetiségű orvos írta, nyelve feltűnően eltér nemcsak a korabeli, de még a jóval korábbi időkől fennmaradt hasonló emlékek nyelvetől is. A XV. században az orvosságok nevének egy része magyarul fordul elő orvosi rendeleteinkben, csak „a velek való elesmodja és mértekek” szövege készült latinul.² Apaffi Anna könyvében csak azok az orvosságok maradtak latin köntösben, amelyekre még nem alakult ki megfelelő magyar kifejezés, mint

- Pomagranat (2. l.) — *Punica granatum* — *ma.*: gránátalma,
 Camphor (2. l.) — *Camphor*, —
 Krispan (5. l.) — *Cuprum aceticum* — *ma.*: hánytató,
 Baltrionviz (7. l.) — *Baldrian-Valeriana* — *ma.*: macskagyökönke,
 Chelidoniaviz (7. l.) — *Chelidonium Maius* — *ma.*: vérehulló kecskefű,
 Angelica (13. l.) — *Angelica* — *ma.*: angyalgyökér,
 Flastrum (26. l.) — *Flastrum* — *ma.*: sebtapasz,
 Unicornis (35. l.) — *Unicornis* — *ma.*: egyszarvú stb.

Apaffi Anna orvosságos könyvének eredeti forrását nagyban körvonalazhatjuk. Ujhelyi István a kézirat szövegének nem volt szerzője, csak másolója. Ugyanis 1773-ban már ötödször jelent meg Kolozsvárt egy népszerű orvosságos könyv ezzel a címmel: *Házi különös orvosságok, melyek az Orvosok nélkül szükölködő betegeskedőknek vigasztalásokra Nyomatásokból és Írásokból szedettek egybe*, s ebben a gyűjteményben sok olyan rendeletet talál-

² Tudományos Gyűjtemény, 1835, 3, 33—36. l.

lunk, melyek az Apaffi Anna könyvének megfelelő rendeleteivel majdnem szóról-szóra egyeznek. A *Házi különös Orvosságok* a pestis gyógyítására a következőket ajánlja: „Fekete Retket kénkövel kell megtörni s ezt ki-fatsarni és annak vízből mint-egy kalánnyt meginnya“ (103. l.) Ujhelyi István így másolta le: „Fekete Retket kenkövel meg kell torni aszt osztann ki facsarni s annak a vízbenn mint egy kis kalánnyt kell meg innya, felette igen hasznos orvosság“ (35. l.) Még kevesebb az eltérés a hagyomány gyógykezelésére szolgáló rendeletek szövegei között. Az előbbi szerint: „Vegy kender mag olajt, kend-meg a testét, el-nem hatalmazhatik az emberen“ (50. l.) Ujhelyi másolatában: „Vegy kender mag olajt kend meg az embernek testet vele s nem hatalmazhatik el“ (50 l.) Majdnem szó szerinti az egyezés a hályagos szem rendelvényeinek szövegei között. A kolozsvári változat szerint: „Vedd a kárász hálnak az háját egy tseréppen (!) lassan a tűznél olvazd meg, azután töltsd egy üvegbe, estvé s reggel tseppogess a szembe“ (52. l.) Kéziratunkban így olvashatjuk: „Vedd az hálnak az lepirül az haját egy tiszta cserepbenn lasan tűzön olvaszd meg azutann töles egy üvegbenn, osztan reggel s estve toles az halyagos szemben s meg gyogyul“ (108. l.) Ugyanezt a hasonlóságot tapasztalhatjuk a csipás szemről (16. l. — 91. l.), a szeplőről (124. l. — 99. l.), stb. szóló rendeletek szövegei között.

Másfelől olyan rendelvényeket is találunk Apaffi Anna könyvében, melyek a *Házi különös Orvosságok* gyűjteményében nem fordulnak elő. A különböző olajok készítéséről (112—113. l.), az öklelet (114. l.), a megnémulás (114. l.), a hasfájás (114. l.), orrvérzés (114. l.), torokfájás (119. l.), viszketeg (104. l.), koszvar (104. l.) és fakadék (104. l.) gyógyítására szolgáló rendeletek teljesen hiányoznak a kolozsvári gyűjteményből.

Végül a *Házi különös Orvosságok* számtalan rendelete sem található Apaffi Anna könyvében. Ezek a rendeletek viszont előfordulnak Pápai Páriz Ferenc *Pax Corporis*-ának különösen a második kiadásában. Ujhelyi István 1677-ben másolta könyvét, Pápai pedig 1690-ben adta ki először *Pax Corporis*-át, tehát az eltérés nyilvánvaló.

Fentiekből önként következik, hogy a *Házi különös Orvosságok* gyűjteményének „nyomatásokból egybeszedett“ rendeletei nagyrészt Pápai *Pax Corporis*-ának szövegén nyugszanak, s ezek hiányoznak Apaffi Anna könyvéből, másrészt a kolozsvári gyűjtemény azon rendeletei egyeznek Ujhelyi István szövegével, melyek „írásokból szedettek egybe“ s ezek nem fordulnak elő Pápai könyvében, végül kéziratunk olyan rendeleteket is őrzött meg, melyek nem találhatók meg sem a kolozsvári gyűjteményben, sem Pápai Páriz könyvében.

Apaffi Anna orvosságos könyvének eredeti forrása tehát nagyrészt a *Házi különös Orvosságok* szövegének régebbi változata, másfelől olyan régi rendeletek, melyeket a későbbi könyvszerzők már nem ismertek.

Dr. Debreczy Sándor.

Románia magyar irodalmának bibliográfiája.

1939. év.

Összeállította: Valentiny Antal.

A romániai magyar kisebbség 1939. évi irodalmának bibliográfiai összeállításában a kutatási módszerek már meglehetősen kialakulása ellenére nagy nehézségekbe kellett ütköznöm és e körülmény magával hozta a múlt évi bibliográfia elkerülhetetlen hiányosságát. A bibliográfia alapját a kolozsvári egyetemi könyvtárba beérkező kötelempéldányok számontartása képezte ugyanis. A könyvtári tisztviselőknek katonai szolgálatra való sorozatos behivatása és az otthon maradtak rendes nyári szünidejének elmaradása miatt nem lehetett azonban a kötelempéldányokat a kellő időben reklamálni, sem a beérkezetteket katalogizálni, amit legjobban a naptárak csoportjának erős csökkenése igazol. Másfelől a nyári szabadság elmaradása nem engedte meg a könyvkereskedők raktárainak átkutatását, amiért nem lehetett számot adni az erdélyi írók műveinek magyarországi kiadásairól. Így a szépirodalmi csoport kisebb számot és az előző évhez képest látszólagos erős hanyatlást mutat.

A kinyomattatás időpontjáig az 1939. évi bibliográfiára vonatkozóan egybegyűlt anyag 272 (282) címszót tartalmaz és 3 utaló és 22 összefoglaló címszó levonásával 247 (261) munka leírását öleli fel, amelyek közül csak 3 szolgál a megelőző évi bibliográfia kiegészítésére.

A gyűjtött anyag szakcsoportok és százalékarány szerinti megoszlását az alábbi kimutatás tünteti fel:

I. Szépirodalom	— — — — —	45 = 18.2%	(58 = 22.2%)
ebből			
a) Verses művek	— — — — —	18 = 40%	(21)
b) Széppróza	— — — — —	25 = 55.6%	(36)
c) Színdarabok	— — — — —	2 = 4.4%	(1)
II. Tudományos és ismeretterjesztő művek	— — — — —	77 = 31.2%	(70 = 26.8%)
III. Vallásos irodalom	— — — — —	36 = 14.6%	(39 = 15 %)
IV. Tankönyvek	— — — — —	34 = 13.8%	(22 = 8.4%)
V. Törvények, rendeletek, szabályok	— — — — —	9 = 3.6%	(6 = 2.3%)
VI. Időszaki irodalom	— — — — —	35 = 14.2%	(44 = 16.9%)
ebből			
a) Évkönyvek, jelentések, jegyzőkönyvek	— — — — —	9	(13)
b) Iskolai értesítők	— — — — —	5	(4)
c) Naptárak	— — — — —	21	(27)
VII. Különfélék	— — — — —	11 = 4.4%	(22 = 8.4%)

(A zárójelbe tett számok az 1938. évi eredményeket tüntetik fel.)

A szakcsoportok szerinti megoszlás a már említett két jelenségen kívül a tudományos és ismeretterjesztő művek számának valamelyes emelkedését mutatja, mivel itt a múlt évi 70 művel szemben 77 művet találunk.

Jelentősen emelkedett a tankönyvek száma: 22-ről 34-re. Csökkent evvel szemben az időszaki irodalom és feltűnően kevés a különfélék rovatába sorozott könyvek száma.

Megjegyzendő, hogy a magyar zeneművek számontartása nem sikerült már több év óta. Ezeket visszamenőleg kell majd pótolni.

A tavalyi 14 összefoglaló címszóval szemben az 1939. évi bibliográfia 22 ilyen címszót foglal magában, ami elárulja, hogy újabb gyűjteményes vállalatok indultak meg, másokat pedig sikerült folytatni vagy felújítani.

A bibliográfiában felsorolt művek megjelenési helyek szerinti elosztódása azt tanúsítja, hogy Kolozsvár jelentősége a romániai magyar könyvnyomtatás terén még tovább emelkedett, mert a 247 mű közül (2 könyvmű nyomtatás figyelmen kívül hagyva), 169 jelent meg Kolozsvárt, vagyis az összesnek 69%-a az előző évi 58%-kal szemben. A Kolozsvárt nyomtatott 169 műből pedig 72 (42.5%) a Minerva rt. nyomdájából került ki.

Kolozsvár után a többi városok, mint magyar könyvek nyomtatási helyei így következnek: Nagyvárad 20, Temesvár 11, Arad 8, Marosvásárhely 4, Szatmár 3, Brassó 2 művel. Bukarestben 10 magyar nyelvű könyv jelent meg 1939-ben.

Az 1939. évben leltározott művekkel a romániai magyar irodalom termelése az 1919—1939. években 5943 művet tesz ki.

I. SZÉPIRODALOM.

a) Verses művek.

Aprily Lajos. A láthatatlan írás. Versek. Erdélyi Szépművés Céh. (Kolozsvár.) 8° 92 l., 1 lev. (Minerva rt.) (Az Erdélyi Szépművés Céh 124. kiadványa. XI. sorozatának 5. számú könyve.)

Biróné Váró Éva. Tavaszból-nyárba. Versek. Kolozsvár. 8°. 62 l., 1 lev. Minerva rt.

Eminescu költeményeiből. Fordította *Finta Gerő.* A fordító kiadása. Kolozsvár. 8°. 79 l., 1 képmell. Minerva rt.

Erdei virágok. Népdalgyűjtemény. [Hangjegyekkel.] Erdélyi Iskola kiadása. Cluj. Év n. (Kis 8°.) 56 l. Tip. „Gloria.“

Guthy Jenő. Fáklyahordozók. Versek. [Kolozsvár.] Év n. 8°. 32 l. [Litogr. Schildkraut.]

Gyallay-Pap Sándor. Zúg a rengeteg. Kolozsvár, 8°. 92 l., 1 lev., 1 arck. Minerva rt.

Horváth Imre. Adj, kertem, több virágot. Versek. Oradea. 8°. 30 l., 1 lev. „Grafica“.

Horváth Imre. Elszánt kötelesség. Versek. Oradea. (1939). 8°. 28 l., 2 lev. „Grafica“.

Lantos Diákévek. Verses antológia. „Jóbarát“ kiadása. Mercurea-Ciuc. 8°. 120 l. Tip. Szvoboda.

A mi dalaink. Ifjúsági daloskönyv. III. kiadás. Ifjú Erdély kiadása. (Kolozsvár). 8°. 187+5 sztl. l. („Grafica“ kny.)

Pakocs Károly. Savonarola versei. Cluj. 8°. 70 l., 1 lev. „Bonaventura“.

Pap Ibolya. Ketten a tükör előtt. [Versek.] (Timișoara. 1939.) 8°. 60 l., 1 lev. (Uhrmann.)

Petőfi. Válogatott versek. *Franyó Zoltán* előszavával. „Uj Genius“ kiadása. (Timișoara.) Év n. 8°. 68 l. (Tip. Pallas.)

Rácz Nelly. Összeszedett virágok. (Versek.) Arad. 8°. 20 lev. (Lovrov & Co.)

Ravasz Mihály. Élnivágyó hangok. Versek Cluj. Év n. 8°. 32 l. Tip. Orient.

A Református Egyházkerületi Nőszövetség versenypályázata gyermekek részére, az 1939—1940. iskolai évben. [Az elszavalandó költemények gyűjteménye.] (Cluj. 1939.) (4°.) 16 l. (Tip. Nagy.)

Salamon László. A barlanglakó ünnepe. — Legújabb versei. A „Bélyegések“ írói csoport kiadása. Kolozsvár. 8°. 125 l., 1 lev. („Grafica“ kny.)

Sztojka László. Béke. (Versek.) (Dej.) (8°.) 10 lev. (Tip. „Orient“.)

b) Széppróza.

(Regények, elbeszélések, mesék, stb.)

Adorján Péter. A két alfa. Regény. Oradea. 8°. 102 l. „Grafica“.

Asztalos István. Elmondja János. Regény. Erdélyi Szépművés Céh. (Kolozsvár.) 8°. 183 l., 1 lev. (Minerva rt.) (Az Erdélyi Szépművés Céh 129. kiadványa. XI. sorozatának 14—15. sz. könyve.)

Balogh Edgár. Iratlan történelem. Erdélyi Enciklopédia kiadás. Kolozsvár. (1939 elején.) 8°. 129 l., 2 lev. („Grafica“ kny. Cluj.) (Az Erdélyi Enciklopédia Könyvei. 1. sz.) (Ára 100 lej.)

Czegei [Báró Blomberg] Carla. Bözsi. Vásárhelyi Z. Emil rajzaival. Az „Erdélyi Helikon“ kiadása. (Kolozsvár.) 8°. 140 l. (Minerva rt.)

Ferenczy Erzsébet. Bukfenc. Filmregény. Odorheiu. 8°. 16 l. „Minerva“ nyomdai műintézet kiadása.

Gross Adolf. A Sárvári dinasztia... (Regény.) Arad. (1939.) 8°. 30 l. Tip. Lovrov et Co.

Győri-Illés István. Örök játék. Kolozsvár. Az Uj Transilvania kiadása.

(Oradea.) 4°. 69 l., 1 lev.; 8 képmell. (Tip. „Grafica“.)

Ladányi Imre. Tompos József. 2 színész élni akar. Színész históriák. Második kiadás. Timișoara. 8°. 80 l., 1 mell. „Națională“ kny.

A mi meséink. Népmesék. (A meséket a Magyar Népköltési Gyűjtemény kötetéből és Arany László Magyar Népmese-Gyűjteményéből dr. Szabó T. Attila válogatta ki.) Az Ifjú Erdély kiadása. Kolozsvár. 8°. 161 l., 1 lev. (Rekord-nyomda.) — (A képeket Bányaí Ferencné Parádi Erzsike rajzolta.)

Mihályfi Jenő. Vihar előtt. Regény. Cluj-Kolozsvár. 8°. 150 l., 1 lev. Orient nyomda kiadása.

Nagy István. Külváros. Erdélyi Enciklopédia kiadás. Kolozsvár. Év n. 8°. 70 l., 1 lev.; 3 lev. képmell. (Grafica kny., Cluj.) („Ismertetlen Erdély.“ Az Erdélyi Enciklopédia kiadásában megjelenő könyvsorozat 3. könyve.)

Nagy István. Vékony az ajtó. Novel-lák. Munkás Athenaeum, Kolozsvár. Év n. 8°. 40 l. („Grafica“ kny.)

Nevezetes anekdoták. Összeválogatta: *Vathy Elek.* Cluj-Kolozsvár. 8°. 112 l. Minerva rt. kiadása. (A „Magyar Nép“ könyvtára. 62.) (Ára 18 Lei.)

Nyirő József. Mádéfalvi veszedelem. Regény. I—II. Erdélyi Szépmíves Céh. (Kolozsvár.) 8°. I. 199 l., 1 lev.; II. 222 l., 1 lev. (Minerva rt.) (Az Erdélyi Szépmíves Céh 125—126. kiadványa. XI. sorozatának 6—7., 8—9. számú könyve.)

Pálffy János. Magyarország és erdélyi urak. — emlékezései. I—II. Sajtó alá rendezte *Szabó T. Attila.* Erdélyi Szépmíves Céh. (Kolozsvár.) 8°. I. 179 l., 1 lev.; II. 157 l., 1 lev. (Minerva rt.) (Az Erdélyi Szépmíves Céh 126. és 128.

kiadványa. XI. sorozatának 9—10. [I] és 12—13. számú könyve.)

Radó Árpád. Viharos napok. Oradea. 8°. 112 l. „Grafica“.

Radó Pál. Semmi sem bizonyos. A két-kedés regénye Salamon királytól — Anatole France-ig. Oradea. 8°. 311 l. „Grafica“. — A címlapot tervezte és linoleumba metszette Udvardy Ignác festőművész.

Rázmán Gábor. A havasok fia beszél. Cluj. Év n. 8°. 78 l., 1 lev.; 4 képmell. Tip. „Orient“.

Rónay Ernő. Krasznójárszk. Második kiadás. Oradea. 8°. 299 l. „Grafica“. — (A borítólap Földes munkája.)

Seidner Imre. Erika. Regény. Második kiadás. (Arad. 1939.) 8°. 354 l. (Tip. Lovrov & Co.)

Szántó György. Volgalal. Regény. Erdélyi Szépmíves Céh. (Kolozsvár.) 8°. 242 l., 1 lev. (Minerva rt.) (Az Erdélyi Szépmíves Céh 130. kiadványa. XI. sorozatának 16—17. sz. könyve.)

Szemlér Ferenc. Más csillagon. Erdélyi Enciklopédia kiadás. Kolozsvár. (1939 február havában.) 8°. 167 l., 3 lev. („Grafica“ kny., Cluj.) — A borítólap Mattis Teutsch Waldemar munkája. — (Az Erdélyi Enciklopédia könyvei. 2.)

Tabéry Géza. A csucsai kastély kisasználója. A Brassói Lapok húsvéti melléklete. 8°. 24 l. [Brassói Lapok kny.]

Tamási Áron. Szülőföldem. Erdélyi Szépmíves Céh. (Cluj-Kolozsvár.) 8°. 199 l., 1 lev. (Minerva rt.) (Az Erdélyi Szépmíves Céh 123. kiadványa. XI. sorozatának 3—4. számú könyve.)

A titokzatos csodaállat. (Elbeszélések, versek, mesék.) Arad. 8°. 16 l. (Vasárnap könyvkiadó, Minorita Kultúrház.) (Tanulók Kis Könyvtára. 1. szám.)

e) Szindarabok.

Katonásdi és más gyermek-szindarabok húsvétra, anyáknapjára és karácsonyra. Szerkeszti: *Telekyné Ferenczy L. Marcella.* Kolozsvár. 8°. 48 l. Minerva rt. kiadása. (Az Uj Cimborá kis színháza. 4. füzet.)

Szeressük édesanyánkat. Szindarabok és versek anyáknapjára, húsvétra és vizsgára. Cluj. 1938. 8°. 48 l. Minerva rt. kiadása. (Az Uj Cimborá kis színháza. 3. füzet.)

II. TUDOMÁNYOS ÉS ISMERETTERJESZTŐ MŰVEK.

Bein, Alex. A cionista kolonizáció története. Fordította: *Danzig Hillel*. Az erdélyi cionista kulturközpont kiadása. Timișoara. 8°. 231 l. (Tip. Uhrmann propr. Armin Kabos.)

Ben Gurion, David. A Fehér Könyv. Hitachdut Barisszia-Habonim. (Cluj.) Év n. 8°. 32 l. (Fraternitas R. T. ny.) (Noar-Könyvek.) (Ára 30 lej, ifjúsági példány 15 lej.)

Biró Mózes. Dr. Kecskeméthy István, mint az első (?) magyar evangéliumi (!) ifjúsági lapszerkesztő. Külön lenyomat a „Krisztus Magyarja” című Dr. Kecskeméthy Istvánról szóló könyvből. Cluj-Kolozsvár. 8°. 27 l. (Tip. Nagy.)

Biróné Váró Éva. Akarsz-e hősnő lenni? „Ifjú Erdély” kiadása. Kolozsvár. 8°. 16 l. (Nagy kny.) (R. L. Sz. Füzetek I.)

Csia Albert, Czófalvi. A régi jó idők-ből. Satumare. Év n. 8°. 64 l. Presa liberă.

Domokos Pál Péter. Zemlény János kéziratoss énekeskönyve. (XVII. század.) Az E. M. E. kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8°. 12 l. Minerva rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 113. sz.)

Az erdélyi cionizmus husz esztendeje. Kiadja: a Hitachdut Barisszia-Habonim Nöszitja. (Cluj.) [1939.] 8°. 32 l. (Tip. „Pallas.”) (Noar-Könyvek.)

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Tor-dán 1938. augusztus 28—30. napjain, a tizenötödik vándorgyűlés keretében tartott IV. orvoskongresszusának emlékkönyve. Szerkesztette: *Koleszár László*. Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár. 8°. 84 l., 2 mell. („Pallas” sokszorosító ipari szövetkezet.)

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Tor-dán 1938. augusztus hó 28—30. napjain tartott tizenötödik vándorgyűlésének emlékkönyve. Szerkesztette *György Lajos*. Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület. Cluj-Kolozsvár. 8°. 108 l., 1 lev. (Minerva rt.)

Fábián Béla. Nagykend helynevei. Az E. M. E. kiadása. Sft. Gheorghe-Sepsi-

szentgyörgy. 8°. 18 l. Tip. Imreh Carol și Soții. (Erdélyi Tudományos Füzetek 106. sz.)

Ferenczi, Alexander: Der Firtoscher Fund byzantinischer Goldmünzen. Sonderabdruck aus dem 62. (1939.) Jahrgang der „Siebenbürgische Vierteljahrschrift“. H. n. 8°. 60—78 l. [egyoldalú nyomással.] Nyomdajelzés n.

Ferenczi Sándor: Rovásírásunk 1 jegye. Különlevonat az Erdélyi Múzeum 1939. XLIV. kötet, 2. füzetéből. Kolozsvár. 8°. 22 l. Minerva rt.

Goldelman, Salamon. Zsidó nemzetgazdaság. Bevezetés a cionizmus elméletébe. Fordította: *Mózes László*. Az Erdélyi Cionista Kulturközpont kiadása. Timișoara. 8°. 60 l., 1 lev. (Tip. Uhrmann.) — Megrendelhető a Zs. N. Sz. központjánál: Timișoara, III., Piața Plevnei 3.

Gyalui Farkas. Az Erdélyi Magyar Irodalmi Társaság ötven éve. 1888—1938. Irta és összeállította: —. Kiadja az Erdélyi Magyar Irodalmi Társaság. Kolozsvár. (Nagy 8°.) 36 l. (Minerva rt.)

Győrffy István. Az új magyar művelődés alapjai. Különlenyomat a Hítel 1939. évi 2. számából. Cluj-Kolozsvár. 8°. 27 l. Gloria kny.

Győrffy István. Dr. Páter Béla emlékezete. Különlevonat az Erdélyi Múzeum 1939. 3. füzetéből. Cluj-Kolozsvár. 8°. 237—272 l. Minerva rt.

György Lajos. Az „Erdélyi Múzeum” története 1874—1937. Az E. M. E. kiadása. Kolozsvár. 8°. 40 l. Minerva rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek 105. sz.)

György Lajos. Dr. Rajka László élete és tudományos munkássága. Az E. M. E. kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8°. 18 l., 1 arck. Minerva rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 110. sz.)

Herepei János: Adatok a Régi Magyar Könyvtár I. és II. kötetéhez. Különlevonat az Erdélyi Múzeum 1939. 3. füzetéből. Cluj-Kolozsvár. 8°. 16 l. Minerva rt.

Herepei János. Bethlen Gábor kiválasztottjai. I. Szilvási K. Márton kolozs-kalotjai, majd szilágysági ref. esperes élet-rajza. Különlevonat a Református Szemle 1939. évi 9., 10., 11. és 12. számából. Kolozsvár. 8°. 27 l. Minerva rt.

Herepei János és Szabó T. Attila. Levéltári adatok faépítészetünk történetéhez. I. Fatemplomok és haranglábak. Gyűjtötte —. Az E. M. E. kiadása. Kolozsvár. 8°. 43 l. Grafica kny. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 107. sz.)

Imre Sándor. Színház. Tanulmányok, színházesztétikai és szabadegyetemi előadások gyűjteménye. A címlapot rajzolta és a linoleummetszeteket készítette Imre Andor. Oradea. 8°. 112 l. „Grafica.“

Az iskolaszövetkezetek vezetése. Nagy Zoltán. Az iskolaszövetkezetek szervezete, működése és vezetése. Balázs András. Gyakorlati útmutató az iskolaszövetkezetek elemi iskolákban való szervezéséhez. Kiadja: a „Hangya“ Szövetkezetek Szövetsége és a „Szövetség“ Gazdasági- és Hitelszövetkezetek Központja. (Kolozsvár.) 8°. 78 l. (Minerva rt.) (Szövetkezeti Könyvtár. 5. szám.)

Jabotinsky, Vladimir. A Bétár. Mi a Brith Trumpeldor? Netzivuth Betar b'Romania, Mifkadat hagalil Transilvania kiadása. (Oradea.) 8°. 39 l. („Grafica.“) (Herzl-Könyvtár. 5. szám. București.) (Ára 10 lei)

Jancsó Elemér. Aranka György élete és munkássága. Különnyomat a „Magyar Irodalomtörténet 1939.“ c. könyvből. Kolozsvár. 8°. 34 l., 2 lev. Minerva rt.

Jancsó Elemér. Az erdélyi színészet hőskora. Cluj-Kolozsvár. 32 l. Minerva rt.

Jancu, Axente. Gyermekvédelem a munkások között. Munkás Athenaeum, Kolozsvár. (1939.) 8°. 22 l. („Grafica“ kny.) (Asszonyok Könyve.)

Jellinek Ede. Petőfi. (A romániai magyarság útja.) Satu-Mare. 8°. 29 l. Tip. Presa Liberă.

Jordáky Lajos. A nagy francia forradalom. Munkás Athenaeum, Kolozsvár. 8°. 32 l. („Grafica“ kny.)

Jordáky Lajos. Spanyolország. Munkás Athenaeum. Kolozsvár. (1939 február ele-

jén.) 8°. 240 l., 1 lev. (Grafica kny., Cluj.)

Józsa Béla. Petőfi és az 1848—49-es magyar szabadságharc. A 90 éve halott Petőfi emlékére. Munkás Athenaeum, Kolozsvár. 8°. 28 l. („Grafica“ kny.)

Józsa Béla. Petőfi és az 1848—49-es magyar szabadságharc. A 90 éve halott Petőfi emlékére. II. kiadás. Munkás Athenaeum. Kolozsvár. 8°. 28 l. („Pallas“ kny.)

Kabos Béla. Zsidóság és a zsidó iskola. Az oradeai iskola segítő egyesület cultur delutánján elmondta:—Oradea. Év n. 8°. 8 l. Tip. „Apollo.“

Kádár Géza. Az ének: — élet. Különnyomat az 1940-ik évi Erdélyi Magyar Református Naptárból. (Cluj.) Keresztret. 15 l. (Minerva-nyomda.)

Kelemen Lajos. A geryeszegi Telekastély. Biró József könyve. Különnyomat a Pásztortűz 1939. évi 4—5. számából. Kolozsvár. 8°. 8 l. Minerva rt.

Kibédi Sándor. Petőfi és Pila Anikó. Válasz egy tanulmányra. Saját kiadás. Cluj-Kolozsvár. 8°. 73 l., 1 lev. („Lycium“-nyomda, Cluj.)

Kiss Elek. A héber nemzeti élet az Ószövetség szerint. Cluj. 8°. 64 l. Tip. „Pallas.“

Kristóf György. Az erdélyi magyar vidéki hírlapirodalom története a kiegyezésig. Az E. M. E. kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8°. 29 l. Minerva rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 109. sz.)

Lakatos István. A muzsikus Ruzitskák Erdélyben. Az E. M. E. kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8°. 14 l. Minerva rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. III. sz.)

Magyar irodalomtörténet 1939. Emlékkönyv Kristóf György hatvanadik születésnapjára. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T. kiadása. Kolozsvár. 8°. 330 l., 1 lev.,; 1 arck.-mell. (Minerva-ny.)

Major László Károly. Népünk gazdasági megszervezése. A királyhágómelléki református egyházkerület fiu-leány egyesületeinek 1939. jul. 16-án tenkei vándorgyűlésén tartott előadása. A szerző kiadása. [Oradea.] (1939.) 8°. 16 l. („Grafica.“)

Makkai Endre és Nagy Ödön. Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez. Hetven néprajzi gyűjtő munkája alapján összeállította —. Az E. M. E. kiadása. Kolozsvár. 8°. 202 l. („Grafica“ kny.) (Erdélyi Tudományos Füzetek. 103. sz.)

Máthé Elek, Idős, emlékezete. (Kolozsvár. 1939.) 8°. 31 l. Nagy-nyomda.

A mi utunk. Kiadja a XXI. cionista világkongresszusi választások alkalmából a Brit Kibucit (Erec Jisrael Haovedet.). Cluj. (1939.) 8°. 30 l. Tip. Albert.

Mihályffy Irén, Lövétei. Értekezlet az énekhangszer kezeléséről és annak épségbentartásáról. Király János zeneműkereskedő kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8°. 20 l. Tip. „Studio.“

Mir, Jadwiga. Hogyan lett Jancsiból a falu első gazdája. Jan Zawada esperantó fordítása nyomán magyarra átdolgozta: *Kormos Jenő.* Kiadja: a „Hangya“ Szövetkezetek Szövetsége és a „Szövetség“ Gazdasági és Hitelszövetkezetek Központja. (Kolozsvár.) 8°. 32 l. (Minerva rt.) (Szövetkezeti Könyvtár. 6. szám.)

Molotov, V. M. A szovjet-német meg nem támadási egyezmény. Molotov külügyi népbiztos beszámolója a legfelsőbb szovjet-tanács IV. rendkívüli ülésén, 1939. aug. 31-én. A „6 Órai Ujság“ kiadása. (Timișoara.) 8°. 15 l. (Tip. „Palas“ [!]). Ára 5 Lei.

Nagy András. A csecsemő gondozása. Irta az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség Orvosszakosztályának több tagja. Összeállította: —. Kolozsvár. 8°. 40 l. (Tip. Gloria.) (Ára 3 lej.) (Falu-Füzetek. 3.)

Nagy Lázár. Az „Erdélyi Nemzeti Játékszínnek“, „Magyar Játékszín Társaságnak“ eredete, fennállásának, viszonyosságainak a mai időkig leírása 1821. (A borítékán: Az erdélyi magyar színészet hőskora. 1792—1821. Nagy Lázár visszaemlékezései.) Bevezetéssel ellátta: *Jancsó Elemér.* Cluj-Kolozsvár. 8°. 108 l., 1 lev., 30 képmell. Minerva rt. (Erdélyi Ritkaságok. 1.)

Nagy Ödön. Tavaszi néphagyományaink. Útmutató a néprajzi gyűjtőknek.

Az „Ifjú Erdély“ kiadása. Kolozsvár. 8°. 40 l. („Grafica“ kny.) (Néphagyomány-Füzetek. 2. szám.)

Nagy Ödön. Téli néphagyományaink. Útmutató a néprajzi gyűjtőknek. Az „Ifjú Erdély“ kiadása. Kolozsvár. 1938. 8°. 45 l. („Grafica“ kny.) (Néphagyomány-Füzetek. 1. szám.)

Nyárády E. Gyula. Mi mindentől függ az ember, állat és növény élete? Különlönyomat a „Magyar Nép“ 1939. évi 23., 24., 25. és 26. számából. Cluj-Kolozsvár. 8°. 24 l. Minerva rt.

Oberding József György. A magyar szövetkezetek jogi helyzete Romániában. Különlönyomat a „Magyar Kisebbség“ nemzetpolitikai szemle 1939. évi 9-iki [!] számából. Lugoj. 8°. 8 l. Husveth és Hoffer kny.

Oberding József György. A szövetkezeti mozgalom eszméi. Kolozsvár. 8°. 80 l., 2 lev. Minerva rt. (Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztályának kiadványai. IX.)

Paál Árpád. Emlékezések Kőlcsey Ferencről. Kiadja az Ágisz Szövetkezet Közművelődési Szakosztálya. Brașov-Brassó. 8°. 121 l. (Tip. Bodor.) (Hasznos Könyvtár. 24—25. szám. V. évfolyam. 1. szám. 1939. március hó. Közművelődési sorozat. 7—8-ik füzet.) Ára 12 lej.

Paál Ferenc. A szabadság útján. Széchenyi, Kossuth és Déak Magyarországa. (Cluj.) 8°. 244 l. (Nagy-nyomda.)

Parádi Ferenc. Népkönyvtáraink helyzete. Különlönyomat a Hitel 1939. évi II. számából. Cluj. 8°. 14 l. Tip. Gloria.

Pellion Ervin. Jókai népszínművei és társadalmi drámái. Különlönyomat a Kristóf György emlékkönyvből. Kolozsvár. 8°. 20 l. Minerva rt.

Preuss, Walter. A palesztinai (zsidó) munkásság 1936—1939-ben. Hitachdut Barisszia-Habonim. (Cluj. 1939.) 8°. 32 l. Fraternitas R. T. nyomása. (Noar-Könyvek.) (Ára 30 lej, ifjúsági példány 15 lej.)

Radó Ferenc és Z. Horváth Gábor. A rózsatenyésztés elemi szabályai. (Tg.-Mureș. 1939.) 8°. 16 l. [Tip. S. Nagy.]

Sáry István. A romániai szövetkezeti mozgalom. Különlenyomat a Hítel 1939. évi I. számából. Cluj. 8°. 23 l. Típ. Gloria.

Simén Dániel. A lélek problémája. Kolozsvár. Év n. 8°. 29 l., 1 lev. Típ. „Pallas.“

Szabó T. Attila. A nyelv művelés időszzerű kérdései. Gyakorlati nyelvőrkalauz. Összeállította: —. Cluj. 1938. 8°. 28 l. Gloria kny. (Népművelési Füzetek. 5. sz.)

Szabó T. Attila. Bábonytörténete és települése. 68 képpel és táblával. Az E. M. E. kiadása. Kolozsvár. 8°. 63 l., 1 mell. Minerva rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 104. sz.)

Szabó T. Attila. Levéltári adatok faépítészetünk történetéhez. II. Székelykapuk és fazarak. Gyűjtötte —. Az E. M. E. kiadása. Kolozsvár. 8°. 19 l. Grafica kny. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 108. sz.)

Szegbő Dénes. Okszerű takarmányozás. Összeállította: —. Kiadja: az Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet Allattenyésztési Szakosztálya. (Kolozsvár. 1939.) 8°. 107 l., 1 mell. (Nagy-nyomda.) (Az Erdélyi Gazda könyvtára. 1. füzet.)

A szójabab és termesztése. Kiadja az E. G. E. növénytermesztési szakosztálya. 1. füzet. Cluj. (1939.) 8°. 36 l. Típ. Nagy.

Tavaszy Sándor. Az ethika mai kérdései. Cluj. 8°. 27 l. Típ. „Studio.“ (Dolgozatok a református theologiai tudomány köréből. 16.)

Tóth István. A magyar díszítés alapformái. Minerva R. T. kiadása. Kolozsvár. 8°. 212 l. (Minerva rt.) (A „Magyar Nép“ könyvtára. 60—61.) (Ára 25 Lei.)

Tóth Mihály. „Anyanyelvünkért.“ (Timişoara-Temesvár.) 8°. 26 l. („Tipografia Românească.“)

Török Bálint. A gyümölcsfák kártevői. Cluj-Kolozsvár. 8°. 80 l.; 1 mell. Minerva rt. (Az E. G. E. Irodalmi és Könyvkiadó Vállalati Szakosztályának kiadványa. LXVI. sz. füzet.) Ára: 10 Lei.)

Török Zoltán. Geomorfológiai tanulmányok Segesvár vidékéről. (Geomorphologische Studien in der Umgebung von Schässburg.) Különlevonat az Erdélyi Múzeum 1939. XLIV. kötet, 2. füzetéből. Kolozsvár. 8°. 24 l., 1 térk. Minerva rt.

Trumpeldor és Jabotinsky. Cluj. Év n. 8°. 48 l. Fraternitas R. T. nyomása. (Noar-Könyvek.) (Ára 30 lej (ifjúsági példány 15 lej.))

Valentiny Antal. Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1938. év. Összeállította: —. Az E. M. E. kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8°. 20 l. Minerva rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 112. sz.)

Vita Sándor. Erdély mezőgazdaságának helyzetképe. Különlenyomat a Hítel 1939. évi 3. számából. Kolozsvár. 8°. 20 l. Gloria kny.

Xántus János, Ifj. Vándorúton. Különlenyomat a Jóbarát 1939. évfolyamából. Cluj-Kolozsvár. 8°. 18 l. Minerva rt.

A zsidóság utja a cionizmushoz. Tinceretul Sionist Hanoar Haționi [kiadása.] [Cluj.] 2°. 24 l. [Schildkraut könyomda.]

III. VALLÁSOS IRODALOM.

Andrási Tivadar. Péter első levele 22 predikációban. Sft. Gheorghe. (Sepsiszentgyörgy.) 8°. 128 l. (Típ. Móricz István.)

Corda Pia. Transitus S. Francisci. Ajtatósságok Szent Ferenc tiszteletére. Az aradi Harmadik Rendnek kézirat gyanánt közlése P. Sismann Gedeon. Arad. 8°. 21 l. Típ. „Vasárnap“. [Latinul és magyarul.]

A család könyve. Szerkesztette: Varga Béla, Kiss Elek. Kolozsvár. 8°. XVI, 268 l. Típ. „Pallas.“ (Unitárius Egyházi Könyvtár. 1.)

Egi Láng kézi- és imakönyv a Jézus Szíve tisztelők részére. Összeállította: P. Szabó Dömjén. Cluj-Kolozsvár. 16°. 629 l., 1 képmell. Szent Bonaventura kny.

Felolvasások az imahétre 1939 december 8—16. (Bucureşti.) (4°) 28 l. (Tip. și Edit. „C. E.”)

Ferenc József. Unitárius káté. Tekintettel a konfirmációi vallástanításra. Tizenegyedik kiadás. Cluj-Kolozsvár. 1927. (1939.) 8°. 103 l. Minerva rt.

Fülöp Ferenc. Krisztus királyságáért. Kuyper Ábrahám élete és munkássága. Ifjú Erdély kiadása. (Kolozsvár.) 8°. 54 l., 1 lev. („Grafica“ kny.)

(*Fülöp Ferenc.*) Missziói hét a bekecsaljai egyházmegyében. (1939. augusztus 20—27.) Különlevonat a Református Szemle 1939. szeptember 10—20. számaiból. Cluj-Kolozsvár. 8°. 8 l. Minerva rt.

Gönczy Lajos. Mi szükségünk van az Ótestamentumra? (Kolozsvár. 1939.) 8°. 41 l. (Nagy-nyomda.) (Dolgozatok a református theologiai tudomány köréből. 17.)

Harmat—Sik: Szent vagy, Uram! Imádságos és énekes könyv. II. kiadás. Hölgykongregáció Cluj-Kolozsvár, Marianum. (Cluj. 1939.) 8°. 194 l., 1 lev. („Gloria“ kny.)

Horváth László. A mi igaz édesanyánk. János apostolnak a „Mennyei jelenések”-ről írott könyve XII-ik fejezetének református hitvallású magyarázata. Bukarest. 8°. 23 l. („Tiparница“ kny.)

Az ige a Messiásról. (A Messiásra vonatkozó jövendölés beteljesedése.) (Cluj. 1939.) 32°. 32 l. (Tip. Boros.)

„Itt az Isten közöttünk.” A csendes óra és családi áhitat könyve az 1940. év minden napjára. (Ifjú Erdély kiadása. A szerkesztést *Borbáth Dániel* és *Sipos Géza* végezték.) (Cluj. 1939.) 8°. 382 l., 1 lev. („Grafica“ kny.) (Élő Könyvek. 11.)

Kádár Géza. Kolozsvári Református Egyház ismertetése. Különnyomat az 1940-ik évi Erdélyi Magyar Református Naptárból. (Kolozsvár.) 8°. 39 l. (Minerva rt.)

Kálvin János Magyarázata Máté, Márk és Lukács összhangba hozott evangéliumához. *Rábold Gusztáv* fordítása. Székelyudvarhely. 8°. 4 lev., 249 l. Könyvnyomda R.-T. (Kálvin János Új-

szövetségi írásmagyarázata. Magyar nyelven kiadja: *Dávid Gyula.*)

Kálvin János Magyarázata Pál apostolnak Timótheushoz írt leveleihez, melyet az 1565-i genfi latin nyelvű kiadás szövegéből magyar nyelvre fordított: *Szabó András.* Odorheiu-Székelyudvarhely. 8°. 172 l. Könyvnyomda R.-T. (Kálvin János Újszövetségi írásmagyarázata. Magyar nyelven kiadja: *Dávid Gyula.*)

A keresztény vallás elemei kérdésekben és feleletekben. Az unitáriusok értelmé szerint. Hetedik kiadás. Cluj-Kolozsvár. 8°. 19 l. „Pallas“ kny.

A Kolozsvár-Hidelvei Református Gyülekezetünk örök bibliáolvasó emlékeztetője, zsebnaptára. Összeállította: *Biró Mózes.* (Cluj.) Év n. 8°. 74 l. (Tip. Nagy.) (Ára: 25 Lei.)

Kulcsár M. László. Szent Bonaventúra. (Excerptio ex „Vasárnap“ d. 6. Jul. 1939, p.: 232—238.) Vasárnap könyvkiadó. Arad. (199.) 8°. 22 l. (Vasárnap ny.)

Lukács Mánsvét, P. Kövess engem. — missziós beszédei. I. kötet. Cluj-Kolozsvár. 8°. 290 l., 1 lev., 1 mell. Bonaventúra.

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Márton Áron gyulafehérvári megyéspüspök püspökké szentelése emlékére Kolozsvár, 1939 február 12-én Hatvanad vasárnapján. Cluj-Kolozsvár. Kis 8°. 43 l. Szent Bonaventúra kny.

Misszióhírek. 1938. II. évnegyed; 1938. III. évnegyed; [1938. IV. évnegyed.] (Bucureşti.) Év n. 8°. 12 l.; 16 l.; 16 l. (Tip. și Edit. „C. E.“ Str. Mitrop. Ghenadie Petrescu, 116.)

Misszióhírek. Dél-Afrika. (1939 április 1.—június 24.) (Bucureşti.) Év n. 8°. 16 l. (Tip. și Edit. „C. E.“ Str. Mitrop. Ghenadie Petrescu 116.)

Misszióhírek. Kelet- és Nyugat-Afrika. (1939 július 1.—szeptember 30.) (Bucureşti.) Év n. 8°. 16 l. (Tip. și Edit. „C. E.“ Str. Mitrop. Ghenadie Petrescu.)

Nébel Ábrahám. Szabadság és kultúra. Templomi beszéd. Tartotta az 5697. évi Peszach ünnep 8-dik napján a zalontai

izr. templomban. Oradea. Év n. 8°. 10 l. Tip. „Apolló.“

A pogánymisszió arcvonalán. Babos Sándor mandzsuri misszionáriusunk közleményei. *Horváth Jenő*: Bizonyosítók, események a pogánymisszió szolgálatában. Cluj-Kolozsvár. 8°. 48 l. Minerva rt.

Récsey Ádám. Isten útján. Satu Mare-Szatmár-Németi. 8°. 72 l. („Athenaeum“ kny.)

Református egyházi énekeskönyv. Az Erdélyi Református Egyházkerület használatára. Kizárólagosan kötelező használatra megállapított kiadás. Az Erdélyi Református Egyházkerület 7960—1923. számú hivatalos kiadványa. Hetedik kiadás. Cluj-Kolozsvár. 8°. XVI. 377 l. Minerva rt.

Református énekek gyűjteménye iskolai használatra. Kézirat gyanánt. (Arad.) [1939.] 16°. 64 l. (Tip. Lovrov & Co.)

Szentelik a püspököt. „Az Apostol“ kiadása. 1939. február 12. (Cluj.) Keresztrét. 12 l., 3 lev. képmell. (Gloria.)

Tanulmányok a szombatskola részére 1939 január 7—március 25. A nagy Orvos lábnyomában. (Bucureşti). Év n. 8°. 30 l., 1 lev. (Edit. și Tip. „Cuvântul Evanghelicilor.“ Str. Mitrop. Ghenadie Petrescu. No. 116.)

Tanulmányok a szombatskolák részére 1939 április 1.—június 24. A gyülekezet. A tagok felelősségei és kiváltságai. (Bucureşti.) Év n. 8°. 32 l. (Tip. și Edit. „C. E.“ Str. Mitrop. Ghenadie Petrescu No. 116.)

Unitárius konfirmációi emlék. Ötödik átdolgozott kiadás. Kiadja: a Dávid Ferenc Egylet. Kolozsvár. 16°. 32 l. Pallas.

Ünnepi rend a kolozsvári Szent Mihály egyházközségben 1938. karácsonyan. (Kézirat gyanánt.) Cluj. 1938.) 8°. 16 l. (Tip. Gloria.)

Ünnepi rend a kolozsvári Sz. Mihály egyházközségben 1939. husvétján. (Kézirat gyanánt.) (Kolozsvár.) 8°. 16 l. (Bonaventura.)

Weth G., Lic. Világmisszió kell! Fordította: *H. J.* Kolozsvár. 8°. 16 l. Minerva rt.

IV. TANKÖNYVEK.

Ágoston Mária. Matematica pentru clasa V. primară. — Számítan az elemi iskola V. osztály [1] számára. Az Erdélyi Római Katolikus Tanítói Önszegélyző kiadása. (Cluj. 1939.) 8°. 73 l. (Gloria kny.) (Tudományok könyve. A magyar tannyelvű elemi népiskolák V. osztályában tanítandó tantárgyak. 6.)

Benczédi Pál. Erkölcsstan. Unitárius nézőpontból. A középiskolák VII. osztálya számára. Cluj. 8°. 91 l. Tip. „Pallas.“

Bérczi, Josif: Geografia Românei pentru clasa VII. primara. Az Erdélyi Róm. Kat. Tanítói Önszegélyző kiadása. (Cluj.) 8°. 42 l. („Pallas.“) (Tudományok könyve. A magyar tannyelvű elemi népiskolák VII. osztályában tanítandó tantárgyak. I. 3.)

Bilinszky Lajos. Carte de cetire maghiară pentru cl. I. liceală (curs inferior),

gimnazială și normală. — Magyar olvasókönyv liceumok, gimnáziumok és tanítóképzők I. osztálya számára. Szerkesztette: — Cluj. 8°. 240 l. Minerva rt. kiadása. (Ára: 50 Lei.)

Déri, Iuliu. Manual de limba română pentru clasa V. primară. Az Erdélyi Római Katolikus Tanítói Önszegélyző kiadása. Cluj. (1939.) 8°. 80 l. (Gloria kny.) (Tudományok könyve. A magyar tannyelvű elemi népiskolák V. osztályában tanítandó tantárgyak. 1.)

Déri, Iuliu. Manual de limba română pentru clasa VII. primară. Az Erdélyi Róm. Kat. Tanítói Önszegélyző kiadása. (Cluj.) 8°. 93 l. („Pallas.“) (Tudományok könyve. A magyar tannyelvű elemi népiskolák VII. osztályában tanítandó tantárgyak. I. 1.)

Déri, Iuliu—Vizi Melchior. Manual de limba română pentru clasa VI. pri-

mară. Az Erdélyi Római Katolikus Tanítói Önszegélyző kiadása. (Cluj-Kolozsvár. 1939.) 8°. 71 l. („Oriens“-kny.) („Román olvasókönyv, történelem és alkotmánytan a népiskolák VI. osztálya számára“ boríték-címmel a másik 2 tankönyvvel egyesítve.)

Domokos Pál Péter. Carte de cântece pentru școlile primare. — Elemtiskolai énekeskönyv. Clasa I—VII. osztály. De: — Összeállította: —. Az Erdélyi Róm. Kath. Tanítói Önszegélyző kiadása. (Kolozsvár. 1939.) 8°. I. o. 32 l.; II. o. 32 l.; III. o. 44 l.; IV. o. 44 l.; V., VI., VII. o. 72 l. (Nagy-nyomda.)

Finta Árpád és Ágoston Mária. Matematica pentru clasa VII. primară. — Számtan az elemi iskola VII. oszt. számára. Az Erdélyi Róm. Kath. Tanítói Önszegélyző kiadása. (Kolozsvár.) 8°. 26 l., 1 lev. (Tip. „Pallas.“) (Tudományok könyve. A magyar tannyelvű elemi népiskolák VII. osztályában tanítandó tantárgyak. II. 2.)

Földes Zoltán. Anatomia și igienă pentru clasa V. primară. — Testtan és egészségtan az elemi iskola V. osztálya számára. Az Erdélyi Római Katolikus Tanítói Önszegélyző kiadása. (Cluj. 1939.) 8°. 25 l., 1 lev. (Gloria kny.) (Tudományok könyve. A magyar tannyelvű elemi népiskolák V. osztályában tanítandó tantárgyak. 5.)

Földes Zoltán. Anatomia și igienă pentru clasa VII. primară. — Testtan és egészségtan az elemi iskola VII. oszt. számára. Az Erdélyi Róm. Kath. Tanítói Önszegélyző kiadása. (Kolozsvár.) 8°. 18 l., 1 lev. (Tip. „Pallas.“) (Tudományok könyve. A magyar tannyelvű elemi népiskolák VII. osztályában tanítandó tantárgyak. II. 5.)

Gönczy Laios. Valláskönyv. Az ó- és újszövetségi kijelentés története. Az elemi népiskolák V., a középiskolák I. osztályos református növendékei számára. Az egyháztörténeti példákat összeállította: *Nagy Géza.* A Transylvaniana Református Egyházkerület Iratterjesztésének kiadása. Cluj. Év n. 8°. 77 l., 1 lev. [Minerva rt.] (A Transylvaniana Református Egyház Valláskönyvei. III.)

Heinrich László, László Tihamér. Fizică pentru clasa III. secundară a școlilor cu limba de predare maghiară. — Fizika a magyar tannyelvű középiskolák III. osztálya számára. Cluj-Kolozsvár. 8°. 244 l. Minerva rt. kiadása. (Ára: 70 Lei.)

László Dezső. Az Ige egyháza. Valláskönyv a középiskolák VIII. osztályú református növendékei számára. A Transylvaniana Református Egyházkerület Iratterjesztésének kiadása. Cluj. 8°. 98 l., 1 lev. [Minerva rt.] (A Transylvaniana Református Egyház Valláskönyvei. XI.)

Lőrinczi Ferenc. Limba maghiară. Carte de cetire cu gramatică, istorie și aritmetică. Limba română. Carte de cetire cu gramatică. Pentru clasa a V-a supra-primară dela școalele primare cu limba de predare maghiară. — Magyar nyelv. Olvasókönyv, nyelvtan, történelem és számtan. Román nyelv. Olvasókönyv és nyelvtan. A magyar tannyelvű elemi iskolák V-ik osztálya számára. Irták — és társai. Cluj-Kolozsvár. 1939. 8°. 194 + 115 l. Minerva rt. kiadása. (Ára 70 Lei.) — NB. A román résznek külön címlapja: *Bedelean, Diomed—T. C. Stan—Francisc Lőrinczi.* Manual pentru studiul limbii române, cl. V-a a cursului supra-primar, dela școalele primare, confesionale, cu limba de predare maghiară sau altă limbă minoritară. Cluj. 1936.

Lőrinczi Ferenc. Manual de științe pentru clasele V, VI și VII ale școlilor primare cu limba de predare maghiară. 1. Anatomie și igienă. 2. Geografie. 3. Științe naturale. 4. Fizico-chimie. 5. Datoriile omului și cetățeanului. — Tudományok könyve a magyar tannyelvű elemi iskolák V., VI. és VII. osztályra részére. 1. Test- és egészségtan. 2. Földrajz. 3. Természettudományok. 4. Fizika-kémia. 5. Emberi és állampolgári kötelességek. Irták: — és társai. Cluj-Kolozsvár. 8°. 318 l. Minerva Rt. kiadása. (Ára 70 Lei.)

Mohalyi Gábor. Științe naturale pentru clasa V. primară. — Természettudományi ismeretek az elemi iskola V. osztálya számára. Kovács József [!] és Szuhács János után írta: —. Az Erdélyi

Római Katolikus Tanítói Önségélyző kiadása. (Cluj. 1939.) 8°. 46 l. (Gloria kny.) (Tudományok könyve. A magyar tannyelvű elemi népiskolák V. osztályában tanítandó tantárgyak. 4.)

Mohalyi Gábor. Ştiinţa naturală pentru cl. VII. primară. — Természettudományi ismeretek az elemi iskola VII. oszt. számára. Kovács József és Szuhács János után írta: — Az Erdélyi Rom. Kat. Tanítói Önségélyző kiadása. (Kolozsvár.) 8°. 46 l., 1 lev. (Tip. „Pallas.”) (Tudományok könyve. A magyar tannyelvű elemi népiskolák VII. osztályában tanítandó tantárgyak. II. 6.)

Nagy András. Egészségtan. A magyar tannyelvű középiskolák felső osztályai számára. Cluj-Kolozsvár. 8°. 127 l. Minerva rt. kiadása. (Ára: 80 Lei.)

Nagy Géza. Az Ige hódító útja. Keresztyén egyháztörténet. A középiskolák VI. osztályú református növendékei számára. A Transylvanai Református Egyházkerület Iratterjesztésének kiadása. Cluj. 8°. 232 l. (Minerva rt.) (A Transylvanai Református Egyház Valláskönyvei. IX.)

Nagy Ottó, M. Szent hitünk. Református keresztyén egyházunk hite. (Mit hiszünk? — Mit kell cselekednünk?) A középiskolák VII. osztályos református növendékei számára. A Transylvanai Református Egyházkerület Iratterjesztésének kiadása. Cluj. Év n. 8°. 98 l. (Minerva rt.) (A Transylvanai Református Egyház Valláskönyvei. X.)

Oszlász Victor. Geografia - földrajz pentru clasa V. oszt. számára. Az Erdélyi Róm. Katolikus Tanítói Önségélyző kiadása. (Cluj. 1939.) 8°. 40 l. (Gloria kny.) (Tudományok könyve. A magyar tannyelvű elemi népiskolák V. osztályában tanítandó tantárgyak. 3.)

Paál Elek. Educația cetățenească și cunoștințe elementare de drept pentru clasa V-a. — Állampolgári nevelés és jogi ismeretek a magyar tannyelvű elemi iskolák V. osztálya részére. Az Erdélyi Romai Katolikus Tanítói Önségélyző kiadása. (Cluj. 1939.) 8°. 32 l. (Gloria kny.) (Tudományok könyve. A magyar tannyelvű elemi népiskolák V. osztályában tanítandó tantárgyak. 8.)

Paál Elek. Educație cetățenească și cunoștințe elementare de drept. — Állampolgári nevelés és jogi alapismeretek. A magyar tannyelvű elemi iskolák VI. osztálya részére. Az Erdélyi Római Katolikus Tanítói Önségélyző kiadása. (Cluj-Kolozsvár. 1939.) 8°. 21 l., 1 lev. („Orient“-kny.)

Péter Árpád, Nagy Zoltán. Contabilitatea pentru clasa V-a primară. — Könyvvitel az elemi isk. V-ik osztálya részére. Az Erdélyi Romai Katolikus Tanítói Önségélyző kiadása. (Cluj. 1939.) 8°. 48 l. (Gloria kny.) (Tudományok könyve. A magyar tannyelvű elemi népiskolák V. osztályában tanítandó tantárgyak. 9.)

Péter Árpád, Nagy Zoltán. Contabilitatea pentru clasa VII-a primară. — Könyvvitel az elemi isk. VII-ik osztálya részére. Összeállították: — Az Erdélyi Romai Katolikus Tanítói Önségélyző kiadása. (Kolozsvár. 1939.) 8°. 67 l., 1 mell. (Tip. „Pallas.”) (Tudományok könyve. A magyar tannyelvű elemi népiskolák VII. osztályában tanítandó tantárgyak. II. 3.)

Székely János. A keresztyén egyház története. A középiskolák III. osztályos református növendékei számára. Átdolgozott kiadás. A Transylvanai Református Egyházkerület Iratterjesztésének kiadása. Cluj. (1939.) 8°. 77 + 2 sztl. l. (Minerva rt.) (A Transylvanai Református Egyház Valláskönyvei. V.)

Teişanu, I., Buna Anna, Ion Steriopol. Alkotmánytan. A középiskolák és tanítóképzők IV. o. számára. Az elméleti középiskolák és a tanítóképzők új tanterve, valamint az új alkotmány és a legújabb közigazgatási törvények alapján kidolgozott tankönyv. Odorheiu. 8°. 103 l., 1 lev. „Minerva“ nyomdai műintézet nyomása. [Ára 60 Lei.]

Tóth Ferenc. Istoria — történelem pentru clasa V. oszt. számára. Az Erdélyi Római Katolikus Tanítói Önségélyző kiadása. (Cluj. 1939.) 8°. 28 l. (Gloria kny.) (Tudományok könyve. A magyar tannyelvű elemi népiskolák V. osztályában tanítandó tantárgyak. 2.)

Tóth, Francisc. Istoria Românilor pentru clasa VII. primară. Az Erdélyi Róm. Kat. Tanitói Önszegélyző kiadása. (Cluj.) 8°. 24 l., 1 lev. („Pallas.”) (Tudományok könyve. A magyar tannyelvű elemi népiskolák VII. osztályában tanítandó tantárgyak. I. 2.)

Urmössy Árpád. Fizica și chimia pentru clasa V. primară. — Természettan és vegytan az elemi iskola V. osztálya számára. Az Erdélyi Római Katolikus Tanitói Önszegélyző kiadása. (Cluj. 1939.) 8°. 56 l. (Gloria kny.) (Tudományok könyve. A magyar tannyelvű elemi népiskolák V. osztályában tanítandó tantárgyak. 7.)

Urmössy Árpád. Fizica și chimia pentru clasa VII. primară. — Természettan és vegytan az elemi iskola VII. oszt. számára. Az Erdélyi Róm. Kat. Tanitói Öns-

segélyző kiadása. (Kolozsvár.) 8°. 66 l. (Tip. „Pallas.”) (Tudományok könyve. A magyar tannyelvű elemi népiskolák VII. osztályában tanítandó tantárgyak. II. 4.)

Vizi Menyhért. Datoriile umane și cetățenești. Pentru clasa VII. primară. — Az ember és állampolgár kötelességei. Az elemi iskola VII. oszt. számára. Az Erdélyi Róm. Kat. Tanitói Önszegélyző kiadása. (Kolozsvár.) 8°. 26 l., 1 lev. (Tip. „Pallas.”) (Tudományok könyve. A magyar tannyelvű elemi népiskolák VII. osztályában tanítandó tantárgyak. II. 1.)

Vizi Menyhért. Istoria Românilor. Pentru clasa VI. primară. Az Erdélyi Rom. Kat. Tanitói Önszegélyző kiadása. (Cluj-Kolozsvár.) 8°. 32 l. („Orient” kny.)

V. TÖRVÉNYEK, RENDELETEK, SZABÁLYOK.

Diakonissza szolgálat. Az Erdélyi Református Egyházkerület Diakonissza Intézetének kiadványa. (Kolozsvár.) Év n. 8°. 16 l. (Minerva rt.) (Ára 4 Lej.)

Fendrich Ernő és Schwartz Vilmos. Noile înscrieri în listele de naționalitate conform legii din 27 Iulie 1939. — Az 1939 július 27-iki törvénnyel szabályozott új állampolgársági jelentkezésekről. Cluj. 8°. 32 l. Tip. Boros. (NB. Csak a 27—31. lapok szövege magyar.)

Kivonat a Romániai Magyar Népközösség bányászati tagozatának ideiglenes szervezeti szabályzatából. Lugos. Év n. 32°. 31 l. Husvéth és Höffer kny.

Lege pentru organizarea și funcționarea învățământului primar și normal. Promulgată în Monitorul Oficial Nr. 121. din 27 Mai 1939. — *Törvény az elemi iskolák és tanítóképzők szervezetéről és működéséről.* Kihirdettetett a Monitorul Oficial 1939 évi május 27-én megjelent 121. számában. Románból fordította: *Lőrinczi Ferenc.* Cluj-Kolozsvár. 8°. 111 l. „Pallas.” [Románul és magyarul.]

A Romániai Magyar Népközösség fe-

gyelmi szabályzata. Cluj-Kolozsvár. 8°. 7 l. Minerva R.-T.

A Romániai Magyar Népközösség szervezeti szabályzata. Kolozsvár. 8°. 15 l. Minerva rt.

Szabályzat a lelkészképzésről és képzésről az Erdélyi Református Egyházkerületben. Elfogadtatott az Erdélyi Ref. Egyházkerület közgyűlésének 35—1939. jksz. határozatával. Hivatalos kiadvány. Cluj-Kolozsvár. 8°. 111 l. Minerva rt.

A társadalombiztosítás törvénye. Előszóval ellátta *Ion Pupeza.* Magyarra fordították *Ion Cifrea* és *Jacob Ciurus.* Megjelent 1938 december 22-én a Monitorul Oficial 298. számában. Kiadja I. Negoitescu. Cluj. Év n. 8°. VI l., 1 lev., 100 l. (Tip. „Cartea Românească.”)

A Társadalombiztosító Törvénye. Kihirdetve 1938 december 22. Megjelent a Monitorul Oficial 298/1938. számában. Jegyzetekkel ellátták: *Eftimie Ghermion, I. Zandbanc.* Az Uniunea breslelor de muncitori mineri din România (A Romániai Bányamunkások Szakmai Szövetségének) kiadása. București. 8°. 208 l. („Presa Veche Românească.”)

IV. IDŐSZAKI IRODALOM.

a) Évkönyvek, évi jelentések, jegyzőkönyvek.

Az Erdélyi Református Egyházkerület Kolozsváron 1939. november hó 25—26. napjain tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának 15710—1939. III. számú hivatalos kiadványa. Cluj (Kolozsvár.) 8°. 112 l. Minerva rt.

Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának jelentése. 1937 november 1-től 1939 november 1-ig. 13549—1939. III. szám. Cluj-Kolozsvár. 8°. 94 l. Minerva rt. [Az 1939. évi r. közgyűlés jegyzőkönyvével közös boríték alatt egyesítve.]

Jelentés az alba-iulia-gyulafehérvári latin szertartású róm. kat. Egyházmegyei Tanács 1939. november hó 16-ra összehívott közgyűlésére. 2320—1939. igt. sz. Cluj-Kolozsvár. 8°. 75 l., 1 lev. Minerva rt.

Jelentés az Erdélyi Református Egyházkerület Nyugdíj- és Özvegy-Árva Gyámintézetének állapotáról. (1939. november 1.) Cluj-Kolozsvár. 8°. 40 l. Minerva rt. [Az 1939. évi r. közgyűlés jegyzőkönyvével közös boríték alatt egyesítve.]

Kivonat a római katolikus egyházmegyei alapok és ezek tulajdonát képező alapítványi birtokok és épületek 1938. évi zárszámadásaiból és 1940. évi költ-

ségvetéseiből. 4 darab kimutatás-melléklettel. — A Római Kat. Egyházmegyei Tanács Igazgatótanácsától. Ad: 2320/1939. igt. szám. 554,818,843—1939. szv. sz. Az 1939. évi jelentés melléklete. Cluj-Kolozsvár. 8°. 37 l. Minerva rt.

Közgazdasági Évkönyv. Redactor responsabil: Sasi György. 1939. Redacția și administrația „Banat-i Híradó” Timișoara. (A „Banat-i Híradó” január havi melléklete.) (Timișoara.) [1939.] 4°. 32 l., 4 lev. (Tip. „Fortuna.”)

A római kat. Egyházmegyei Tanács 1938. évi november 17-én Cluj-Kolozsváron tartott hetedik rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Cluj-Kolozsvár. 2°. 50 l. Szent Bonaventura kny.

Uniunea Muncitorilor Grafici din România. Raport anual. A Romániai Grafikai Munkások Szövetségének 1938. évi jelentése. — Jahresbericht des Verbandes der Graphischen Arbeiter Rumäniens. — 1938. Cluj. 1939. 8°. 75 l., 1 mell. Tip. Minerva.

Vásárhelyi János. Egyházunk élete. Püspöki jelentés. 1938—1939. Különnyomat az Erdélyi Református Egyházkerület 1939. évi Jegyzőkönyvéből. Cluj-Kolozsvár. 1940. 8°. 34 l. Minerva rt. [Az 1939. évi r. közgyűlés jegyzőkönyvével közös boríték alatt egyesítve.]

b) Iskolai értesítők.

Kolozsvár. A kolozsvári Marianum tan- és nevelőintézet értesítője az 1934—35. és 1935—36. iskolai évről. Közzéteszi az igazgatóság. Kolozsvár. 8°. 48+46 l., 1 lev. Minerva rt.

Kolozsvár. A Kolozsvári Református Kollégium nyilvánossági jogu fiú-főgimnázium, bennlakás és elemi iskola értesítője az 1934/35, 1935/36, 1936/37. iskolai évről. Kiadja az előljáróság. Cluj-Kolozsvár. 8°. 144 l., 4 lev.; 3 arck.-mell. Minerva rt.

Kolozsvár. Az Erdélyi Református Egyházkerület Theológiai Fakultásának

értesítője az 1938—39. tanévről. Szerkesztette: Gönczy Lajos. A Ref. Theol. Fakultás kiadványa. (Cluj.) 8°. 77 l., 1 lev. Grafica kny.

Kolozsvár. Az Unitárius Egyház Teológiai Akadémiájának értesítője az 1938—39. iskolai évről. Szerkesztette: Kiss Elek. XLIII. évfolyam. Cluj. 8°. 42 l. „Pallas” kny.

Székelykeresztúr. Az I. G. Duca-i unitárius főgimnázium értesítője az 1937/38. isk. évről. Szerkesztette: Balázs Zsigmond G. Odorheiu. Év n. 8°. 56 l. Globus-kny.

c) Naptárak.

A Békesség naptára az 1940. évre. Kiadja: A Romániai Magyar Baptisták Konvenciója. Timișoara. 8°. 96 l. (Mercur-nyomda Oradea.)

Erdélyi Kalendárium az 1940. szökö évre. Különös tekintettel az erdélyi vásárok hibátlan kiadására. XXXXIII. évfolyam. Kiadótulajdonos: „Füßy“ könyvnyomda. Turda. 8°. 95+9 sztl.+XVI l.; 1 képmell.

Erdélyi magyar naptár az 1940. szökö évre. XX. évfolyam. Minerva Irodalmi és Nyomdai Müintézet R.-T. Cluj-Kolozsvár. 8°. 160 l., 1 képmell. (Minerva rt.)

Erdélyi magyar református naptár az 1940. szökö évre. Szerkesztették: Kálár Géza, Bakke József, Biró Mózes, Biró Sándor, Darkó Akos, Márk Mihály, Nagy András. Az Erdélyi Református Egyházkerület Iratterjesztésének kiadása. (Kolozsvár.) 8°. 240 + XVI l., 1 képmell. (Minerva rt.) (Ára 20 Lei.)

Friss Újság naptára. 1940. Oradea. 8°. 112 l. Pásztor Ede kny. (Bolti ára 25 Lei.)

A Friss Újság naptára az 1938-ik, az 1939-ik, az 1940-ik évre. [Árad.] 8°. 1938-ra, 112 l.; 1939-re 96 + VIII. l.; 1940-re. 96 l. [Tip. Athenaeum.] (Ára 1938-ban 9, 1939 és 1940-ben 10 Lei.)

Hangya naptár az 1940. szökö évre. XVIII. évfolyam. Szerkeszti és kiadja a „Hangya“-Szövetség. Aiud-Nagyenyed. Cluj-Kolozsvár. 8°. 160 l., 9 lev. képmell. Minerva rt.

Katolikus Naptár az 1940. szökö évre. XVII. évfolyam. Összeállította: a „Katolikus Világ“ szerkesztősége. Tulajdonos: a kolozsvári szentferencendi kolostor. Cluj-Kolozsvár. 8°. 151+9 sztl. l. Szent Bonaventura kny.

Képes Szentcsalád naptár az 1940. évre. XV. évfolyam. Oradea. 8°. 144 l. Szent László-nyomda r.-t. — A borítékán *Erdélyi Szentcsalád naptár* címet visel.

Legujabb képes székely naptár az 1940-ik szökö évre. Szerkeszti és kiadja: Nagy Sándor. Târgu-Mureș. 8°. 144 l.

Nagy Samu nyomdája. (Ára 14 Lei.)

Magyar naptár. Szövege azonos a *Friss Újság naptára* (Oradea) szövegével.

Magyar Népnaptár az 1939. évre. XI. évfolyam. Szerkesztik: Páll György, Dádányi György és Dominich László. Kiadja: Bodáts Gyula. Timișoara. 8°. 128 l., 1 lev. „Victoria“ kny.

Magyar Népnaptár az 1940. évre. XII. évfolyam. Kiadja: A Romániai Magyar Népközösség bánsági tagozata. Szerkeszti: Bodáts Gyula. Timișoara. 8°. 128 l. „Victoria“ kny.

Magyar Újság Naptára. Szövege azonos az *Erdélyi magyar naptár* szövegével.

Magyarság naptár. Szövege azonos a *Friss Újság naptára* (Oradea.) szövegével.

Munkás Naptár. 1940. Szerkeszti: Jordáky Lajos. Kiadó: Munkás Athenaeum, Kolozsvár. 8°. 128 l., 1 képmell. („Grafica“ kny.) (Ára 15 Lei.)

Nagy képes naptár az 1940-ik évre. XXXV. évfolyam. Oradea. 8°. 112 l. Szent László-nyomda rt. — A borítékán a következő címet viseli: *Mesemondó naptár.*

Naptár. Reggeli dicsérettel. Buc. 8°. 48 lev.

Református árvaházi képes naptár. 1940. Kiadja: a Királyhágómelléki Református Egyházkerület Iratterjesztése. Szerkesztette: Csernák Béla. XIV. évfolyam. Oradea-(Nagyvárad.) 8°. 160 l. Kálvin kny. Ára 16 Lei.

Régi és valódi Lócsei-féle székely naptár az 1940-ik 366 napból álló szökö esztendőre. A vásárok pontos jegyzékével. Szerkeszti: Krón Ernő. 98-ik évfolyam. Székely naptárak kiadóvállalata. Târgu-Mureș-Marosvásárhely. 8°. 144 l., 8 lev. (Szilágyi-ny.) (20 Lei.)

A Római Katolikus Népszövetség naptára az 1940 szökö évre. XI. évfolyam. Cluj. 8°. 128 l. 2 lev., XXVIII. l.; 3 mell. Tip. „Gloria.“ — A borítékán: *Katolikus Népszövetség Naptára.*

„Special“ zsebnaptár. 1940. VI. ik évfolyam. (Felelős szerkesztők: Réthy Ferenc és Gufárt Károly. (Kolozsvár.) 16°. 196 l. (Minerva rt.)

Szilágysági református naptár az 1940. szökö évre. Szerkesztették: Kovács Zsigmond, Bereczky József, Kádár Imre, G. Kovács István, Köblös Endre, Pálúr Miklós, Végh Árpád. (A Szilágyszolnoki Re-

formátus Egyházmegye Lelkésztestületének kiadása.) Carei. (Nagykároly.) 8°. 176 l. Róth és Komáromy nyomda. (Ára 15 Lei.) — A borítékán: *Református naptár*.

Unitárius naptár az 1940-ik szökö évre. Kiadja: A Dávid Ferenc-Egylet. Kolozsvár. 8°. 112 l., 2 mell. Tip. „Pallas.“ Ára 12 Lei.

VII. KÜLÖNFÉLÉK.

Bizony Ferenc. Az érvényesülés lélektana. — A férjhezmenés művészete. — A hála. (A hála definíciója.) A párválasztó és a házasságközvetítő. Temesvár. 8°. 126 l., 1 lev. Hunyadi kny.

Emir. Álmoskönyv. Horoszkópok, születésnapj jellemképek, tenyérolvasás, drágakövek és szerencsés színek. Angol, francia, német és magyar szakkönyvek összehasonlító kísérletei alapján összeállította: — (Oradea.) Év n. 16°. 84 l. (Tip. „Mercur.“) (Ára 30 Lei.)

Goldberger Ede. Mit kell tudni mindenkinék a nemibetegségekről. Kérdések és feleletek. 6-ik bővített kiadás. Cluj. (1939.) 12°. 47 l. (Tip. Boros.)

Ministerul Aerului și Marinei. Comandamentul Apărării Antiaeriene a Teritoriului. Cunoștințe Generale despre pericolul Aerian. — Általános tudnivalók légi támadás esetén. [Gheorgheni.] 2 lev. [Tip. Kahan.]

Monografia Clujului. — Kolozsvár története. Redactată de — Szerkeszti: Iosif Szigethy József. I—III. köt. Cluj. 1939. 324 l. Tip. „Victoria.“ Ára 1000 + 600 + 600 Lei.

Statutele modificate a Societății pentru ajutor de înmormântarea generală a meseriașilor tâmplari independenți din Satu-

Mare. — A szatmárnémeti önálló asztalos iparosok általános temetkezési segélyegyesületének módosított *alapszabályai*. Satu-Mare. Év n. 8°. 19 l. Tip. Boros.

Statutele modificate. Uniunea de Înarmorantare și Ajutorare al Muncitorilor de toate Branșele din Tg.-Mureș și împrejurimi. — A Târgu-Mureși és környéki Ipari és Segéd munkások Temetkezési és Segély Egyesülete módosított *alapszabályai*. Târgu-Mureș. Év n. 8°. 28 l. Tip. Samoilă Nagy.

Statutele Reuniunii de înarmorantare și ajutorare mutuală (Malatoii) din Dej. — A Dési malatoii temetkezési és önszegélyző egyesület *alapszabályai*. Dej. Év n. 16°. 31 l. Medgyesi Lajos kny.

Szabó Béla, Gy[allay]: Barangolókönyv. I. Egyedül. 50 fametszet. — Liber vagabundi. I. Solitudo. 50 imagines xylographi. — Kolozsvár. Claudiopoli. [8°.] 5 lev., 50 tábla. 1. lev. (Minerva Rt.)

Umutató a bukaresti magyarok számára. II. évfolyam. 1939. Kiadja a „Bukaresti Református Iparos Kör“. (București.) Kis 8°. 114 l. [„Tiparnița“ kny.] (Ára 20 Lei.)

A Wizo kóser szakácskönyve. Lugoj. 1938. 8°. 139 + 5 sztl. l. Sidon József kny.

VIII. GYŰJTEMÉNYES MUNKÁK ÖSSZEFOGLALÓ UTALÓI.

(Az egyes művek részletes feldolgozását lásd az illető szakoknál.)

Dolgozatok a református teológiai tudomány köréből. Kiadják: Az erdélyi református egyházkerület kolozsvári theol. fakultásának tanárai. (Cluj.) 8°. 16. *Tavaszy Sándor.* Az ethika mai kérdései. — 17. *Gönczy Lajos.* Mi szükségünk van az Ótestamentumra?

Az E. G. E. Irodalmi és Könyvkiadó Vállalati Szakosztályának kiadványa. Cluj-Kolozsvár. 8°. — LXVI. sz. füzet. *Török Bálint.* A gyümölcsfák kártevői.

Élő Könyvek. Ifjú Erdély kiadása. (Cluj.) 8°. — 11. „Itt az Isten köztünk.“ A csendes óra és családi áhitat könyve az 1940. év minden napjára.

Az Erdélyi Enciklopédia Könyvei. Erdélyi Enciklopédia kiadás. Kolozsvár. 8°. — 1. szám. *Balogh Edgár.* Iratlan történelem. — 2. szám. *Szemlér Ferenc.* Más csillagon. — Folytatása: „Ismeretlen Erdély.“

Az Erdélyi Gazda könyvtára. Kiadja: az Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet Állattenyésztési Szakosztálya. (Kolozsvár.) 8°. — 1. füzet. *Szeghő Dénes.* Okszerű takarmányozás. Összeállította: —.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztályának kiadványai. Kolozsvár. 8°. — IX. *Oberding József György.* A szövetkezeti mozgalom eszméi. (NB. 20 évi szünetelés után indult meg újra.)

Erdélyi Ritkaságok. Szerkeszti: *Jancsó Elemér.* Cluj-Kolozsvár. 8°. — 1. *Nagy Lázár.* Az „Erdélyi Nemzeti Játékszínek“, „Magyar Játékszínház“ eredete, fennállásának, viszontagságainak a mai időkig leírása. 1821. Bevezetéssel ellátta: *Jancsó Elemér.*

Erdélyi Szépművés Céh. Kolozsvár. 8°. — XI. sorozat. 3—4. sz. könyv. *Tamási Áron.* Szülőföldem. — 5. sz. könyv. *Áprily Lajos.* A láthatatlan érzés. Versek. — 6—7., 8—9. sz. könyv. *Nyíró József.* Mádéfalvi veszedelem. Regény. I—II. —

10—11., 12—13. sz. könyv. *Pálffy János.* Magyarországi és erdélyi urak. — emlékezései. I—II. Sajtó alá rendezte *Szabó T. Attila.* — 14—15. sz. könyv. *Asztalos István.* Elmondja János. Regény. — 16—17. sz. könyv. *Szántó György.* Volgadoal. Regény.

Erdélyi Tudományos Füzetek. Szerkeszti: *György Lajos.* Az E. M. E. kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8°. — 103. *Makkei Endre* és *Nagy Ödön.* Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez. Hetven néprajzi gyűjtő munkája alapján összeállította —. 104. *Szabó T. Attila.* Bábony története és települése. — 105. *György Lajos.* Az „Erdélyi Múzeum“ története 1874—1897. — 106. *Fábián Béla.* Nagykend helynevei. — 107. *Herepei János* és *Szabó T. Attila.* Levéltári adatok faépítézetünk történetéhez. I. Fatemplomok és haranglábak. Gyűjtötte —. 108. *Szabó T. Attila.* Levéltári adatok faépítézetünk történetéhez. II. Székelykapuk és fazárak. Gyűjtötte —. 109. *Kristóf György.* Az erdélyi magyar vidéki hírlapirodaiom története a kiegyezésig. — 110. *György Lajos.* Dr. Rajka László élete és tudományos munkássága. — 111. *Lakatos István.* A muzsikus-Ruzitskák Erdélyben. — 112. *Valentiny Antal.* Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1938. év. Összeállította: —. 113. *Domokos Pál Péter.* Zemplény János kéziratos énekeskönyve. (XVII. század.)

Falu-Füzetek. Kiadja az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség. Kolozsvár. 8°. — 3. *Nagy András.* A csecsemő gondozása.

Hasznos Könyvtár. Népmvelési havi szemle. Kiadja az Ágisz Szövetkezet Közművelődési Szakosztálya. Braşov-Brassó. 8°. — 24—25. szám. *Paál Árpád.* Emlékezések Kölcsey Ferencről.

Herzl-Könyvtár. Bucureşti. Szerkeszti: *Diamant Elemér.* (Oradea. „Grafica.“) 8°. — 5. szám. *Jabotinsky Vladimir.* A Bétár. Mi a Brith Trumpeldor?

„Ismeretlen Erdély.“ Az Erdélyi Enciklopédia kiadásában megjelenő könyvsorozat. Kolozsvár. 8°. — 3. könyv. Nagy István. Külváros. — Előzménye: *Az Erdélyi Enciklopédia Könyvei*.

A „Magyar Nép“ könyvtára. Szerkeszti: Gyallay Domokos. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R. T. kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8°. — 60—61. Tóth István. A magyar díszítés alapformái. — 62. Nevezetes anekdoták. Összeválogatta: Vathy Elek.

Néphagyomány-Füzetek. Az „Ifjú Erdély“ kiadása. Kolozsvár. 8°. — 1. szám. Nagy Ödön. Téli néphagyományaink. Útmutató a néprajzi gyűjtőknek. — 2. szám. Nagy Ödön. Tavasz néphagyományaink. Útmutató a néprajzi gyűjtőknek. Összeállította: —.

Népművelési Füzetek. Szerkeszti: Márton Áron és György Lajos. Az Erdélyi Iskola kiadása. Cluj. 8°. — 5. sz. Szabó T. Attila. A nyelv-művelés időszerű kérdései. Gyakorlati nyelvbörkalauz. Összeállította: —.

R. L. Sz. Füzetek. „Ifjú Erdély“ kiadása. Kolozsvár. 8°. — I. Biróné Váró Éva. Akarsz-e hősnő lenni?

Szövetkezeti Könyvtár. Kiadja: a „Hangya“ Szövetkezetek Szövetsége és a „Szövetség“ Gazdasági és Hitelszövetkezetek Központja. (Kolozsvár.) 8°. — 5. szám. Az iskolaszövetkezetek vezetése. Nagy Zoltán. Az iskolaszövetkezetek szervezete, működése és vezetése. Balázs András. Gyakorlati útmutató az iskolaszövetkezetek elemi iskolákban való

szervezéséhez. — 6. szám. *Mir Jadwiga*. Hogyan lett Jancsiból a falu első gazdája. Jan Zawada esperantó fordítása nyomán magyarra átdolgozta: Kormos Jenő.

Tanulók Kis Könyvtára. Szerkeszti: Návradí Agoston. Arad. (Vasárnap könyvkiadó, Minorita Kultúrház.) 8°. — 1. szám. A titokzatos csodaállat. (Elbeszélések, versek, mesék.)

A Transylvániai Református Egyház Valláskönyvei. A Transylvániai Református Egyházkerület Iratkeresztésének kiadása: Szerkesztették: Imre Lajos és Makkei Sándor. Cluj. 8°. — III. Gönczy Lajos. Valláskönyv. Az ó- és újszövetségi kijelentés története. — V. Székely János. A keresztyén egyház története. Átdolgozott kiadás. — IX. Nagy Géza. Az Ige hódító útja. Keresztyén egyháztörténet. — X. Nagy Ottó, M. Szent hitünk. Református keresztyén egyházunk hite. (Mít hiszünk? — Mit kell cselekednünk?) — XI. László Dezső. Az Ige egyháza. [Előzménye: Az Erdélyi Ref. Egyház Valláskönyvei.]

Az Uj Cimbora kis színháza. Minerva Rt. kiadása. Cluj. Kolozsvár. 8°. — 3. füzet. Szeressük édesanyánkat. Színdarabok és versek Anyáknapjára, húsvétra és vizsgára. — 4. füzet. Katonásdi és más gyermekszíndarabok húsvétra, anyáknapjára és karácsonyra. Szerkeszti: Telekyné Ferenczy L. Marcella.

Unitarius Egyházi Könyvtár. Kolozsvár. 8°. — 1. A család könyve. Szerkesztette: Varga Béla, Kiss Elek.

Felelős szerkesztő és kiadó: Dr. György Lajos.

Minerva Nyomdai Műintézet Rt. Kolozsvár. Felelős vezető: Lengyel Albert igazgató

Erdélyi Tudományos Füzetek.

Szerkeszti: **Dr. György Lajos.**

Az E. M. E. kiadása.

	Pengő
1. Rass Károly: Reményik Sándor — — — — —	1-20
2. Párvan Bazil: A dákok Trójában — — — — —	1-
3. Dr. Bitay Árpád: Gyulafehérvár Erdély művelődéstörténetében — — — — —	1-
4. Dr. Bitay Árpád: A moldvai magyarság — — — — —	1-20
5. Szokolay Béla: A nagybányai művész-telep — — — — —	1-20
6. Dr. Balogh Ernő: Kvarc az Erdélyi medence felső mediterrán gipszeiben — — — — —	1-20
7. Dr. György Lajos: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1925. év. — — — — —	1-50
8. K. Sebestyén József: A brassai feketetemplom Mátyás-kori címerei — — — — —	1-20
9. Dr. Karácsonyi János: Új adatok és új szempontok a székelyek régi történetéhez — — — — —	1-50
10. Dr. Gál Kelemen: Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen — — — — —	1-50
11. Dr. Tavasz Sándor: Erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése — — — — —	1-20
12. Dr. György Lajos: Két dialógus régi magyar irodalmunkban — — — — —	2-
13. K. Sebestyén József: A Becse-Gergely nemzetség, az Apafi és a Bethleni gróf Bethlen család címere — — — — —	1-50
14. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1926. év. — — — — —	1-50
15. Dr. Gyárfás Elemér: A Supplex Libellus Valachorum — — — — —	1-50
16. Rónay Elemér: Kemény János fejedelm halála és nyugvóhelye — — — — —	1-50
17. Dr. György Lajos: Egy állítólagos Pancsatantra-származék irodalmunkban — — — — —	1-50
18. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1927. év. — — — — —	2-
19. K. Sebestyén József: A középkori nyugati műveltség legkeletibb határai — — — — —	2-
20. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum-Egyetl XVI—XIX. századi kéziratok énekeskönyvei — — — — —	1-50
21. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1928. év. pótlásokkal az 1919—1928. évekről — — — — —	1-50
22. Dr. György Lajos: A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben — — — — —	1-50
23. Dr. Kántor Lajos: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület problémái — — — — —	1-50
24. Dr. Gál Kelemen: A nemzeti nevelés román fogalmazásban — — — — —	1-50
25. Dr. Tavasz Sándor: Kierkegaard személysége és gondolkozása — — — — —	1-50
26. Dr. Papp Ferenc: Gyulai Pál id. Bethlen János gr. körében — — — — —	1-50
27. Dr. Csúry Bálint: Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról — — — — —	1-50
28. Dr. Biró Vencel: Püspökjelölés az erdélyi róm. kath. egyházmegyében — — — — —	1-50
29. Dr. Tekei Domokos gróf: A marosvásárhelyi Tekei-könyvtár története — — — — —	1-50
30. Dr. Hofbauer László: A Remény című zsebkönyv története (1839—1841) — — — — —	1-50
31. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1929. év. — — — — —	1-50
32. Dr. Gyulai Farkas: A Döbrentei-pályázat és a Bánk bán — — — — —	1-50
33. Dr. Rajka László: Jókai „Törökvilág Magyarországon” c. regénye — — — — —	1-50
34. Dr. Temesváry János: Hét erdélyi püspök végrendelete — — — — —	1-50

	Pengő
35. Dr. Biró Vencel: A kolozsmonostori belső jezsuita rendház és iskola Bethlen és a Rákóczy fejedelmek idejében — — — — —	1-50
36. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum Vadadi Hegedüs-kódexe — — — — —	1-50
37. Dr. Kántor Lajos: Hidvégi gróf Mikó Imre szózata 1856-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakítása érdekében — — — — —	1-50
38. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1930. év. — — — — —	1-50
39. Dr. Balogh Arthur: A székely vallási és iskolai önkormányzat — — — — —	1-50
40. Dr. György Lajos: Eulenspiegel magyar nyomai — — — — —	2-50
41. Dr. Dömötör Sándor: A cigányok temploma — — — — —	1-50
42. Dr. Kristóf György: Bárány Eötvös József utazásai Erdélyben — — — — —	2-50
43. Dr. Hofbauer László: Az Erdélyi Híradó története — — — — —	1-50
44. Dr. Kristóf György: Kazinczy és Erdély — — — — —	1-50
45. Dr. Asztalos Miklós: A székelyek őstörténete letelepülésükig — — — — —	1-50
46. Dr. Varga Béla: Az individualitás kérdése — — — — —	2-50
47. Kemény Katalin: Erdélyi emlékiratok — — — — —	2-50
48. Dr. Dömötör Sándor: Vida György facetiái — — — — —	1-50
49. Dr. Oberding József György: A mezőgazdasági hitelkérdés rendezésére irányuló törekvések a román törvényhozásban — — — — —	1-50
50. Szabó T. Attila: Közép-Szamos-vidéki határnevek — — — — —	1-50
51. Dr. Balogh Jolán: Olasz falfestmények Gyulafehérvárt — — — — —	1-
52. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1931. év. — — — — —	1-50
53. Dr. Kántor Lajos: Magyarok a román népköltészetben — — — — —	1-50
54. Dr. György Lajos: Magyar anekdotáink Naszreddin-kapcsolatai — — — — —	1-50
55. Dr. Veress Endre: Gróf Kemény József (1795—1855) — — — — —	4-
56. Dr. Kántor Lajos: Kölcsönhatás a magyar és román népköltészetben — — — — —	1-
57. Dr. Tavasz Sándor: A lét és valóság — — — — —	2-
58. Szabó T. Attila: Adatok Nagyenyed XVI—XX. századi helyneveinek ismeretéhez — — — — —	2-
59. Dr. Imre Lajos: A falnevelés irányelvei — — — — —	2-
60. Dr. Veress Endre: A történetíró Báthory István király — — — — —	2-50
61. Dr. Boros György: Carlyle — — — — —	1-20
62. Dr. Juhász Kálmán: Két kolozsmonostori püspökpatát a XVI. században — — — — —	1-50
63. Dr. Biró József: A kolozsvári Bánífy-palota és tervező mestere, Johann Eberhard Blaumann — — — — —	2-
64. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1932. év. — — — — —	1-50
65. Dr. Jancsó Elemér: Az irodalomtörténetírás legújabb irányai — — — — —	1-50
66. Dr. Kántor Lajos: Erdély a világháborút tükröző román irodalomban — — — — —	1-50
67. Dr. Veress Endre: A moldvai csángók származása és neve — — — — —	2-50

	Pengő		Pengő
68. Dr. Oberding József György: A Kolozsvári Gondoskodó Társaság —	2.—	96. Dr. Kántor Lajos: Czegei gróf Wass Otília, az Erdélyi Múzeum-Egyesület nagy jótévedője —	2.—
69. Papp Ferenc: Gyulai Pál a kolozsvári reál. kollégiumban —	2.—	97. Dr. Szabó T. Attila: A transylvan magyar társadalomkutatás —	1 20
70. Dr. Ferenczi Miklós—Valentiny Antal: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1933. év —	2.—	98. Lakatos István: A román zene fejlődéstörténete —	2.—
71. Dr. Balogh Jolán: Márton és György kolozsvári szobrászok —	2 50	99. Dr. Szabó T. Attila: Kelemen Lajos tudományos munkásságának negyven éve (1897—1937.) —	1 20
72. Dr. Kristóf György: Szabolcska Mihály Erdélyben —	1 20	100. Dr. György Lajos: Dr. Bitay Árpád életrajzi adatai és tudományos munkássága —	1 20
73. Lakatos István: Magyaros elemek Brahms zenéjében —	1 50	101. Dr. Szabó T. Attila: Dés helynevei —	2.—
74. Dr. Kristóf György: Eminescu Mihály költeményei —	2 50	102. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1937. év —	2.—
75. Dr. Biró József: A bonchidai Bánffy-kastély —	1 20	103. Makkai Endre—Nagy Ödön: Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez —	4.—
76. Dr. Juhász Kálmán: Műveltségi állapotok a Temesközben a török világban —	1 20	104. Dr. Szabó T. Attila: Bábonya története és települése (68 képpel) —	4.—
77. Dr. Rajka László: Jókai román tárgyú novellái —	2.—	105. Dr. György Lajos: Az „Erdélyi Múzeum” története (1874—1937.) —	1.—
78. Venczel József: A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom —	2.—	106. Fábian Béla: Nagykend helynevei —	2.—
79. Valentiny Antal: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1934. év —	2.—	107. Herepei János és Szabó T. Attila: Levéltári adatok faépítészettünk történetéhez. I. Fatemplomok és haranglábak —	1 20
80. Dr. Biró József: Magyar művészet és erdélyi művészet —	1 20	108. Dr. Szabó T. Attila: Levéltári adatok faépítészettünk történetéhez. II. Székelykapuk és fazarak —	2.—
81. Dr. György Lajos: Anyanyelvünk védelme —	2 50	109. Dr. Kristóf György: Az erdélyi magyar vidéki hirtlapirodalom története a kiegyezésig —	1 20
82. Grandpierre Edit: A kolozsvári Szent Mihály-templom története —	1 20	110. Dr. György Lajos: Dr. Rajka László élete és tudományos munkássága —	2 50
83. Dr. Balogh Ernő: Dr. Szádeczky-Kardoss Gyula —	2.—	111. Lakatos István: A muzsikus-Ruzitskák Erdélyben —	1 20
84. Dr. Kozocsa Sándor: Históriais ének Bocskay Istvánról —	2.—	112. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1938. év —	2.—
85. Dr. Révész Imre: Méliusz és Kálmán —	1 20	113. Domokos Pál Péter: Zemplény János kéziratok énekeskönyve (XVII. sz.) —	1 20
86. Dr. Szabó T. Attila: Zilah helynévtörténeti adatai a XIV—XX. sz.-ban —	2.—	114. Dr. Szabó T. Attila: A kalotaszegi nagybirtokok jobbágyságának szolgáltatása és adózása (1640—1690.) —	2.—
87. Lakatos István: Az új magyar műzene —	2.—	115. Dr. Nagy Géza: Geleji Katona István személyisége levelei alapján —	1 20
88. Rass Károly: A mi regényirodalmunk —	1 20	116. Dr. Kántor Lajos: Párhuzam az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Astra megalakulásában és korai működésében —	1 50
89. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1935. év —	2.—	117. Palotay Gertrud: Árva Bethlen Kata fonalas munkái —	2.—
90. Monoki István: Romániában az 1935. évben megjelent román-magyar és magyar időszaki sajtótermékek címjegyzéke —	1 50	118. Dr. Imre Lajos: A közművelődés mint társadalmi feladat —	1.—
91. Dr. Szabó T. Attila: Nireş—Szásznyíres település, népiség-, népesedés- és helynévtörténeti viszonyai a XIII—XX. században —	1 50	119. Dr. Balogh Arthur: A Nemzetek Szövetsége húsz évi működésének mérlege —	1 50
92. Dr. Jancsó Elemér: Nyelv és társadalom —	1 50	120. Dr. György Lajos: A magyar nábob —	1 50
93. Dr. Gyárfás Elemér: Gyárfás Elek útinaplója 1844-ből —	1 50	121. Sebestyén József: A Cenk-hegyi Braso-va-vár temploma. —	1 50
94. Dr. Jászay Károly: Magyar luteránus megmozdulások Cluj-Kolozsváron (1798—1861) —	2.—	122. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1939. év —	2.—
95. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1936. év —	2.—		

Megrendelhetők az Erdélyi Múzeum kiadóhivatalában, Kolozsvár, Brassai-utca 5. szám

Az 1—10. 16. 29. 47. 59. 78. szám elfogyott.

A kolozsvári egyetem hazaérkezett.

Üdvözlő beszéd a kolozsvári M. Kir. Ferenc József-Tudományegyetem ünnepi megnyitó ülésén, 1940. október hó 24-én.

Főméltóságú Kormányzó Úr!
Főméltóságú Asszonyom!
Királyi Fenségek!
Eminenciás Uram!
Kegyelmes Uraim!
Domine Rector Magnifice!
Mélyen tisztelt Hölgyeim és Uraim!

A két évtizedes száműzetéséből egy ország örömmujongása közt diadalmasan hazaérkező M. Kir. Ferenc József-Tudományegyetemet hódolattal köszöntöm egykori hallgatóinak nevében, kik a tanítvány becsületes hűségével, mélységes szeretetével, rendületlen hitével és csüggedetlen szilárd bizalmával vártuk, reméltük, remegtük és imádságos munkával könyörögtük e főséges történeti fordulat igazságtevő bekövetkezését. Annak a több mint 50 ezer tanítványnak és közel 15 ezer doktornak a szellemét idézem s az élő nemzedékek ide áramló meleg örömét tolmácsolom, akik 1872-től kolozsvári működésének utolsó napjáig ezen az egyetemen nyertek szellemi életformát s a magasabbrendű irányító munkára átfogó egyetememes látást.

Tanárok és tanítványok országos hírű fényes neveit őrzik az egyetem évkönyvei, a közélet intézményei s a magyar tudományosság elévülhetetlen lapjai. Ezrekre megy azoknak a tanítványoknak a száma, kiket a világháború hősi kötelességteljesítésének vértanui sorában tisztel a hálás kegyelet. Láthatatlan sereg láthatatlan oszlopai beláthatatlan területté szélesítik e természet s elmúlt életek továbbélő eszmei értékei hosszannáznak, amikor Erdély szemefénye, kincses Kolozsvár büszkesége ismét elfoglalja helyét a magyar művelődés szerkezeti egységében.

Testben-léleekben itt állunk mi, a világháborút megelőző két-három évtized tanítványai. Valamennyi nemzedék közül, kiknek az egyetemen tanult elméletet gyakorlattá, a szellemet sugárzó hatóerővé s a tudomány betűit eleven életté kellett formálnunk, nekünk jutott a legpróbásabb feladat, tudatos elszántsággal vállalva a trianoni feldarabolás kegyetlen következményeit.

Ezen az örömnünnepen, amikor üldözött álmaink és büntetett vágyaink válnak valóra a képzeltnél színesebb és hihetlenebb formában, senki se higgye, hogy sebeink mutogatásával fogunk hivalkodni. De a kézzorítás meghatottságában lelkendező szavakkal legalább el kell mondanunk szívünkre ölelt egyetemünknek, hogy magunkra hagyatott árvaságunkban sem lettünk hűtlenek a tőle képviselt magasabb eszméiséghez. El kell mondanunk, hogy sok minden történt itt az elmúlt húsz esztendő alatt, csendben, sokszor rejtetten s a körülményekszabta okossággal, de mindig céltudatosan és lankadatlan szívóssággal, ami pótolni igyekezett az egyetem kényszerű távozása után maradt szédítően tátongó úrt. Szemináriumokat szerveztünk az idegen légkörbe került ifjúságunk magyar műveltségének kiegészítésére s lelki integritásának megóvására, könyvtárakat állítottunk működésbe a magyar művelődés tilalmazott értékeinek közvetítésére s a magyar tudományosság eredményeinek hozzáférhetővé tételére, s különösen gondos figyelmet fordítottunk arra, hogy a mögöttünk felnyomuló nemzedék magyar öntudata és művelődési eszménye csorbát ne szenvedjen.

A húszéves megszállás keservesen megalázó éveiben a mi szegény és szerény erdélyi életünknek egyik jellemvonása volt, hogy a sok tenni-való miatt nem értünk rá az üres szólamokra és a nagyhangú szövirágok cicomáira. Tettekben éltünk, mindig csak a tetteket kerestük és erőszakoltuk. Ezért most sem tudom megtalálni a mai alkalom nagyszerűségéhez illő szín pompás szavakat, hanem e helyett arra kérem az otthonába hazaérkezett tudományegyetemet, hogy a tanítványi ragaszkodás igénytelen ajándékképpen fogadja el tőlünk azt a tudományos munkásságot, amely 17 kötet folyóiratban, számos önálló kiadványban s többszáz elhangzott előadásban igyekezett Erdélyben a tudományos közszellemet ébrentartani s a tudomány elhalkult szavával a magyar művelődésbe vetett bizalmat erősíteni.

Elnézést kell kérnünk, ha ez a tudományművelés, amely mögött mindig ott hevült az a gondolat, hogy a magyar tudományosság erdélyi hagyományainak megszakítatlan folytonosságát kell őriznünk Alma Materünk visszatértéig, hiányokat, esetleg gyarlóságokat mutat. Nem nyugodt munka volt ez, hanem a hősi korszakokba illő rendkívüli

küzdelem az anyagi nehézségekkel, a tudományos intézetek és eszközök nincstelenségével, a szellemi elszigeteltség tehetetlenségével s nem utolsó sorban a szüntelen sajtóellenőrzéssel s a tudományos munka szabadságát gúzsbakötő ellenséges érzületű politikai magatartással. E küzdelmekben kierőszakolt eredményeink mégis életünk legszebb emlékei maradnak, valamint az is, hogy boldogan és mély tisztelettel jelenthetem a M. Kir. Ferenc József-Tudományegyetemnek: az Erdélyi Múzeum-Egyesület, amely már 1872-ben az egyetem kibontakozását a legnagyobb áldozatkészséggel támogatta s később is utolsó lehelletéig önzetlenül szolgálta az egyetem célkitűzéseit, nemcsak felébredt aléltságából és felépült romjaiból, ahol az 1919-ben földönfutóvá lett egyetem hagyta, hanem szervezetét adott, kereteket nyújtott s anyagi segítségét biztosított a tudományos munka minden ágában az erdélyi erők összefogására, kifejtésére, s ma ismét szívvel-lelélekkel rendelkezésére áll az egyetemnek a kezdeti nehézségek áthidalásában.

A volt tanítványoknak az a csoportja, mely az egyetem eszmeiségével egy pillanatra sem szakította meg a szellemi kapcsolatot, önmegtagadással vállalva a tudományos érvényesülés reménytelenségét, dolgozott két évtizeden át csak azért, hogy ne érezze Erdély magyarsága a tudomány nélküliség alacsonyrendűségét. Nem kereste, mert hiszen nem is kereshette azt a kitüntetést, amely néhány tagját most a Kolozsvárt megelevenedett Ferenc József-Tudományegyetem katedráira emelte. Mélységes hála és forró köszönet a legmagasabb kegynek, mely küzdelmes pályafutásokat koronázott meg a tudóst érhető legnagyobb elismeréssel, s fiatal erők előtt nyitotta meg a tudományművelés és a tudósnevelés páratlanul szép hivatásterületét.

A M. Kir. Ferenc József-Tudományegyetem multjának egyik sajátos vonása, hogy sem alapításakor, sem kolozsvári működésének 47 esztendeje alatt ünnepies módon soha nem nyitották meg, az államfő és a kormány részvételével más egyetemeknek a szokásos módon nem mutatták be.

Kegyeskedjék megengedni, Főméltóságú Kormányzó Úr és magas m. kir. kormány, hogy a magyar művelődés e megszentelt földjén, ahol már Mátyás király ideje óta szakadatlan láncolata húzódik a tudományos és egyetemi törekvéseknek, ebben az időtlen időkre szóló történeti pillanatban az újraelépítésbe becementezhessük az egyetem volt tanítványainak háláját és újonnan kinevezett tanárainak fogadalmát.

Fogadalmat teszünk Gondviselő Istenünk, Erdély népe s a magyar nemzet színe előtt, hogy az a katedra, melyet elfoglalunk, nem a méltóság trónusa lesz, hanem a tudományművelés és az ifjúságnevelés

pihenésnélküli műhelyévé forrósodik. Fáradozásunk és kitérésünk nem fog hiányozni, hogy a kolozsvári egyetem kitéphetetlenül belegyökerezék Erdély talajába, s a tudományos munka is úgy vegye birtokába ezt a szellemi területet, hogy az többé ne legyen romantikus elméletek és megfélemlítő tudománytalan hírverések színtere.

Ünnepélyesen fogadjuk: szigorúan fogunk őrködni, hogy a tudományosság csillogása alatt meg ne bujjon Isten- és erkölctagadás, nemzetrontás, hitvallások és népek békéjének bomlasztása, társadalmi méltatlanság vagy bármely féltelenség. Rajta leszünk éber szemmel és szerető törődéssel, hogy tanítványainknak a tudomány megmutassa az erős élettudást, s káros mozgalmak, ferde törekvések magyar nemzeti és keresztény szellemű ifjúságunkon hajótörést szenvedjenek.

Újonnan kinevezett tanárai a kolozsvári egyetemnek becsületünkkel kötelezzük magunkat, hogy az egyetem eszmeiségét emberileg megközelíthető mértékben, tisztaságban és szépségben megvalósítani igyekezzünk a magyar faji gényemelésére és védelmére. A felelősség szent érzésével tudjuk: alapvető munkánk feszültségén és minőségén fordul meg, hogy a visszanyert egyetem szellemi tulajdonunkban meg is maradjon s a történelem gyászos csapása itt többé meg ne ismétlődhesse.

Isten minket úgy segítsen, ahogy egy percig sem feledkezünk meg szent fogadalmunk becsületes teljesítéséről!

Dr. György Lajos.

